Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri

İsmet Bozdağ

ÎSMET BOZDAĞ:. 1932 Bursa. Araştırmacı, yazar. Daha çok yakın tarihle ilgili araştırmaları ile tanınmıştır. Eserleri: «Başvekilim Adnan Menderes» (1968 Celâl Bayar ile beraber), -Bir Çağın Perde Arkası» (1976), «Demokrat Parti ve Ötekiler» (1978), Kemal Tahir'in Sohbetleri» (1080), «Üçüncü Çözüm» (1983), «İşte Japon Modeli» (1985).
Ayrıca «Pekin'de Gömülen Marksizm» adlı bir çalışmasını bitirmek üzere. «Günümüze Aykırı Düşünceler» ismiyle yayınlanması düşünülen, konulan itibariyle hayli ilginç olacağını sandığımız bir eserin de üzerinde çalışmaktadır.

ABDÜLHAMİD'İN HATIRA DEFTERİ

Hazırlayan: İsmet Bozdağ

PINAR YAYINLARI Beyazsaray No: 31
Beyazıt / İstanbul
Tel: 528 40 03

Altıncı Basım: Şubat 1985
Dizgi - Baskı: Dizerfconca Matbaası
Cilt: Zafer Matbaası
Kapak: Endülüs. Grafik
Kapak Baskı: Temel Matbaası

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ /7

YENİ DEVLET TAKVİMİ / 9

Şehzadelik Günleri / 10, Edebiyatçıların Değil Edepsizlerin Düşmanıydım / 13, Mithat Paşa / 18, O İşret Gecesinde / 21, Mithat Paşa'nın ölümünde Parmağım Yok / 22, Sultan Abdülaziz Öldürülmüştür / 27, Balkan Hadiseleri / 31, Siyasette Taviz Zorunludur / 32, Sait ve Kâmil Paşalar / 33, Daha Kuvvetli Bir Rusya Doğabilir / 36, Mithat Paşa İngilizlere Güveniyor / 39, Sadrazam Ordu Mevcudunu Bilmiyor / 41, Konsolosluğa Sığınan Vezir / 45, Namık Kemal / 47, Kızıl Hayvan / 53, Ermeni Meselesi / 55, Jön Türk - Ermeni işbirliği / 59, İngiliz Aldatmacası / 77, Akıllan Fikirleri Petrolde / 79, Osmanlı Devleti'nde istihbarat / 81, Hep Akıllı insan Aradım / 83, Ermeni Kundakçılarını Alkışlayan Münevverlerimiz / 86, Doksanüç Muharebesini Tarih Şaşırmadan Yazacaktır / 93, Ordu içinde ikilik / 95, Tarih Değil Hatalar Tekerrür Ediyor / 99, 31 Mart Hadisesi / 102, Yanlıştan Yanlışa / 111, Padişah, Tarih ve Allah Huzurunda Hesap Verir / 112, Kaçmaya Tenezzül Etmedim / 115, Selanik'te ilk Günler / 121, Padişah'ın Şahsî Serveti Alınıyor / 126, Demek Devlet Yoktu / 137, Balkan Savaşı Günleri / 148, Buradan Benim Cenazem Gider / 151, Talât Paşa'nın Ziyareti / 155, Enver Paşa Kılıcını Çıkarmıştı / 160.

HATIRALAR NASIL BULUNDU / 165 BELGELER VE RESİMLER / 185

SUNUŞ

II. Abdülhamid Han, Osmanlı sultanları içerisinde kuşkusuz en çok tartışılanı. Osmanlı tarihinin en çetin ve zorlu bir döneminde tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, şahsî özelliklerinden çok, devrinde meydana gelen oldukça önemli siyasî-sosyal gelişmeler karşısındaki tutumuyla yerilmekte ya da övülmekte-dir. Hakan'ın şahsıyla ilgili ithamları ve bunlara karşı yapılan savunmaları önemsiz bulabilir ve kulak ardı edebiliriz. Ama otuzüç yıllık muazzam bir tarih dilimini kapsayan ve siyasî entrikalarla beraber Batılı düşünce akımlarının da alabildiğine hız kazandığı, buna karşılık Pan-Türkizm ve Pan-İslâmizm tezlerinin boy gösterdiği, Batılı devletlerin siyasî ve psikolojik baskılarının doruk noktasına ulaştığı bir dönemi, «II. Abdülhamid dönemi»ni dikkate almamak mümkün müdür? Tanzimat'la başlayıp Meşrutiyetle alevlenen ve nihayet Cum-huriyet'le devam eden «Batılılaşma» sürecinin, genelde aydınlar tarafından çok dikkatli bir biçimde değerlendirilmesi gerektiği itiraz kabul etmez bir hakikat olsa gerektir. Günümüzdeki kültürel ve siyasal gelişmelerin temelleri hiç şüphesiz yakın tarihimizde aranmalıdır. Bu yüzden Abdülhamid devri özel bir önem tanımaktadır.

Kitap bir "Abdülhamid savunması» olarak değerlendirilmemelidir. Hakan'ın anlattıkları, yer yer, kendisine yapılan ithamlara cevap niteliği taşıyorsa da; bu anılar bizce, daha çok yakın tarihimizin önemli olaylarına ışık tutması açısından kıymet arzetmektedir. Anılar, yalnız tarih araştırmacıları için değil, günümüzü anlamak ve geçirmekte olduğumuz sosyo-kültürel değişmelerin dinamiğini kavramak isteyen aydınlarımız içinde paha biçilmez bir malzeme niteliği taşımaktadır.

Bu arada çok önemli gördüğümüz bir hususu okuyucularımıza hatırlatmayı gerekli görüyoruz: Sultan II. Abdülhamid, hatıralarının bir yerinde, dikkatli okuyucularımızın gözünden kaçmayacağına emin olduğumuz bu- değerlendirme yapmaktadır; Cemaleddin Afganî hakkında... Bilindiği gibi Afganî iki kez İstanbul'a gelmiş ve bir süre kalmıştır. Zamanın Şeyhülis-lâm'ı ve bazı din adamları ile arasında geçen tartışmalar gerçekten tatsız ve nahoş olmuştur. Yazıktır ki, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Islâmî hareketlerin pek çoğu üzerinde büyük tesirleri olan Afgani ülkemizde yanlış anlaşılmıştır, istisna kabul edilebilecek birkaç kişinin dışında, bu olumsuz imaj, Ab-dülhamid'den Şeyhülislâm'a kadar pek çok insan üzerinde hakim olmuştur. Ancak, Mehmet Akif ve benzeri birkaç kişi, O'nu hararetle müdafaa etmişler ve Afganî'yi lâyık olduğu mevkiye oturtmaya çalışmışlardır. Sırât-ı Müstakimin 91. sayısında, Akif onun hakkında şunları söylen

«Bugün Mısır ülkesinde islam adına mücadele eden ne kadar insan varsa, bütün bu kıymetli insanlar Cemaleddin Afga-nî'nin yetiştirdiği kişilerdir...

«Merhumu ne Afganistan'da, ne Hindistan'da, ne Avrupa da ve ne de Osmanlı toprağında rahat bırakmadılar. Hiç bir yerde onu rahat ettirmediler. Cemaleddin, İslâm dininden biraz taviz verse idi, İslâm için mücadele etmekten biraz olsun vazgeçse idi, dünyanın her tarafında itibar ve makam bulurdu. Debdebe ve şatafat içinde yaşardı. Fakat o bütün mansıblara ulaşmak kabiliyetinde olduğu halde, İslâm konusunda tavizsiz olduğu için, bunların hepsinden mahrum bırakılmış bir büyük insandır. Hiç kimsenin dayanamayacağı hakaretlere ve taarruzlara kendi imanı ile karşı koydu. Kâmil, üstün kelimesinin ihtiva ettiği manaya göre o bir yaşayan şehid idi...» (1)

Sultan Abdülhamid'in Afganî ile ilgili ifadeleri, bizce, içerisinde bulunduğu konum ve şartlar açısından değerlendirilmelidir. Bilindiği gibi Afganî «saltanat» anlayışına karşıdır ve saltanatı «ittihad-ı islâm»a bir engel olarak görmektedir. Sultan Abdülhamid ise «Pan-İslâmizm»i savunmakla beraber saltanat makamının sahibidir. Hakan'ın, İngilizler'in Hilafeti yıkma çabalarıyla Afganî'nin düşünceleri arasında bir paralellik

(l) Modernleşmek mi, islâmlaşmak mı? M. Akif Ersoy. îhya yy. 1983-İst.

görmesi, olayları çok yönlü değerlendirmek ve her türlü ihtimali hesaba katmak alışkanlığından kaynaklansa gerektir.

Ayrıca şunu belirtmekte yarar var. Abdülhamid dönemine ilişkin sayılan çok olmasa da, hatırat türünde kitaplar yayınlandı. Bunlardan bilhassa, belli aralıklarla birkaç kez Abdülhamid'in sadrazamlığını yapmış

«Sait Paşa'nın Anılarının(2) bu kitap açısından bir ayrı önemi var. Olayların birbirine tekabül etmesi ve bu olaylara ilişkin değerlendirme tarzlarının ve davranışlanın açıkça görülebilmesi açısından, Sait Paşa'nın Anı-ları'nın da bu eserle beraber okunmasında yarar olduğu kanaatındayız.

Sonuç olarak tekrar belirtelim ki, bu anılar, tarihçiler, araştırmacılar ve aydınlar için bir malzemedir. Bu değerli belgeler, Osmanlı tarihinin son yüzyılının daha objektif ve daha gerçekçi bir şekilde incelenmesine yardımcı olacaktır kanaatindeyiz.

PINAR YAYINLARI

(2) Sadrazam Said Paşa, Anılar. Haz. Şemsettin Kutlu, Hür. yy. 1977 - İstanbul.

YENİ DEVLET TAKVİMİ

l.Mart.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Sonradan Batı takvimi benimsenmemiş olsaydı, bugün yeni bir yılımız başlardı. (1) Bizim iki tarihimiz var: biri, DİN'in ki, Muharrem'Ie, öteki DEVLETİN ki, Mart ile girer.

(1) Osmanlı Devletinde Tanzimattan beri kullanılmakta olan Rûmî takvimde yılbaşı, l Mart'dır. Julien takviminin, müslümanla-rın kullandığı Hicri takvime uygulanmasıyla yapılan Rûmî takvim, bugün kullanmakta olduğumuz Gregorien takvimden 13 gün geridir. 1917 yılında Hükümet bu farkı kaldırmak istemiş ve Rûmî tarihle 8 Şubat 1332 de, 5 maddelik bir kanun çıkarılmıştır. Kanunun 1. ci maddesi şöyledir:

«1332 senesi Şubatının 16. cı günü, 1333 senesi Martının birinci günü sayılacaktır.»

Bundan sonra yılbaşımız «Kânunsâni» olacak. Bilmem, ilgili Daireler, Bakanlar Kurulu, Milletvekilleri, Senato ve muh terem biraderim hazretleri» (2) «Kânunsâni» deyimiyle yeni Bir yıla girmenin, biraz manâsız, biraz gülünç olacağını dü-şündüler mi?...

Bir yıl, Kânunun (birinci) sinde bitiyor, ardından ge-çen yıl da (ikincisi) adile besmele çekip buyuruyor. Batı tak-viminin benimsenmesine karşı olduğum sanılmasın; tersine, uygun bulduğum içindir 'ki şu birkaç satırı yazdım. Bir yenik eksik olursa, yararı da eksik olur. Umulur ki, zaman bunu da düzeltsin.

Şehzadelik **Günleri**

2.Mart.1333 (1917)

Dün yaptığım bu yorum, bugün beni biraz düşündürdü, Şimdiye kadar sigara dumanlan arasında düşünceyle geçen günlerimin bazı hatıralarını yazmaktaki ihmalime nerdeyse pişman oldum ve üzüldüm. Uzun bir hayat ve uzun bir hükümdarlık çağı geçirdim. Hatıralarım, yalnız benim değil, biraz tarihin ve özellikle tarihindir.

Ben Saltanatta iken, düzgün bir tahsile ve okumaya va-

Yılbaşı da l Kânunsâni (l Ocak) olarak benimsenmiş, ancak bütçe yılının başlangıç tarihi, eskisi gibi l Mart olarak bırakılmıştı.

Abdülhamidin sözünü ettiği ve biraz da mizaha aldığı deği-şiklik işte bu değişikliktir. Çünkü böylece bir yıl, «Birinci Kanunla bitiyor, ikinci yıl «ikinci Kânun» la başlıyor. Sonradan Birinci Kânun, ikinci Kânun» deyimleri kaldırılarak bu aylar, «Aralık ve Ocak» olarak adlandırıldıktan, yeni kuşakların bu ince mizahın zevkine varmaları güçleşmiştir. (2) Sultan Mehmet Reşat.

kit bulamıyordum. Şehzadeliğim de büyük kardeşim gibi, hiçbir şeye aldırış etmezlik içinde geçmişti.

Büyük kardeşim hazretlerinin çevresini alan edebiyatçılar ile, sonra beni yeren yazılar yazanlar, Sultan Murad'ı bilgin, şair, yurtsever sağlam bir kişi olarak halka tanıtmak ve sevdirmek isterlerdi. Oysa Rahmetli'nin bilginliği, olgunluğu şöyle dursun, yazısı ve imlâsı bile zayıftı. Sadrazam Fuat Paşa (3) tedavi için Nis'e giderken, gelini Nimet hanıma yazdığı bir tezkereyi o zaman görmüş ve bir suretini çıkarmıştım. Rahmetli kardeşim Fuat Paşadan pek çok korkardı. Buna o vakit «bey» olan Ziya Paşa'nın, «Veraset-i Seniyye» (4) mevzuunda broşür olarak yayınladığı mektupları sebep olmuştu. Ziya Bey'in Fuat Paşa'ya hıncı vardı. Güya, rahmetli Amcama (5) Fuat Paşayı Sadrazam yapmasını o salık vermiş de, Paşa Sadrazam olunca onun isteklerini yerine getirmemiş!

Veliahd Murat Efendî'nin Mektubu

Ben, Ziya Bey'i o zaman da sevmezdim, «Ziya Paşa» olduktan sonra da... Çünkü zekâsını iyilikten çok hıncı olan kimselere karşı kullanır, hırslı ve intikam peşinden koşan bir adamdı, İşte bu (Paşayı hoş tutma) hevesile Veliaht Murad Efendi'nin Fuat Paşa ailesine yazdığı mektup olduğu gibi şudur :

«İffetlû Hanımefendi, Peder-i vâlâları Paşa Hazretlerinin nâmizaç oldukları ve tebdil-i ab-u hava zımnında gelecek

(3) Tanzimat döneminin ünlü sadrâzamlarından Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa. (1815 - 1869)

(4) Ziya Paşanın Âli Paşayı Mısır'da saltanat şeklini değiştir mesi yüzünden eleştiren düzyazı eseri: «Veraset-i Saltanat-ı Seniyye.» (1868)

(5) Sultan Abdülâziz.

hafta zarfında Avrupa'ya azimet buyuracakları reside-i câ-mia-i teessüfümüz oldu. Cenab-ı hak ve feyyaz-ı mutlak, ka-riben kesb-i afiyet ihsan (6) buyursun. Doğrusu şu hâle, aşırı derecede mağmum ve mükedder olduk. Ve şafi-i (7) hakikî olan cenab-ı perverdigârdan şifa-yı acil ihsan buyurması da'vatını an hulusulbâl yâd-ü tezkâr eyledik. Her halde hıfz-ı hüdâda bulunmaları mütemenna-yı hulusveriyedir. (8)

Merhum, bu tezkereyi yazarken ben yanındaydım, önce uzun, uzun müsveddesini yaptı. Sonra dikkatle ve ağır, ağır temize çekti. (9)

Ben Selânik'e gittikten ve bu değişikliğin getirdiği bezginlik iki üç ay içinde silindikten sonra, düzenli olarak okumaya başladım. Edebiyat ile Tarih en sevdiğim bilgi dalları idi. Ben saltanatdan uzak kaldığım bu günlerde yalnız dinlenmeyi değil, şan ve şerefimin de büyük bir bölümünü kazandım. İşte bugün, Allah'a şükür, fikrimi oldukça düzgün bir üslup içinde ifade edebiliyorum. Fransızca'dan, kulak dolgunluğu ile birçok kelime bilirdim. Selânik'in uzun günlerinde bu dili, düzenli olarak öğrenmeğe çalıştım. Şimdi okudu-

(6) Abdülhamid tarafından metinde yanlışlıkları belirtilmek için altlan çizilen sözcük ve deyimler siyah dizilmiştir.
(7) Eski harflerle imlâsı yanlış yazılmıştır.
(8) Metinde bu kelimenin altında 2 çizgi vardır.
(9) Mektup, bu hâlile de anlaşılacağı gibi, Fuat Paşa'nın has talığı yüzünden Avrupa'ya gitmesi üzerine, Sultan Murad tara fından kaleme alınmış bir hatır mektubudur. Mektupta, Paşa'nın hastalığı yüzünden Avrupa'ya gideceğini üzüntü ile haber aldı ğını yazıyor, o günün diliyle Paşaya Allah'dan sağlıklar diliyor. Bu birkaç satırlık mektupta Abdûlhamid bazı sözcüklerin yanlış yazılmasını, bazılarının da yanlış kullanılmasını ele almakta ve Sultan Murad'ın da pek öyle bilgili, şair, edebiyatçı olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Çünkü başka annelerden doğan bu iki kardeş, oldum olası birbirleriyle geçinememiş, birbirlerini kıskan-maşlardır.

ğum gazete ve kitapları, lügat yardımı ile fakat kolaylıkla anlıyorum.

Ben Edebiyatçıların Değil, Edepsizlerin Düşmanıyım.

Ah... Beni edebiyata düşman sanır ve böyle gösterirlerdi. Hayır!.. Ben edebiyatın değil, edebsizliğin, edebiyatçıların değil, edebsizlerin düşmanı idim.

Ziya Bey'i Vezirlik ve Valilikle İstanbul'dan uzaklaştırmaya beni iten kuvvet, efkâr-ı umumiye değil, onun bilgisine ve olgunluğuna olan saygımdı. Mithat Paşa, bilgisi ve olgunluğu ile halka daha müessir olduğu halde, onu Avrupa'ya sürdüğüm zaman, kaç adam sesini çıkardı?...

Ben edebiyata düşman olsaydım. Kemal Bey'e (Namık Kemal) öldüğü güne kadar kesemden aylık vermez ve oğlunu saray hizmetine almazdım. (10) Ben edebiyata düşman olsaydım, Ekrem ve Ebüzziya beylerin nazlarını çekmezdim. Ben edebiyata düşman olsaydım, Abdülhak Hamit Bey'i dolgun aylıklarla rahat yaşatmaktan başka, ara sıra borçlarını da vermek gibi hayırhaklıklarda bulunmazdım. Ben edebiyata ve tarih bilimine düşman olsaydım, bir ara tacımla, tahtımla uğraşmak istemiş olan Murad Bey'in (Mizancı Murad) her münasebetsizliğine katlanarak, istifa ettiği halde etmemiş kabul ederek devlet hizmetinde kalmasına razı olmazdım! Hayır, tekrar ederim ki ben, edebiyatçıların gerçek ve şefkatli bir dostu idim. Eğer onlara düşman olsaydım, benim de sokak ortalarında edebiyatçı ve muharrir öldürecek adamlarım yok değildi!

(10) Ali Ekrem Bolayır (1867 - 1937) babası sürgüne gönderildikten sonra Mabeyn Kâtibi olarak saraya alınmıştır. (1888)

«Ben Yangın Bırakmışım!»

3.Mart.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Bu sabah, Musahibim söyledi : Kadıköy vapurunun yan şamatalarından birinde dört-beş efendi, heyecanlı bir sohbete koyulmuşlar : İçlerinden biri, günün bütün yoksulluğunu ve hayat güçlüğünü eleştiriyor ve bundan da Hükümeti sorumlu tutuyormuş. Ama sarı bıyıklı birisi bu tenkitleri yapana kaşlarını çatarak, kaba bir tutum ve dil ile :

— Bu yangını Abdülhamid bıraktı. Mithat Paşa'yı attıktan ve öldürdükten sonra, tuttuğu yolun buraya çıkması zorunluydu demiş ve bu sözü söyleyen de Selânikli Doktor Nazım Bey'miş... Bunu musahibim merak ettiği için soruşturarak öğrenmiş...

Doktor Nazım Bey'in adım yirmi yıldanberi sık sık işitir-dim. Öncüleri, Ahmet Rıza Bey'le birlikte aleyhimde çalıştı. «İttihat ve Terakki» nin koyu taraftarlarından olduğunu, kimseyi beğenmez, kimseyle hoş geçinmez bir adem diye tanındığını söylerlerdi. Bana karşı olanların hayatlarım ve hareketlerini köşemden arasıra izlerdim. Doktor Nazım Bey'in, mesleği olan doktorlukla uğraşacağı yerde politika ile, ama karmakarışık bir politika ile uğraşıp didindiğini bilirdim. Yalnız övülecek bir yanım söylüyorlar; kendi adına hırsı olmamakla, hiçbir memuriyet kabul etmemekle, arkadaşları arasında mütemayiz bir vatansevermiş!

Soyumdan getirerek taşıdığım unvandan (Sultan) bile adımı tecrit etmeğe kendisinde yetki gören Doktor Nazım Bey'in şahsıma değil, Kadıköy vapurunun yan kamarasından hakkımda bir kere daha savurduğu bu aşağılık hicviyeyi burada mevzubahs edeceğim.

Abdülhamid bir yangın mı bıraktı acaba?.. Ve Ab-

dülhamid'in devrine bağlanan üç yüz senelik kopuşmalar döneminden gelen kundaklar var mıydı, yok muydu?... Bunun münakaşa yeri burası değildir, tarihtir; Doktor Nazım Beyle, fikir yoldaşlarının da bir gün içine girecekleri Tarih!...

Ben 1324 (1908) yılının Temmuzunda Hükümeti bu mücahitlere, 1325 (1909) Nisanında da saltanatı şevketlû biraderim hazretlerine teslim ettim. Benim zamanımda hududumuz, İşkodra'dan Basra Körfezi'ne, Karadeniz'den Afrika'nın kum çöllerine uzanırdı. «Almanac de Gotha»nın 1908 yılında yayınlananı ile bugün çıkanı karşılaştırılırsa, benden sonra gelenlere yangın değil, büyük bir ülke, otuz milyonu aşan nüfus ve bir ordu bırakmış olduğum anlaşılır.

Ben Ödedim, Onlar Borçlandı.

Şöyle böyle on yıl oldu. Yani, sürdüğüm padişahlığın üç-de biri... Eserlerimin üç'de değil on'da birini vücuda getirdiler mi?... Hükümdarlık makamına geldiğim zaman, üç yüz milyon liraya yaklaşan dış borçlarımızı iki büyük harbin ve birçok ayaklanmaların gerektirdiği masrafları karşıladıktan sonra — otuz milyona indirmeyi başardım. (11) Yani, onda birine!. Nazmı Bey'le arkadaşları ise, benim bıraktığım otuz milyon borcu, bugüne kadar dört yüz milyona çıkardılar... Yâni, on üç katına... Demek benden sonrakiler, Saltanat makamının güç ve kuvvetini yürüten yalnız biraderim olmadığı için benden sonrakiler diyorum — yalnız dış borçlarımızı arttırmak konusunda büyük bir marifet ve muvaffakiyet göstermişlerdir.

Ben, hangi şartlar içinde ve nasıl bir zamanda padişah oldum?... Bunu hatırlatmak isterim. Bosna-Hersek ayaklan-

(11) Bugünkü paramızla borcumuz 7 tirilyon 800 milyar Türk lirası veya takriben 26 milyar Amerikan dolan kadardır.

mış, Karadağ ordumuzu sarmış ve yenmiş, Sırbistan düzenli ve tehlikeli bir kuvvetle ülkemize savaş açmıştı. Bu bâdire-lerden o müthiş Rus muharebesi doğdu. (12) Bu savaşı doğuran iç ve dış olaylar benim saltanat günlerimin işi değil.. Ben ki padişahın ardarda hâl'inden, 93 günlük bir hükümet buh-ranından ve bir saltanat boşluğundan sonra padişah olmuştum. Millet, rüştünü, erginliğini iddia ediyordu.

Kamuoyunun güvenini elinde tutan Mithat Paşayı hemen Sadârete getirdim. Rusya'nın ileri sürdüğü istekleri veya Rusya ile savaşı göze alıp almamayı yine millete bırakmıştım. Bunu konuşup tartışmak için kurulan «Meclis-i Umu-mi»ye de milletin o kadar güvendiği Mithat Paşa başkanlık etti.

(Ben Ne Şahıs Olarak, Ne Makam Olarak Sorumluyum.»

Öyleyse, 93 Savaşı ile bunun getirdiği bütün sonuçlardan ben ne şahıs olarak, ne makam olarak sorumluyum.

Harbin idaresine gelince: O zaman tayin edip hizmet verdiğim kumandanlar, Osmanlı tarihinin yalnız o döneminde değil, ondan önce ve ondan sonraki dönemlerinde de eşine seyrek rastlanan kumandanlardı. Ulaşım araçlarının eksikliği, Rumelindeki müslüman halkın dışında kalan azınlıkların taa Edirne vilâyetinin içine kadar bulaşan ayaklanma ateşleri, hep benim zamanımda ve benim yüzümden oluşmuş uğursuzluklar ve felâketler sırasında gösterilmek istenirse, tarihin insaf ve adaletine dokunulmuş olur.

O savaşın sürüklediği felâketler altında ezilenlerin yar-

(12) 1877 Osmanlı-Rus Savaşı. Bizde buna «93 Harbi. (1293) denir.

dımına yetiştim. O göçmen dindaşları kondurmak ve yaşatmak için mümkün olan her şeyi yaptım, İstanbul'dan Sivas'a, Halep'e kadar bir uçtan bir uca göçmen köyleri kurdum. Bunların bir çoğundaki camilerin masraflarını, ulu Allahın bana emanet buyurduğu kullarına âcizane bir yadigâr olmak üzere, kendi kesemden verdim.

«Millî Ticaret» adı altında üç-beş kişiyi patlayıncaya dek doyurmak için halkın midelerine girecek lokmalara kadar el uzatmak, böyle dar ve bahtsız günlerde değil, en geniş ve rahat zamanlarda bile hatırımdan geçmedi. Aklımdan hiç çıkmayan şeyler, bu Allah kullarının yiyeceği, içeceği, yakacağı, barınacağı idi. Bunları, kendimi savunmak için söylemiyorum; çünkü yerime geçenler beni o ka'dar savundular, temize çıkardılar ki, dinime ve devletime getirdikleri felâketin hatırası olmasaydı, kendilerine bunun için teşekkür bile ederdim.

Ben, sayıp döktüğüm bu küçük hizmetlerimle iftihar etmeye de kendimde hak bulmuyorum; çünkü hepsi vazifemdi. Bugün üzgün ve pişman olarak görüyorum ve yaşarsam ilerde kendi kalemimle enine boyuna itiraf edeceğim ki, benim de birçok kusurlarım vardır.

Haydi, o yurtsever Doktor Nazım Bey'e hak vererek kendisi ile birlikte ilân edeyim ki :

— Bu yangını Abdülhamid bıraktı!...

Ama o haksever doktor da eğer mert bir insansa saklamasın ki, o yangını güya söndürmek için gelenler su yerine petrol kullandılar!

Yaşlılık, daha fazla yazmama engel olacak; yoruldum. Mithat Paşa için de söyleyecek sözlerim var. Vaktim olur ve Allah da isterse yarın bu konuyu ele alacağım.

Mithat Paşa

4.Mart.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Hatırımda kaldığına göre, cennetmekân pederimin (13) son Veziri Mithat Paşa'dır. Son Veziri olmasa bile, son ve-zirlerindendir. Amcam merhumun maiyetinde Avrupa'dan dönerken Mithat Paşa'nın Tuna vilâyetindeki bayındırlığı ve devlet düzeni hepimizin takdirini kazanmış ve Avrupa'da gördüğü bayındırlığa hayran olan amcam, Tuna vilâyetine girer girmez hayır-dualarla hatırlamış, anmıştı.

Paşanın «Şura-yı Devlet» başkanlığına getirilmesi, ona Sadrazamlık yolunu açmak içindi. Fakat Sultan Abdülâziz, Âli Paşa'yı incitmek istemediği ve Avrupa dönüşünde bu duygusu daha da güçlendiği için, Mithat Paşa Şura-yı Dev-let'de, yâni İstanbul'da çokça duramadı.

Cennetmekân amcam, pek vakur bir hükümdardı Âli Pa-şa'yı böylece arkalamasında, öyle sanıyorum ki Üçüncü Na-polyon'un da etkisinin payı vardı. Fakat rahmetli, böyle bir etki altında olduğunu kimseye belli etmezdi.

Bir gün Âli Paşa Sultan Aziz'e gelerek Bağdat vilâyetinin olağanüstü önem kazandığını ve Şiiliğin giderek arttığını, Acem Şahı'nın «Atebâtı» (14) ziyaret vesilesi ile oralara seyahat edeceğinin söylenti halinde dolaştığını anlatarak Vali Nakittin Paşa'nın idaresine güvenmediğini söyledikten sonra, kendisinin bu vilâyete memur edilmesini arz etti.

Âli Paşa, Padişah'ın kendisini İstanbul'dan uzaklaştır-mayacağından emindi. Nitekim düşündüğü gibi çıktı. Bunun üzerine : «O halde Reis Paşa kullarından uygun bir Vali bu-

(13) Sultan Abdülmecid.

(14) «Atebat-ı aliyye Hz. Hasan ve Hüseyin efendilerimizin meşhed-i mukaddesleri mânasına gelir.

lamıyorum.» dedi. Mithat Paşa da böylece Bağdad Valisi oldu.

«Mithat Paşa'nın Politikası Hatalı İdi.»

Bağdad vilâyetinin sınırı o zaman pek genişti. Mithat Paşa, sanırım üç seneden fazla Bağdad'da kaldı. Vilâyeti iyi idare ettiğini, ve bazı bayındırlık ve düzenlemelerde başarı kazandığını işitiyorduk. Önceleri pek gitmek istemediği bu vilâyetten Mithat Paşa'nın ayrılırken çok üzgün olduğunu da işittik. Mithat Paşa'yı Bağdat'dan kaldırmak, Âli Paşa'nın yerine Sadrâzam olan Mahmut Nedim Paşa'nın hatası idi. Çünkü, rekabetinden Ali Paşa'nın bile çekindiği bir adam, Mahmut Nedim Paşa için tehlikeli bir muhalif olabilirdi; nitekim öyle oldu. Mithat Paşa, tayin edildiği Edirne vilâyetine gitmeden, bir yolunu bularak kendisini huzura kabul ettirmiş ve Mahmut Nedim Paşayı düşürerek yerine geçmiştir.

Mithat Paşa iyi bir Vali idi, fakat yürüttüğü politika hatalı idi. O zaman padişahın ve vükelâ'nın gözünde şüpheli olan adamlarla sık sık buluşur ve bir şark padişahını değil, en meşrutiyetçi hükümdarları bile kuşkuya düşürecek davranış ve konuşmalar, Sadrâzamın ağzından ve konağından duyulurdu.

Sultan Abdülâziz'i tahttan indirmek fikri, ilk önce Hüseyin Avni Paşa'da doğdu. Sebebi de Padişah'ın daha önce kendisini İsparta'ya sürmesiydi. Amcam merhum, ağır başlı ve herkesi de kendisi gibi eli ve yüreği açık zannedecek kadar insanlara güvenliydi. Hüseyin Avni Paşa gibi kinci bir adamı hem bağışladı, hem de Seraskerliğe getirdi, İşte amcam, bu hatasına kurban gitmiştir.

«Hâl' İşine Girmiş Kimseye Güvenilmez.»

Mithat Paşa, hâl' işine karışmakla, idare adamı olmaktan çıkarak ihtilâlciler sınıfına geçti. Hiç bir Hükümdar, hâl' işine karışmış bir adama güven duyamaz. Meğer ki, hâl' edilen hükümdar, yerine geçenin can düşmanı olsun. Ve dünyada hiçbir ihtilalci görülmemiştir ki, yıkmakta gösterdiği başarıyı, yapmakta da gösterebilmiş olsun...

Ben tahta çıktığım zaman, Sadrazam Mithat Paşa değildi. Kamuoyu'nun kendisine eğilimi ve güveni olması, durumun da olağanüstü tehlike ve nezaket taşıması nedenile, hemen kendisini Sadrazamlığa getirdim.

Şunu temin ederim ki, Mithat Paşa idareli ve tedbirli bir Sadrâzam olsaydı, hiç olmazsa Rus Muharebesinin sonuna kadar sadaretde kalırdı. (15) Halbuki ilk günden başlayarak bana bir âmir, bir vasî kesildi. Üstelik tutumu da meşrutiyetten çok, despotluğa yakındı. Mithat Paşa'yı iyi tanıyanlar, re'yinde ve tutumunda ne kadar müstebit olduğunu saklamazlar. Tuna vilâyetindenberi en aziz ahbablarından bulunan ve Mahkeme-i temyizin birinci reisi iken Mithat Paşa'ya olan sevgisi nedeni ile taşralarda ömrünü yitirmeğe razı olan Ramiz Molla'nın Beyrut merkez niyabeti sırasında Vilâyet idare Meclisinde bir mesele konuşulurken : «Bu esasen Mithat Paşa'nın Tuna Valisi iken düşünmüş olduğu bir şeydir. Paşa hürriyeti yalnız kendi nefsi için isterdi; bunun dışında müstebidin müstebidi idi.» der.

Mithat Paşa'ya görmeden âşık olanlardan birinin bu söz pek gönlüne dokunur ve elinde olmadan bir kırgınlık gösterir. Ramiz Molla, bu öfkenin farkına vararak Meclis dağıldıktan sonra o zatı yanına çağırır ve uzun, beyaz sakalını eline alarak :

— Bak oğlum, ben bu sakalı yalnız yılların zahmeti ile

(15) 1877 Osmanlı - Rus Savaşı.

değil, bir parça da Mithat Paşanın yüzünden çektiğim gurbet mihneti ile ağarttım. Şimdi seni gücendiren bu sözü, ben Paşanın yüzüne karşı da kaç defa söylemişimdir. Ben, şunun bunun hatırına uyarak değil, gerçeğe uyarak konuşan bir adamım.

demiş olduğunu Ramiz Molla'nın ölümünden sonra, o çevre insanlarından biri, bir gün bana hikâye etmişti.

O İşret Gecesinde

Mithat Paşa'nın ikinci Sadâretinde Kanun-ı Esasî (Anayasa) hakkındaki «Hatt-ı hümâyûn» benim tarafımdan çıkarıldı. Bilindiği gibi bu hattım okunduktan sonra, akşam olunca Mithat Paşa'nın konağında toplanırlar; O zamanın hür-riyetsever şairleri, edebiyatçıları hep beraber, o gece devlet işleri konuşulacak yerde, işaret işleri konuşulur. Mithat Paşa, taa gençliğindenberi sarhoşluğu ile ünlüydü.

«Kanun-i Esasî» ilânının verdiği zevke, içkinin verdiği sarhoşluk da eklenince, yemekten kalktığı zaman, düşmemesi için iki koluna girerler. Elini yıkarken dili dolaşa, dolaşa eniştesi Tosun Paşa'ya :

—E, Paşa! Bundan sonra beni kim yerimden atabi lir? Söyle bakayım Paşa! Ben bu sefer kaç yıl Sadarette kalacağım?

demiş. Tosun Paşa da :

—Bu gidişle bir hafta bile kalamazsın!

diyerek ve âdeta sürükleyerek harem dairesine götürmüş. Ben bu olayı o gece haber almıştım.

Mithat Paşa'nın değerini inkâr etmem. Çalışkan, namuslu bir Vali idi. Fakat meziyetleri kadar, noksanları da vardır. Hele politikada, zamanın gerektirdiklerini, Safvet ve Ethem paşalar ölçüsünde anlamazdı.

Tuna Valisi iken, Bulgarca'nın Bulgar okullarında okun-

masını hem teşvik etmiş, hem arkalamış. Bunun ağır sonuçlarını hatırlatanlara da : «Hangi dilde olursa olsun, tek okusunlar» diye sözüm ona parlak bir gerekçeyle direndiğini herkes bilir.

Sultan Abdülâziz'in şehadeti meselesi, derece derece yargı kurullarından geçmiş bir işti. Ben, çıkan idam kararını hafifletmekten başka bir şey yapmadım. Eğer gayritabiî bir ecelle ölmüşse, benim bunda parmağım yoktur.

Ölümünden aşağı yukarı on yıl sonra, Avrupa'da basılmış türkçe bir kitapta, nasıl öldürüldüğü üzerinde ayrıntılı bilgi var ve bazı isimler açıklanıyor. Bu kitabın yazdıkları doğru ise, suçu işleyenler arasında bana nisbeti olan kimselerin bulunmaması da gösterir ki, o meselede benim ilgim yoktur.

«Mithat Paşa'nın Ölümünde Parmağım Yok...»

Bu bir gerçektir ki, Mithat Paşa'dan her zaman çekindim. Fakat o kadar ünlü bir insanı — hattâ mahkemeden idamına hükmolunduğu bir zamanda bile — mahkeme kararını icra ettirmeyecek kadar kurumaya lâyık görmüşken, sonra niçin ve ne menfaat umarak öldürteyim?.. Düşmanımı şehitler sırasına çıkarmak benim menfaatime elbette aykırı olurdu.

Haydi, beni karalayan bu iftirayı olmuş sayarak olduğu gibi ve tamamen kabul edelim. Size kaç Halife göstereyim ki, çekindiği veya çekiştiği kimseleri bir anda yok etmişlerdir, İslâm halifelerinin en büyüklerinden biri olan Halife Abbas, Mansur'a, Devaniki hanedanının velinimeti olan Ebu Müslim-i Horasanî'yi idam ettirmedi mi?.. (16) Harun-ül Re-

(16) Abûl Abbas'a Ebû Müslimin yok edilmesini ötedenberi salık veren al-Mansur, bu emeline Rûmiye kasabasında muvaffak oldu. (13 Şubat 755)

şid'in, o kadar sevdiği Cafer-i Bermekî'yi idam etmekle kalmayıp akrabasına ettiği zulüm, benim Mithat Paşa'ya davranışımdan daha mı hafiftir?

Özellikle ben, Mithat Paşa'nın umulabilecek saldırısına — ki meydan bulsaydı, umduğum başıma gelirdi — yalnız ihtiyat tedbiri almakla yetindim. Adamlarına hiç dokunmadım ve ailesine musta'fi maaşlar verdirdim. Yetiştirdiği vezirlerden Abdurrahman ve Halil Rıfat Paşalar gibi işe ya rayanları, taa Sadaret makamın kadar çıkardım. Ve Müşir Şakir Paşa ve Raif Paşa gibi devlet adamlarını da önemli işlerde ve mevkilerde kullandım. Fatih Sultan Mehmet'in, Halil Paşa gibi, Varna zaferinin kazanılmasına sebeb olmuş değerli bir Sadrâzamı idam edivermesi, bir halde sadece Rumları direnmeye teşvik hainliğini yaptığını gösteren mektup efsanesine dayalı bir işlem değildir.

Sokullu Mehmet Paşa'nın şehadetinde Üçüncü Murad'ın ilgili olmadığı iddia olunabilir mi?.. Alemdar Mustafa Paşa hadisesinde ceddim Sultan Mahmut hazretleri, Paşa'ya hay-rihahlık gösterdi mi?..

O kadar uzaklara gidip de tarihten örnekler aramaya gerek yok. Dört yıl önce Takvim-i Vekayi'de okumuştum; Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüleceği yer ve saat, hükümetçe daha önceden haber alınmışken, koca bir Sadrâzam ve Harbiye Nazırı, güpe gündüz ve Harbiye Nezareti'nin önünde bir yaveri ile birlikte parça parça ediliyor ve on yedi kurşun atılıyor da, yine bir polis, bir jandarma eri meydana çıkmıyor. Otomobille kaçamayan bir topal olmasaydı, belki olayın suçluları da kolluk memurları gibi ortaya çıkmazdı!...

Boş Bir Meşrutiyet Hayranlığı

Mithat Paşa meselesinde bu kadar direnişim, bu ismin hayatıma bir leke gibi sürülmek istenilmesindeki genel inad-dan çok üzüldüğüm ve nefret ettiğim içindir.

Diyorlar ki, bizde Kanun-i Esasî'yi kuran Mithat Paşa-

dır.Gerçekten öteden beri meşrutiyet yanlısıydı. Ama adını, bazı kitaplarda övgüsünü duymaktan doğmuş bir tarafdarlık... Mithat Paşa, Meşrutiyet idaresinin Avrupa'da sağlamış olduğu faydaları yalnız görmüş, fakat bu bayındırlığın öteki sebebleri ve tesirlerini incelememişti. Solfato, her hastalığa, her bünyeye yaramadığı gibi, Meşrutiyet yönetiminin de her millete, her ulusal bünyeye yaramayacağını sanırım. O vakit, faydalı olamıyacağım sanırdım, simdi ise, zararlı olduğu kanısındayım.

Mithat Paşa, Kanun-i Esasî'nin mutlaka ilân edilmesini teklif ettiği zaman, hiçbir devletin Kanun-i Esasî'sini incelememiş ve bu konuda temelli bir bilgi edinmemişti. Akıl hocası, Odyan Efendi idi. Odyan Efendi ise, o zaman bile bizde önemli bir hukukçu değildi. Hele memleketi, hiç tanımazdı. Sanırım ki bu anlayış kıtlığı yüzünden Mithat Paşa ile «Taif» kalesine kadar beraber gitti.

93 de (1877) Ziya Paşalar, Kemal Bey'ler, Abidin Paşa'lar Kanun-u Esasî layihasını hazırlamaya çalıştıkları gibi; sır kâtibim Sait Paşa ve o sırada müşir olan Mekâtib-i Harbiyye Nazırı Süleyman Paşa da bir lâyiha düzenleyip sundular. Ama bu kişilerin hiçbiri arasında fikir birliği yoktu. Kemal Bey bu konuda, hem Mithat Paşa'ya, hem de kendi arkadaşları ile Sait Paşa'ya karşı idi. Bana yirmiye yakın arîza verdiler. Yıldız Sarayı'ndan Harbiye Nezareti'ne aktarılan evrak arasında saklıdır. Bu kâğıtların, tarihî olmaktan öte bir değerleri olmadığı için, yağma edilmemiş, ya da sa-tıimamıştır umudundayım.

Şunu da söyleyeyim, o zaman aydınlar arasında Kanun-i Esasî'ye karşı olanlar, tarafdar olanlardan çoktu. Ethem Paşa *(17), S*afvet Paşa (18) ve öteki vezir ve tanınmış devlet

(17) Abdülhamid'in babası Sultan Mecid'e ders vermiş, Fran sa'da okumuş bir Sadrâzamdır. Oğullan ressam Hamdi bey, mü ze müdürü Halil bey tanınmış değerli .kimselerdir,

(18) Mehmet Esat Safvet Paşa (1814 -1883) Hariciye Nâzın **ve** Sadrâzam oldu.

adamları, bir millete hazırlanmadan bir kalemde tam bir hürriyet verilmesine karşı idiler. Hattâ, Tunuslu Hayrettin Paşa gibi sözünü esirgemez bir vezir bile Sadrâzam'ken bana bir ara : «Eclâfı (19) kanun ile silâhlandırmadan önce, birçok düşünmek gerekir,» demişti. Bu deyim aynen Hayrettin Paşa'nındır.

«Mithat», «Deva-i Devlet» **Demekti..**

Fakat ben o zamanki ceryanın önüne geçemezdim. «Mademki millet, kendi mukadderatını bir de kendisi idare etmek tecrübesinde bulunmak istiyor, Milletin istediği olsun» dedim. Ve eldeki lâyihalar arasında Mithat Paşanınkini küçük bir düzeltme ile onaylayarak bilinen Hatt-ı Humayûn'u çıkardım.

Mithat Paşa'nın lâyihasını öncelikle kabul etmek zorundaydım. Çünkü, «Mithat» adının ebced hesabile «Deva-i devlet» (20) olduğunu keşf ve ilân etmiş olan hasta bir halka, yine onun hazırladığı devayı vermek zorunluydu... Başka türlü susturamazdım.

Rusya muharebesini Mithat Paşa hazırlamış t ve Millet Meclisi harbin cereyanına tanık ve gözlemci olmuşken, sonunda her felâket ve uğursuzluğu, özellikle benim sırtıma yıkmak bile istemişlerdi. Hâlâ bu direnmeler ve saldırılar öteden beri sürüp gidiyor.

Açık alınla iddia ve belgelerle ispat ederim ki, millet, «Ayastafanos Muahedenamesi»ni imzaladı. Bense, «Berlin

(19) Eclâf: Baldırı çıplak, edebsiz takımı anlamına gelir.
(20) «Deva-i devlet» ve «mithat» kelimelerindeki harflerin, eb cet hesabı ile, her iki kelimede 452 rakamını tespit etmesine işa ret edilmek isteniyor.

Kongresinin kararlarını ortaya koydum. Ben harbin millet için bir âfet olduğunu, tahta çıktığım günden, indiğim güne kadar, dikkatimden hiçbir zaman uzak tutmadım. «Filibe Vakası»m savaşsız geçirdiğim için uzaktan yakından ne kadar söze geldim. Yunan'la savaşı kabul ederken o kadar düşünmüştüm ki, bu gerekli ve haklı endişeleri bile, aleyhimde bulunanlar, türlü türlü biçim ve manâya sokarak telli pullu yalanlar ortaya çıkardılar.

Bu dünya savaşına (21) girip girmemeyi çok düşünür, hele yeneceğine yüzdeyüz inanmadan taraflara iltifat etmezdim. Bence, bir millet için âfetlerin en büyüğü savaştır. Zaferle sona erenleri bile milleti bitirir, yorar.

«Beni Övdüler, Onu Yerdiler.»

Mithat Paşa Sadaretinde milletin kendisini sevdiğine o kadar inanmıştı ki, azlettiğim anda büyük bir ihtilâl çıkarak benim hâl' ve belki de Mam edileceğimi bile saklamaya gerek görmezdi. Halbuki, ben onu Avrupa'ya uzaklaştırdığım zaman, hiç kimse ağzını açmadığı gibi, birçok vezirler ve devlet adamları beni kutlamışlar, şairler, bana övgüler, ona yergiler yazarak, gazetelerle, kitaplarla bunları yayınlamışlardı. Hattâ o kimseler arasında Gazi Ahmet Muhtar Paşa, bu olayla ilgili bir macerayı, sonradan yayınladığı «Hâtırat»da da otuz bu kadar yıl sonra itiraf ediyor (22)

Mithat Paşa'nın saflığına ölçü olmasaydı, şu meseleyi burada açıklamayı gerekli görmezdim. Kendisine hürriyet vermiş olan bir velinimetin, — henüz eserinin mürekkebi kurumadan — sadâretten ve memleketten uzaklaştırılmasına halkının sustuğu, aydınının teşekkür ettiği bir milletin Meşru-

(21) Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1918).
(22) Sergûzeşt-i hayatım.

tiyet İdaresine ne kadar lâyık olduğunu ben söylemek istemem. Beni İstibdat îdaresi'nin en büyük taraftarı ve dünyanın en büyük müstebidi ilân edenler, hakikati —hiç olmazsa ben dünyadan el çektikten sonra — itiraf etsinler ve onlar da benden el çeksinler.

Mithat Paşa'yı niçin yargılattığımı ve mahkûm ettirmiş olduğumu da ikide birde beni suçlamak için soruyorlar.

Sultan Abdülaziz Öldürülmüştür.

Ortada, uydurulmamış, herkesin bildiği, belli bir olay vardı ki o da rahmetli amcamın kanlı ölümü idi. Sultan Ab-dülâziz intihar mı etti, yoksa onu şehit mi ettiler?...

Ben hâlâ o inançtayım ki Aziz amcam intihar etmiş değil, öldürülmüştür. Önce, doktor raporu o kadar lastiklidir ki dünyanın her yerinde en büyük tıp bilginleri tarafından tartışılabilir.

intihara kalkışan bir kimse, iki kolunun damarlarını birden nasıl kesebilir?. Bunu daha o zaman, doktorlar ortaya koymuş, yazarlar kitaplarına geçirmişti.

Ahmet Mithat Efendi merhumun «Üss-i inkılâp»ındaki şüpheli satırlar, Mithat Paşa'nın mahkemesinden de, mahkûmiyetinden de önce basılmış ve yayınlanmıştı; hem de dört yıl önce... Ahmet Mithat Efendi ise, paşanın düşmanı değil, yetiştirmesi, yakını idi.

Mahkeme, açık yapıldı. Muhakeme usulleri dışına çıkıl-mamıştır. Tanıklardan başka, bazı suçluların itirafları da var. Cinayet ve temyiz mahkemelerinin bu kadar önemli bir davada hak ve adaletten uzaklaşacak kadar vicdansız ve pervasız üyeleri ve kurulları bulunduğunu ileri sürmek, içlerinde Mithat Paşa'nın da bulunduğu bütün milleti aşağılamaktır!

Adalet mercilerinden geçmiş olan bir hükmü, bir de vezirler, devlet adamları ve din bilginlerinden kurulu bir fev-

kalâde Heyet'e inceleterek fikirlerini istedim. Hiç kimseyi madde ve manâ olarak baskıya almamış olduğum da içlerinden bazılarının, büyük bir özgürlükle fikirlerini söylemiş olmalarından bellidir. Dikkat olunursa, bunların arasında şahsıma bile söz dokunduranlar oldu. Böyle olduğu halde, toplanan oylar, hüküm giyenlerden yana bir çoğunluk sağlayamamıştı. Ben bu konuda mahkemelerden de, vezirler, devlet adamları, din bilginlerinden kurulu fevkalâde Heyet'den de insaflı kalarak hükümlülerin hayatlarına merhamet ettim : idam hükmü hiçbiri hakkında uygulanmadı.

Şimdi, mahkeme kararından da, doktor raporundan da daha kuvvetli bir akıl delilini de ben öne süreyim : Sultan Azizi hâl' etmek fikri, en önce Serasker Hüseyin Avni Pa-şa'ya gelmişti. Mithat Paşa ile bu işe karışmış öteki devlet adamları, olaya âdeta sürüklenerek karışmışlardır.

Hüseyin Avni Paşa

Serasker'i, padişaha düşman eden sebeb, bir aralık rütbe ve nişanlan alınarak memleketi olan İsparta'ya sürülmüş olmasıdır. Kinci Hüseyin Avni Paşa bunu unutmadı; ve eline geçen ilk fırsatta intikamını aldı. İsraflar, falanlar hep be-hânedir. (Martin-i Hanri) tüfeklerinin satın alınması sırasında Hüseyin Avni Paşa, hazine zararı karşısında köpüren titiz bir kişi olmadığını âleme göstermişti!..

Ama Hüseyin Avni Paşa kinci olduğu kadar ihtiyatlıydı. Sultan Aziz, intihar etmek değil, yaşamak, ve kendisinin aranacağı bir günü görmek isterdi. Topkapı'dan Sultan Murad'a gönderdiği o acıklı mektup da bunu ispatlar. Hâl' edilmiş hiçbir hükümdar yoktur ki, halkın kendisini nedametle aramakta olduğunu görüp işitmeden ölmeyi istesin.

Sultan Murad'ın hastalığı daha ilk gün, biat töreni sırasında hissedilmiş ve görülmüştü. Sultan Aziz, belki gafil av-

lanmıştı ama, kendisinden yana olanlar pek çoktu. Kısa bir süre içinde, Abdülâziz'in lehinde toplumdan büyük tepki doğacağını kurnaz Serasker hâl' sırasında gördü. Tehlikeyi ne suretle olursa olsun kaldırmak, onun için bir zorunluktu. İşte Sultan Aziz'in şehadet sebebi budur! (23)

Amcam Abdülâziz'in kendisini öldürmeyip «öldürüldüğü» böylece tahakkuk ettikten sonra, mahkûmlar arasında masum bulunup bulunmadığı ikinci derecede kalır.

(Bu satırları yazdıktan sonra hatırıma geldi, unutmamak için kaydediyorum. Hüseyin Avni ve Mithat paşalarla, ken-dilerile işbirliği yapmış arkadaşları Beşiktaş'taki" «Muvak-kithane»de, Harbiye Okulu öğrencilerinin gelişini heyecanla beklerken, belirli saatin gelip geçmiş olduğunu sanarak, «Ah, Süleyman Paşa, bizi ele verdi, hiyanet etti.» diye birbirlerile konuşmuşlardı. Bu olay, hiç kimsenin inkâr edemiyeceği bir gerçektir.)

Evet, mahkûmlar arasında masum bulunup bulunmadığı meselesi, suçun yaratılmadığı, hükmün zorlanmadığı belli ol-

(23) Abdülhamit ve Murad birbirlerini hiç sevmezlerdi. Abdül-hamid'in hâl' edilmesinden sonra tahta çıkan kardeşi Sultan Reşat, Mâbeyn Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye şu olayı anlatarak bu düşmanlıkların Sarayda nasıl kullanıldığını açıklamıştır.

«Bir gün Şehzade Abdülhamid Efendi ile beraber, Sultan Aziz'in huzuruna çıktık. Hamit efendi, büyük birader Murad efendinin Sultan Aziz'i ne suretle fasl-u mezemmet (arkasından konuşmak) etmekte olduğunu nakletti. O da bana: «Sen de işittin mi?» diye sordu. Ben cevaben «Biraderin ağzından efendimizin senasından başka birşey işitmedim, dedim. Dışarı çıkınca Hamit efendi: «Tu senin suratına, beni rezil ettin» dedi.

Bir gün de Murad'ın dairesine gittiğimde kendisini Sultan Aziz hakkında pek hiddetli bir halde gördüm; yanında duran hançeri göstererek: «Bir gün gidip şu hançerle o koca karnını deleceğim» dedi. Ben de «Pek iyi edersin birader, sen onu öldürürsün, kısas olarak seni de öldürürler; Hamit efendi tahta çıkar. Bu suretle sevmediğin Hamit efendiye hizmet etmiş olursun» dedim.

duktan sonra, ikinci derecede kalır. Yanlış varsa, hâkimlerine aittir.

Mithat ve Mahmut Paşaların bir gece, adlan belli subaylar ve askerler tarafından Taif kalesindeki mahpeslerin-de boğulmuş olduklarını iddia ediyorlar. Doğru olsa bile, bu işe ben ne katıldım, ne de rızam vardır. Hatırıma gelen bir olayı buraya olduğu gibi aktarmak, tarihi ve tarihle birlikte ileri sürdüklerimi aydınlatmak ve pekiştirmek isterim.

Şerif Abdülmuttalibin ihbarı

Hükümlüler Taife gönderildiği zaman Mekke Emiri, Şerif Abdülmuttalip idi; ve Şerifin, Amcamın hâl' işine karışmış olanlara karşı açık bir düşmanlığı vardı. Ayaklarına zincir vurduğunu işitmiş ve kötü tutumundan vaz geçmesini kendisine hemen emretmiştim.

Şerif Abdülmuttalip bilindiği gibi, Hicaz Valisi ve Komutam Osman Paşa tarafından tutuklanarak Emir'likten azl edildi. Şerif o zaman bana yazdığı dilekçede «Mithat ve Mahmut paşaları Mısır'a kaçırmak için bazı yabancılar tarafından girişimler olduğunu, kendisinin bu girişimleri önlediğini ve başına gelenlerin de bundan ileri geldiğini» söylüyordu. Şerif Abdülmuttalib'in hiçbir sözüne ve davranışına inanmazdım. Bununla birlikte, iddiası, dikkate alınmayacak kadar önemsiz değildi. Bu Paşalar kaçarlarsa, muhafızlarını şahsen sorumlu tutacağımı ve hiçbir mazeret ve behane kabul etmeyeceğimi Osman Paşa'ya hatırlattım, îrademi tebliğ eden, o zamanki Başkâtibim Rıza Paşa idi. Rıza Paşa, özü, sözü doğru bir adam olduğundan, bu münasebetle hükümlüler üzerinde fazla baskı yapılmaması ve eziyete konulmamasının da bu arada hatırlatılmasını, insanlık adına benden rica etti. Takdir ile kabul ettim. Sarayın evrakı arasında müsveddesi hâlâ mevcut olsa gerek...

Şimdi düşünüyorum :

Olabilir ki muhafızlar kendi başlarından korkarak böyle bir olup-bitti'yi ortaya koymayı, kendi menfaat ve selametlerine uygun görmüşlerdir. Yalnız hemen belirteyim: bana gelen raporlarda her ikisinin de normal olarak öldükleri bildiriliyor ve doktor raporları ile de bildirileri belgeleniyordu.

İşte Mithat Paşa hakkında söyleyeceğim sözler bunlardır. Tekrar ederim ki, nefsimi değil, namımı haksız yergilerden korumak için bu satırları yazdım. Dünyada daha ne kadar kalacağım belli değildir. Ölüm bana o kadar yaklaşıyor ki, âdeta adımlarının sesini duyuyorum. Bu gerçeklerin herkesçe bilinmiş olacağı bir günün geleceğine inansam, pek rahat bir vicdan ve huzur içinde gözlerimi kapatacağım.-Daima iman etmiş olduğum Allah'ın huzuruna adalet ve lüt-fundan emin olarak çıkacağım.

Balkan Hadiseleri

5.Mart.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Doğu Rumeli konusunda benim zaaf göstermiş olduğumu pek çok iddia ettiler. «Zaaf göstermek», var olan kuvvetten faydalanmamak demektir. Hangi kuvvet vardı da Doğu Rumeli'deki egemenlik hakkımızı savunmak için kullanılmadı? Bunu düşünen ve söyleyen bir insaf sahibinin çıktığını bugüne kadar duymadım.

Bulgar Prensi Du Battenberg Filibeyi bir baskınla işgal ettikten sonra Hükümetimiz olaydan haberdar olabildi. O da, Rus sefirine gelen bir telgrafdan, Telgraf Nazırı İzzet Efendi'nin bana bilgi vermesi ile sağlanabildi. Sadrâzam. Sait Paşaydı. Tahttan ayrıldıktan sonra okuduğum bazı be-

yan ve yazılarında Sait Paşa'nın olayları kendi lehine bozduğunu hayretle ve üzülerek gördüm.

Sait Paşa, Bulgarların saldıracaklarını daha önceden bilmediği gibi, olay İstanbul'a aksettikten sonra da bir süre tereddüt ederek —Devlet Şurası Başkam Akif Paşa'nın açıklamaları üzerine— inanabildi. O sıralar bu mesele için Fili-beye Asker göndermek hem güç, hem de tehlikeliydi. 93 seferinin perişan ettiği Ordu daha toplanamamıştı. Hazine tamtakırdı. Askerin ihtiyaçlarının karşılanması, memurların aylıklarının verilmesi için bile güçlükle para bulunuyordu. Vilâyetler vardı ki ordaki jandarmalar, yirmi aydan, otuz ay-danberi aylık almıyordu. Böyle bir zamanda, sırf nâmdan ibaren kalmış olan bir hükümranlık hakkı namına, sonu karanlık ve meçhul bir savaşa girmeyi ben tehlikeli gördüm.

Siyasetde Taviz Zorunludur.

Güya, Saray'ı korumakla görevli ikinci tümenden bir kaç tabur ayırmamak için bu meselede benim azimsizlik gösterdiğimi söylediler. İkinci Tümenin bir kaç taburu gidip gitmemiş... Bunun, sonuç üzerine nasıl bir etkisi olabilirdi?... Daha toplu ve bize bakarak daha hazırlıklı olan Sırp ordusunu yenen o vakit ki Bulgar ordusunu, ikinci tümenin bir kaç taburu darma dağın edecekti?...

Büyük devletlerin bu konudaki niyet ve tutumları da apaçıktı. İlk tahminler, darbenin Rus tarafından gelmiş olduğu noktasında iken, sonradan görüldü ki Rusya bu meselede Bulgarlara karşı ve düşman durumundaymış...

Koca imparatorluğu şiddetli sarsıntılardan korumak için arasıra küçük fedâkârlıklar lâzımdı. Doğu ve Batı'nın aleyhimize yürüdüğü bir sırada ben her tarafa meydan okuyamazdım. Eğer Bulgar'ların Filibe'ye girmeleri üzerine hesapsız kitapsız meydana atılsaydım, Bulgarlarla Sırplar düşman de-

ğil, dost ve müttefik olurlar ve yalnız Doğu Rumeli meselesini değil, Makedonya meselesini de beraber hallederlerdi.

Bulgarların Doğu Rumeli'ye saldırısı üzerine, Balkan dengesinin bozulduğu iddiası ile Alasonya hududunda yığınak yapan Yunanlılar da Yanya havalisi ve Adalar üzerindeki isteklerini kabul ettirmek için onlarla birleşir ve İşkodra'ya inmeyi amaç edinmiş Karadağ'ı bu fırsattan yararlanmaktan alakoymak kimsenin, kârı olmazdı.

«Gavriyel Paşa» adlı bir Bulgarin Doğu Rumeli valiliğinden uzaklaştırılmış olmasından ötürü gözüm kızsa da işe girişseydim, 1328 (1912) yılındaki felâketi o zaman, yâni ordusuz, parasız, pulsuz, hazırlıksız bulunduğumuz bir sırada, kendi elimle hazırlamış ve felâketi davet etmiş olurdum.

Sonradan kopan Balkan Savaşı, benim kalbimi çok kanattı. Yalnız bir şeyle avunuyorum ki ben 1301 (1885) yılı Eylülünde hazımlı ve ihtiyatlı tutumumla bu faciayı 28 yıl geciktirmişim...

Sait ve Kâmil Paşalar.

Sait Paşa'yı yakından tanıyanlar, tereddüt etmeden kabul ederler ki Paşa, bu gibi önemli meselelerde açık bir fikir söylemez, daima: «Şöyle yapılırsa bu, böyle yapılırsa şu mahzur vardır,» demek alışkanlığındaydı. Oysa ki, oyalanmak değil, kesin bir karara varmak sırasındaydık. Kâmil Paşa'yı ilk defa Sadaret mevkiine getirmekle, Doğu Rumeli meselesini geçiştirdim.

Kâmil Paşa'nın bu Sadaret'ini benim Doğu Rumeli konusundaki temayülümü hissederek savaştan yana olmamasına bağlayanlar yanılırlar. Kâmil Paşa'yı daha önceleri gözüme kestirmiş ve sadarete getirmeyi kararlaştırmıştım.

Sait Paşa'nın, Kâmil Paşa'yı kendisine rakip gördüğünü anlar ve Vekiller meclisinde, arkasından hafifsemeye çalış-

tığını işitirdim. Suriye Valisi Hamdi Paşa'nın ölüm haberini selâmlık resmînde aldım. Suriyenin ehemmiyeti sebebiyle valilik için kimin uygun olacağını Üryânîzade Ahmet Esat Efendi'den sormuştum. Efendi. Evkaf Nazırı Kâmil Paşa'nın o yörede memuriyeti ve iyi şöhreti olduğunu söyleyerek Suriye Valiliğine tâyini reyinde bulundu.

Kâmil Paşanın Vekiller arasından uzaklaştırılması için, yine Vekiller arasında bir ceryan olduğunu anladım, İşte Kâmil Paşa'nın Sait Paşa'nın yerine geçme sebebi budur.

Sait Paşa, gerek Sadrazam'ken, gerek değilken, kendi-sile ne zaman istişare etsem, kesin bir kanaat söylemezdi. Sorumluluktan, kamuoyundan, tarihten ve bunlar kadar, benden korkardı. Bu korku ve kuşkular onda, kafi bir söz söylemek kabiliyetini yok etmişti.

Sait Paşa'yı tahta çıktığım güne kadar tanımazdım. O sıralar, Ticaret Nazırı Damat Mahmut Paşa tavsiye etti: Mektupçusuymuş... Gerçekten muktedir bir kâtiptir. O zamanlar pek meşhur olan Ziya Paşa'dan, Kemal Bey'den ve benzerlerinden aşağı kalmayan bir kâtip... Babiâli'nin «Arz» larını bizzat inceler ve günlük işlerle de uğraşırdı. Hükümet gücünün Saray'da toplanması, onun fikriyatını yaptığı bir düşüncedir. Babıâli Hükümetin, Saray da Saltanat'ın merkezi olduğuna göre, saltanatın hükümete üstünlüğü gerekirmiş. Bunu söyleyen bizzat rahmetli Sait Paşadır.

Fakat ben Saltanattan çekildikten sonra yayınladığı hatıralarında hiç de böyle söylemiyor; ama benim sözüm, Ba-bıâlînin kayıtları ile de pekiştirilmiştir. «Hazine-i evrak». dan aşırılmış vesikalar varsa, Yıldız Saray'ından giden evrakla tamamlanabilir.

Tunus, Mısır meselelerinde de hep kem-küm ile günler ve aylar geçirmişken, hatıralarında kusuru bana yüklüyor. Halbuki, bana kusur suretinde isnat ettiği şeylerle ben iftihar ederim. O meseleleri, birer savaş vesilesi yapmak fikrinde değildim. Ben, daima harbin aleyhinde bulundum.

Tunus'da direnseydim, belki Suriyeyi, Mısır'da inadım tutsaydı, muhakkak Filistin ve belki Irak'ı kaybederdim. Yalnız Sait Paşa'nın nimeti inkâr değil, hakikati da tahrif etmesine teessüf ediyorum.

Sözde hâkimiyetleri koruyacağım diye, gerçek hakimiyetleri tehlikeye koymak akıl kân değildir.

«Sait Paşa Bazen Cesurdu.»

O kadar kararsız ve vehimli olan Sait Paşa, bazan da cesur olurdu; Mısır meselesinde bir aralık İngiltereye savaş açmakta ve karadan asker göndermekte direndi, İngilizlerin Mısırı ele geçirmelerinde Fransızların muarız olmasına bel bağlamıştı... Ben engelledim. Bununla beraber, Gazi Ahmet Muhtar Paşa da hazır olduğu halde, durumun bir kere de «Meclis-i Vükelâ» da konuşulmasını tavsiye ettim. Muhtar Paşanın kafi ve haklı mukavemeti üzerine bu tehlike savuşturuldu; Fransa da bugüne kadar, ne elini uzattı, ne sesini çıkardı.

Bu Devlet, inşallah korktuğum neticelere uğramaz; iradesi metin olmayan biraderim hazretleri, devlet işlerile bizzat ve yakından uğraşamadı. Bundan sonra gelecek birader ve oğullarıma nasihat ederim ki artık, uzun, kısa savaşlarla uğraşmasınlar. Bir kere daha demiştim; zaferle biten savaşlar da, mağlubiyetle biten savaşlar kadar milleti yorar. «Şan ve şeref» gibi şeyler, her yanı mâmur, günü ve geleceği güvenli memleketlerde hoş görünür. Harabelerde aç ve çıplak dolaşanların «şan ve şeref» iddiasında bulunmaları ve bu «şan ve şeref» peşinden koşmaları kadar hem gülünç, hem feci bir şey yoktur.

Saltanatımın son dönemlerinde bir Balkan Birliği ortaya koymayı tasarlamıştım. Paris Sefiri Münir Paşa bu ko-

nuda gizli, açık çalışıyordu. Balkan devletleri iki tehlike karşısında idiler: Rusya, Avusturya..

«Daha Kuvvetli Bir Rusya Doğabilir!»

Durumun ilerde ne şekil alacağı bilinmez. Rusyanın Birinci Dünya Savaşında parçalandığı görülüyorsa da kaderi daha iyice belirmemiştir. Bir yılı aşkın zamandanberi içini saran ihtilâlden kurtulursa, -daha büyük olmasa bile- daha kuvvetli bir Rusya meydana gelir. Şimdi orada olan, fikir mücadelesidir. Fransa ihtilalindekinden daha şiddetli bir fikir mücadelesi... Ben Balkanları bu iki ortak tehlike karşısında uyarmaya çalışıyordum.

Bosna - Hersek meselesinde kuru bir namdan ibaret olan hakimiyetten vaz geçmek gibi sözde bir fedakârlığa karşılık, yararlı tavizler alacaktım. Romanya Kralı Karol, başta güvensizlik gösterdiyse de yavaş, yavaş yola geliyordu. Başlayan konuşmalar tam meyvesini vereceği zaman, Temmuz inkılâbı ortaya çıktı. Hattâ Münir Paşa İstanbul'a gelmişken, şehre uğramadan döndü. Benden sonra, iç ayrılıkları yatıştırmaya çalıştılar ve bu ittifakı sağlamadan dünyaya meydan okudular. (24)

İşte benim o kadar istediğim ve çalıştığım ittifak, hiç istemediğim bir biçimde gelişti, yâni aleyhimize dönüştü. Ve günün birinde dört Balkan Devleti birden üzerimize atıldılar (25)

(24) 10 Temmuz 1908.
(25) 1912 Balkan Savaşı.

Hüseyin Avni Paşa

6.Mart.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Bugün Mithat *Paşa* için yazdıklarımı bir kere daha okuyunca, bunları söylerken susarak geçiştirdiğim bir noktayı yazıp yazmamak hususunda ciddî bir tereddüde düştüm. Allah'tan ve tarihten saklanacak bir şey yoktur!. Ne kadar saklansa, ne kadar örtülüp gömülse bir gün bütün teferruatı ile ortaya çıkar. Benim gibi, otuz bu kadar yıl Osmanlı Devleti'ni idare etmiş bir padişah, kendisi için zehir gibi acı bir hakikat da olsa, bildiklerim ortaya dökmelidir.

Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın İngilizlerden para aldığını bilirdim. Bir devlet adamı, başka bir devletten para alıyorsa, onun hizmetini de görüyor demektir. Demek ki rahmetli amcam Sultan Abdülâziz'in düşürülmesi ve biraderim Murad'ın tahta çıkarılması yalnız Hüseyin Avni Paşa' nın kin'ini değil, bir başka devletin de hırsını doyurdu!...

Daha önce de yazdığım gibi, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülâziz tarafından nişanları ve rütbeleri alınarak memleketi olan İsparta'ya sürgün edildiği zaman, beş parasızdı, üstelik hastaydı. Amcamın iradesi evinde kendisine tebliğ edildiğinde, şaşkına dönmüş ve elinde, avucunda bir şey olmadığını düşünerek, o güne kadar kendisine bir varlık sağlamadığı için çok pişman olmuştu. O günlerde «Ah elime bir daha fırsat geçerse, ben yapacağımı bilirim,» dediğim işitenler çoktur.

Hüseyin Avni Paşa'nın meziyyetleri olduğu gibi, elbette kusurları da vardı. Kendisine çokça güvenir, bildiklerini kimsenin bilmediğini sanırdı, iyi bir asker olduğunu kabul ederim. Fakat ihtiyatsızlığı, boşboğazlığı, gururu ile kötü bir devlet adamı idi, ama - itiraf ederim - sürgüne gönderildiği tarihe kadar namusluydu. Sürgünde çektiği yoksulluk ve acı-

ların sebebini, namusunda aramak gafletine düştü; bütün talihsizliği budur!

«Padişahı Eski Seraskerini Bağışlamıştı, Ama...»

Ispartada dar günler geçirdiğini, yoksulluk çektiğini işitiyorduk. Bizim gibi Amcam'da bunları işitmişti. Sanırım bu yüzden kendisine acıdı ve yaptıklarını bağışlayarak İstanbula dönmesine izin verdi. Az sonra Aydın Valiliğine tayin edildiyse de, sürgünde geçirdiği on bir aylık zaman içinde hastalandığını ileri sürerek Avrupa'ya, kaplıcalara gitmek istedi, gitti.

Padişah'ı, eski Seraskerini bağışlamıştı ama, eski Seraskeri padişahını bağışlamamıştı! Hüseyin Avni Paşa, kininin homurtuları içinde yaşıyor ve bunu kimseye belli etmemek için elinden geleni yapıyordu. Avrupa'ya gidince, kaplıcalardan çok, devlet kapılarını çaldı; Fransa ve Ingiltereye gittiği zaman da İngilizlerin kucağına düştü.

Bunun nasıl olduğunu bilmiyorum; Hüseyin Avni burada iken mi İngiliz Sefareti ile uyuşup anlaştı, yoksa oraya gittikten sonra mı İngiliz Hariciyesi, Paşa'nın kininin homurtularını duyup onu tuzağa düşürdü, bilemem. Ancak çok sonra Londra Sefirimiz Musurus Paşanın bana bildirdiğine göre, Hüseyin Avni Paşa, İngilterede bir elden, yüklüce bir para almış ve Sefirimiz bu olayı pek geç öğrenebilmiş!. Bu haber bana ulaştığı zaman. Hüseyin Avni Paşa ölmüştü. Fakat bir Osmanlı Seraskerinin yabancı bir devletten para alması küçümsenecek bir iş değildi ve üzerinde ehemmiyetle durdum.

Zaten Avrupa dönüşü, gerek Saray'a, gerekse yakın dostlarına getirdiği ağır hediyelerin, sürgünden yeni dönen ve yoksulluk çeken bir Paşanın varlığının çok üstünde olduğu, o günler gözümden kaçmamıştı. Rahmetli Amcamın buna nasıl dikkat etmemiş olduğuna hâlâ şaşarım; hem de kendisine,

değeri çok yüksek, tarihî, murassa bir çift şamdan getirmiş olmasına rağmen!. Bu bir çift şamdanın Paristen üç bin altına satın alındığını da sonradan tahkik edip öğrenmiştim.

Mithat Paşa İngilizlere Güveniyor.

Musurus Paşa'nın bunu bana bildirdiği günler, Mithat Paşa'yı Sadrazam tayin ettiğim günlerdi. Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa'nın yoldaşıydı. Birlik olup Amcamı tahttan indirmişlerdi. Mithat Paşa da Hüseyin Avni Paşa gibi İngilizlerden yana bir politika izliyor ve her halinden, İngilizlere güvendiği görülüyordu. Büyük bir güvensizliğe kapıldım. Mithat Paşa'yı suçlayacak hiç bir delilim yoktu. Fakat Amcam Abdülâziz Han'ın İngiliz parmağı ile devrildiği apaçık ortadaydı. Sadrazamım da, bu işi yapanların başında geliyordu. İyi niyetle de olsa, Devletimin düşmanına sırtını dayamış ve onların sözünden çıkmayan bir insana mülkü teslim etmek cinnet olurdu. Dikkatle hareketlerini takibe başladım.

Hayatımda hiçbir şey beni bu derece sarsmamıştır. Bir mülkün Sarasker ve Sadrazamlık mevkiine yükselen bir kimsenin, yabancı bir devletden para almış olmasını havsalam kabul etmiyordu. Eğer Mithat Paşa da ayni yolun yolcusu ise, devlet tuzağa düşmüş demekti. Halbuki Devlet'in başında büyük gaileler vardı. Sırbistan ve Karadağ ile savaş halindeydik. Ruslar, savaş açmak üzereydiler. Tersanede toplanan yabancı devletler, Ruslarla birlik olmuş, Sırbistan ve Karadağa toprak verilmesini Bulgaristana muhtariyet adı altında İstiklâl tanınmasını istiyorlardı. Girit karşıktı. İstanbul bile her gün yeni bir karışıklığa sahne oluyordu; Mithat Paşa takımının Fatih ve Beyazıt medreselerinden ayaklandırdığı çömezler, Saray kapısına kadar geliyor ve «Yaşasın Kanun-u Esasî, Yaşasın Mithat Paşa» diye bağırıyorlardı. «Kanun-u Esasi» çıktığına, Mithat Paşa Sadrazam olduğuna

göre, bunlara ne gerek vardı?.. Her gün yeni bir fitne, ortalığı altüst etmekteydi.

Umumî Vaziyet Karanlık

Giderek Mithat Paşanın tutumu da bana güven vermemeğe başladı. Bu dönemde bir savaştan o kadar çekindiğim halde, adini adım savaşa gittiğimizi görüyordum. Tersanede toplanan büyük devletler Hariciyye vekillerinin konferan-, sı, Devletimize verilmiş bir ültimatomla son buldu. Ya dediklerini harfi harfine yapacak, ya da Rusya ile savaşta karşı karşıya kalacaktık. Mithat Paşa, İngilizlerle Fransızların bizimle birlik olacaklarını söylerken, İngiliz Hariciye Vekili Salsbery, elcilikten gönderdiği özel bir memurla bana, «Ruslarla savaşı kabul ettiğimiz takdirde, hiç bir yardımda bulunamıyacaklarını» açıkça bildiriyordu.

İyice bunalmıştım, fakat sabrederek olayların önüne geçmeğe çalışıyordum. Mithat Paşa, büyük devletlerle uyuşmaya yanaşmıyordu. Heyeti Vekile'de büyük devletlerin tekliflerini red etmeyi kararlaştırdılar; Bu savaş demekti. Kendisini hemen Saray'a çağırttım ve böyle, vebali ağır bir kararı büyük devletlere bildirmeden önce, Devlet ileri gelenlerinden bir umumi meclis toplamasını kendisinden istedim, İsteksizce kabul etti ve böyle yaptı.

Öyle yaptı ama, elaltından da istediği kararı almak için hazırlıklar yapmayı ihmâl etmedi. Nitekim kendisinden sonra ilk sözü, emmim Abdülâzizin Hâl'inde işbirliği yaptığı, eski Sadrâzam Mehmet Rüştü Paşa aldı ve «Erbab-ı namus için tek yol vardır, ben konferans tekliflerinin katiyen reddedilmesine taraftarım,» deyip çıktı.

Bir toplulukta, eski sadrâzam gibi bir devlet büyüğü işi kahramanlık edebiyatına dökerse, gerisinin nasıl sökeceği bellidir. Karar, Mithat Paşanın istediği gibi çıktı. Osmanlı

Devleti böylece, savaş halinde olduğu Sırbistan ve karadağ' dan, başka, Rusya, İngiltere, Avusturya - Macaristan, Almanya, Fransa ve İtalya ile de savaş haline girmiş oldu.

Sadrazam Ordu Mevcudunu Bilmiyor...

Sadrazamdan (26) ve Serasker Paşa'dan (27) ordunun ne durumda olduğunu sordum. Bana iki yüz bin askerin silâh altında olduğunu ve düşmandan gelecek her saldırıyı kar-, şılayacak güçte olduklarını söylediler. Bu sırada Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan bir telgraf aldım. Kumandasındaki askerin otuz bin olduğunu bildiriyor ve bu kadar küçük bir kuvvetle düşmanın yüzbinlerce kişilik saldırısına dayanamıyaca-ğını söylüyordu. Hemen Sadrazamı ve Saraskeri saraya çağırttım ve kendilerine telgrafı gösterdim. Sadrâzam, ordu mevcudunu bilemeyeceğini söyleyerek işin içinden çıktı. Serasker kemküm ediyordu. Bu kadar sorumsuz ve kolayca suçu başkasının sırtına yükleyebilecek kişilerle bir savaşa girmenin delilik olacağına inandım. Fakat halk Mithat Paşaya bağlanmıştı ve kendisinden bir mucize beklemekteydi. Onu uzaklaştırmak bir devlet hatası olacaktı.

Emrindeki askerin mikdarını bile bilmeyen bir Sadrazamla zafere değil, ancak yenilgiye gidilebilirdi. Bununla beraber sabrettim ve onun eksiklerini kendim tamamlamağa çalıştım.

Mithat Paşa, aklına geleni yapmak istiyordu. Övgülerle inhasını sağladığı Maliye Nazırını, bir süre sonra işten uzaklaştırmak istedi. Kanun-u Esasi'ye göre, sebep sordum. Başarılı bir devlet adamı olduğunu, ancak - iş icabı - uzaklaştırılması gerektiğini söyledi. Ben, başarılı bir kimsenin

(26) Sadrâzam Mithat Paşa.
(27) Serasker Redif Paşa.

işinden uzaklaştırılmasının Kanun-u Esasî'ye uygun olmayacağını bildirdim. Bu sefer de aldığı bir kararla devlet hazi-nesine 35.000 lira zarar getirmiş olduğunu ileri sürdü. Yazdı-ğı üç tezkere, birbirini tutmuyordu; işin aydınlığa kavuştu-rulmasını istedim. Öfkelenip küplere binmiş ve bana izahat verecek yerde, tezkereyi getiren memura : «Bundan sonra 'Maliyeye gelenlerin hepsini «Mabeyn-i Humayun'a, (Saray) göndereceğim, oradan karşılık verilsin,» demiş. Bir Sadrazamın bir Padişaha böyle cevap verdiği, bilmem özendiği İngiltere ve Fransada görülmüş müdür?.. Buna rağmen sabrettim.

Başına Buyruk Sadrazam.

Mithat Paşanın konağında hemen her akşam kemal Bey, (Namık Kemal) Ziya Bey, (Ziya Paşa) ve Rüştü Paşa'larla diğer arkadaşların toplanıp içtiklerini ve ileri geri konuşmalar yaptıklarını öğreniyordum. Bir seferinde Mithat Paşanın «Hanedan-ı Osmaniden artık hayır gelmez. Cumhuriyete gitmekten başka çare kalmadı. Bunu nasıl sağlamalı dersiniz? Bu meseleyi sizin gibi bir kaç kişi anlar. Âlemde bugüne kadar 'Al-i Osman' denilmiş, bundan sonra da 'Al-i Mithat' denilse ne olur?. Siz ne dersiniz?» dediğini de yine o mecliste hazır bulunan bir kimseden öğrendim.

Nihayet Zaptiye Nezaretinden bir tezkere geldi. Mithat Paşanın konağında her akşam yiyip içenlerden birinin «Mithat Paşa İstiklâliyeti aldı. Bu sayede Murad'ı bermurad ederiz» dediği bildiriliyordu. Daha önce de biraderim Sultan Murad'ı kadın kılığına girip saraydan kaçırmaya kalkmışlar ve bu işe yeltenenlerin, Mithat Paşa gibi Mason oldukları ortaya çıkmıştı, İngiltere, her türlü fitneyi, masonluk kanalından yürütmeğe devam ediyordu.

Mithat Paşa, bir yandan Saray buhranı yaratmak, bir

yandan ülkeyi savaşa sürüklemek felâketi içinde bulunması yetmiyormuş gibi, bir yandan da müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu vilâyetlere azınlıktan Valiler tâyin etmek, ordunun temeli olan Harbiye Mektebi'ne Rum talebe almak gibi akıl almaz işlere koşulmuştu. Bunlar, o gibi işlerdi ki, ma-zaliah devleti temelinden yıkabilirdi. Ben bu kararnameleri imzalamadım. Bunun üzerine bana bir mektup gönderdi. Edeb'den ve edebiyat'dan uzak bu mektubunda hatırımda kaldığına göre «Kanun-u Esasî'yi ilândan maksadımız, Saray'ın istibdadına hâteme (son) vermek zat-ı şahanelerine vazifelerini öğretmektir,» diyordu. Bütün işlerimi bıraksam da Mithat Paşanın yanlışlarını düzeltmeğe çalışsam, bunu başaramıyacağımı iyice anladım. Osmanlı mülkü temelinden sallanıyordu. Bütün bunların üstünde de Sadrâzam'ın, ister masonluğundan gelsin, ister daha hususi sebeblerden gelsin, körükörüne İngilizlere bel bağladığım görüyordum. Artık duramazdım; Kanun-u Esasî'nin bana verdiği hakka dayanarak kendisini Sadrazamlıktan uzaklaştırdım ve sınır dışı ettirdim. Brendiziye gitti. Gitti ama Saray'dan ayrılırken : «Bu millete Allah Rahmet eylesin» demek hodgâmlığını (bencilliğini) da gösterdikten sonra...

Mithat Paşa'nın Sürgün Günleri

7.Mart.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Demek mülkün bekâsını kendi vücuduna bağlı sanıyor-muş; O gider gitmez koskoca Osmanlı ülkesi batacak, biliyormuş? Halbuki umduklarının hiç biri olmadı. Ne içde halk onun peşinden ayaklanıp kendisini aradı, ne hatta en yakın arkadaşlarından bile bir ses çıktı. Ama dışarda ve tabiatı ile

İngilterede kıyamet koptu. Gazeteler, Mithat Paşa uzaklaştırıldıktan sonra Osmanlı İslâhatından hiçbir şey beklenemeyeceğini yazar oldular. Böyle olacağını zaten biliyor ve bekliyordum. Mithat Paşa nasıl İngiltereye bel bağlamışsa, İngiltere'de Mithat Paşa'ya bel bağlamıştı. Bize tavsiye ettikle-leri ıslâhatın Osmanlı Devletini daha çabuk batıracağım benim kadar İngilizler de biliyorlardı ama, acaba Mithat Paşa gerçekten biliyor muydu?..

Eğer İslâhat, Osmanlı ülkesini kurtaracak bir tedbir ise, Tersane müzakereleri sırasında Kanun-u Esası ilân edilmiş ve yapılması düşünülen İslahat büyük devletlerin hepsine yazı ile bildirilmişti. Bu takdirde İngiltere'nin, Rus sefirinin ağzına bakarak bizden Bulgaristan'a istiklal, Sırp ve Karadağlılara da toprak vermemizi istememeleri gerekirdi. Çünkü bütün tavsiyelerini yerine getirmeyi kabul etmiş ve yapmak yoluna girmiştik. Halbuki Ruslardan fazla İngilizler bizi bu yapılamaz fedakârlıklara zorlamakta idiler. Biz, bu haysiyet kırıcı tekliflerini red ettiğimiz için İstanbuldan Elçilerini çe-kiyorlar, savaş haline giriyorlar ve lütfen üzerimize kuvvet göndermemek dostluğunu gösteriyorlardı!... Bütün istediklerini yapmak karşılığı gösterebildikleri dostluk, bundan ibaretti!...

Ama kendi adamları saydıkları Mithat Paşa uzaklaştırılınca, «İslâhat» birdenbire ehemmiyet kazanıyor ve güya bu işi başarabilecek tek adamın işten uzaklaştırılmasını Osmanlılığın ölümü imiş gibi gösteriyorlardı. Ben, su içen kuzuya kurdun ne söylediğini işitmiştim. İngilizlerin Mısır'a nasıl iştahla baktıklarını biliyordum. Keşke Sadrâzam'ım Mithat Paşa da benim kadar bilmiş olsaydı.

«Haddini Bilmek Ne Müşkül.»

Hiç bilmiş olsa, doğru İngiltereye gider, oradan da mektuplar yazarak halâ devlet işlerine karışır mıydı?.. Bilmiş

olsa, ve daha mühimi haddini bilmiş olsa, İngiliz Hariciye Ve-kili'nin masasına kolunu yaslayıp Osmanlı Sefiri Musurus Paşayı Vekil ile birlikte karşılar mıydı?, Ah, bilmek ne kadar zordur, hele haddini bilmek ne müşkül!.

Fakat hemen söyleyeyim, «Padişah» demek, bağışlamak demektir, cezalandırmak demek değil!. Dinimiz de bunu emreder; bir insanı doğru yola getirmek, bin hayır işlemekten üstündür.

Mithat Paşa, gerçi baştan sona «yanlış içinde» 'değildi. Sadece zaman, zaman yanlışlıklar yapmıştır.. Meziyetleri olan bir devlet adamı idi. Bazı işlerin üstesinden gelmesini biliyordu. Vali olarak iyi imtihan vermiş, gittiği yerlerde devletin yüzünü ağartmıştı. Devletin en üst kademesinde kullanılmasında bazı mahzurlar çıkmışsa da, başarılı olduğu seviyede kullanılmasında kendisinden istifade edilebilirdi İngilizlere satılmış olabileceğine inanmıyordum! Bu sebeple çağırdım ve kendisini Suriye Valisi yaptım. Sonra da İzmire getirdim.

Eğer amcamın ölümüne karışmış bir kişi olduğunu bilseydim, hiç bir zaman kendisini Avrupadan geri çağırmaz ve kendisine yeni vazifeler vermezdim. Fakat bu mevzuda aç-tırdığım bir tahkikat, Mithat Paşanın bu işe karışmış olduğunu gösteriyordu. Hâl' edilmiş bir Padişahı, şahsî sebeplerle öldürmek veya öldürenlere yardım etmek, ya da bildiklerini gizlemek, hem devlete, hem hanedana karşı işlenmiş ağır bir suçtu! Göz yumamazdım. Muhakeme edilmesine izin verdim.

Konsolosluğa Sığınan Vezir!

Keşke izin vermeseydim ve keşke Avrupadan hiç.çağır-masaydım. Kendisinin pek önem verdiği adalet'in karşısına çıkacağım anlar anlamaz, buna herkesten önce kendisinin ta-

raftar olacağı yerde - soğuk kanlı bir cani gibi davranarak ve bir Osmanlı Veziri olduğunu aklına bile getirmeden - doğruca İngiliz Konsolosluğunun yolunu tuttu. İngiliz Konsolosu, o günlerde izinli olduğu için, onu bulamayınca, Fransız Konsoloshanesine sığındı.

Başka hiç bir delil olmasa, bir Osmanlı Veziri ve Valisi olarak mahkeme huzuruna çıkacağı yerde, bir yabancı konsoloshaneye sığınmayı düşünmüş ve bunu yapmış olması, başlı başına suçlu olduğunun reddedilmez vesikasıdır. Devletimizin bütün tarihinde böyle bir emsal gösterilemez!

Dosta - düşmana, Osmanlının başını yere eğen bu olay bana bildirildiği zaman, kahroldum! Çünkü bu yaptığı, işlediği iddia olunan cinayetten de ağır ve bağışlanmaz bir davranıştı. Hemen Adliye Vekili Cevdet Paşa'yı işin takibine memur ettim, îşin aslım elbette bilen İngilizler, pek arkalamadılar. Fransızlar da küçük bir direnişten sonra teslim etmeyi kabullendiler.

Mahkeme safahatı ve neticesini anlatmıştım. Mithat Pa-şa'nın emmim sultan Abdülâziz'in ölümünde suç ortağı ol-masını da bağışlarım da, bir Osmanlı Veziri ve Sadrazamı olarak yabancı bir devletin hizmetinde bulunmasını asla ba-ğışlayamam! Çünkü tutuklanacağı sıradaki tutumu ve İn-giliz Konsolosluğuna sığınmak istemesi, kime güvendiği ve kimin hizmetinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur! Böy-leyken, valilikleri sırasında devlete ettiği hizmetleri hatır-layarak idam cezasını hapse çevirdim.

Onun ölümünden, beni sorumlu tutmak istiyorlar. Tut-sunlar. Yarın huzuru Rabb-ül âlemin'e vardığımızda yü-züm ak, alnım açıktır. Olsa olsa Allahım, devletine ihanet den bir Sadrazamı bağışladığım için bana hesap sorabilir. Ben, Rabbim'in bu yoldaki cezasına razıyım!

Namık Kemal

9.Mart.l333 (1917) Beylerbeyi

Kemal Bey, (Namık Kemal) benim mağdurlarım arasında sayılır. Belki biraz da öyledir. Fakat aslında o, kendi kendisinin mağduru idi!..

Kendilerine «Yeni Osmanlılar» dedirten birkaç kişi arasında en çok gözümün tuttuğu, Kemal Bey'dir. Fakat çok karışık ve çapraşık bir insandı. Aile hayatı ile hususi hayatı nasıl birbirini tutmazsa, kalem hayatı ile düşünce hayatı da öylece birbirini tutmazdı. Herkesin aşağı yukarı ne yapabilip ne yapamayacağım kestirebilirdiniz de, Kemal Bey'in ne yapabilip ne yapamayacağım bir türlü kestiremezdiniz; çünkü bunu kendisi de bilmezdi! Mizacında birbirine zıt iki ayrı insan yaşayan nadir kişilerden biri olduğunu söyleyebilirim. Onu yakından tanıyanlar, Saray'la iyi geçindiği günlerde «Osmanlı Tarihi» yazdığım, arası bozuldumu «Köpektir zevk alan sayyad-ı bi insafa hizmetten» (28) diye ejderha kesildiğini çok iyi bilirler. Çabuk tesir altında kalan — belki de — çok samimi bir insandı. Birkaç saat içinde onu kendiniz gibi düşündürebilirdiniz de, kaç saat veya kaç gün bu düşünceyi taşıyacağım bilemezdiniz.

«Namık Kemal Hanedana Bağlıydı.»

Kanun-u Esasî'nin kaleme alındığı günlerde o da bir taslak hazırlamıştı. Mithat Paşa'nın çok yakın dostu olduğu halde, bu konuda bir türlü anlaşamıyorlardı. Önceleri buna çok şaştım; ama sonraları sır çözüldü, her şeyi anladım:

(28) Namık Kemal'in Hürriyet kasidesinden. ,

Mithat Paşa temelde Al-i Osman'a karşı, Kemal Bey Al-i Osman'dan yana idi. Hanedana büyük saygısı vardı. Bütün İslâhat düşüncelerini bu hanedanın iradesi içinde gerçekleştirmek istiyordu. Buna karşılık Mithat Paşa, bir fırsatını bulup hanedân'ı devirmek ve yerine kendisi geçmek fikrindeydi. Tuhaftır, Mithat Paşa'nın bir akşam «Âl-i Osman'ın yerine Al-i Mithat» gelse ne lâzım gelir?» dediğini ertesi günü gelip bana haber veren Kemal Bey'dir!

Kanun-u Esasî'nin komisyonda görüşüldüğü günlerde idi; Saray'a gelmiş ve hemen «huzur»a çıkmak istemiş. Bana Sait, Paşa haber verdi, işlerim vardı, bir başka gün kabul etmek istedim, direnmiş, «Hemen görmeliyim, maruzatım ehhemdir» (29) demiş. Kabul ettim.

Pek perişan bir hâli vardı. Yüzü sararmış, elleri titriyordu. Gerekli tazimden (saygı) sonra :

— Aman hazırlanan Kanun-u Esasiye müdahale ediniz, yoksa maazallah Devlet-i Osmaniye'nin sonu gelecek, dedi.

Kendisini biraz teskin ettikten sonra, olup biteni anlattı. Mithat Paşa, yakın arkadaşı olduğu için kendisini baskı altına almış, direnmeye yüzü tutmuyormuş... Ayrıca Süleyman Paşa ile de fikir birliği kurmuşlar, Padişah'ın bütün haklarım Meclis'e devrediyorlarmış!.. Bu dediklerini başa-rırlarsa, maazallah Devletin sonu gelirmiş!. Ne yapıp yapıp bu teşebbüslerini ben önlemeliymişim!.

Bu dediklerinden benim de haberim vardı. Bu teşebbüsleri biraz da üzüntü duyarak takip ediyordum. O günlerde, «Kanun-u Esasî»nin ilânı noktasında samimi idim. Muhterem pederim Sultan Abdülmecit'in fikirleri beni zaten bu noktaya getirmişti. Bu konuda Mithat Paşa ile hiçbir ihtilâfımız yoktu. Fakat ben Saray'ın, Meclis'e yardımcı olmasından yanaydım. Mithat Paşa Saray'ı bir kenara koymak

(29) Ehhem: Çok mühim.

istiyordu. O gün gördüm ki Kemal Bey de tıpkı benim gibi düşünüyor. Bundan çok memnun olduğumu saklayamam..

«Namık Kemal Vatanperverdi.»

Bununla beraber, Kemal Bey'i biraz daha söyletebilmek için bu sözü edilen maddelerin hangi maddeler olduğunu sordum. Büht-ü hayretle (şaşarak) gözlerini açtı :

— Aman Efendimiz — dedi — bu Meclis türlü anâsır'dan (çeşitli milletlerden) meydana gelecek. Her şeyin iyisini düşünmek kadar, kötü gelirse tedbirini de ihmâl etmemek gerekir. Osmanlı mülkü sizin şahsınızda birleşmektedir. Hakiki sahibi Allah ise siz Yeddi Emini'siniz. Bir ihtiyaç vukuunda Meclisi toplamak nasıl yeddi şahanenizde ise. müzakereler sona erdiğinde tatil etmek de elbette yeddi şahanelerinde olmak hikmet-i devletdendir.

Neden korktuğunu anlamıştır. İtiraf ederim ki vatanperver bir insandı. Mülkün bakâsını her şeyin üstünde görüyordu. Nasıl oldu da beni tahtımdan devirip biraderim Murad'ı yeni baştan tahta çıkarmak hevesine kapıldığını anlayamadım. Biraderim Sultan Murad'ın kendisi gibi mason olduğu için mi, yoksa biraderime her şeyi daha kolay kabul ettirebileceğini düşündüğünden midir, hâlâ yerine koyamıyorum.

Bir gün Tarih, kendilerine «Genç Türkler», «Jön Türkler» dedirten kimselerin neden Mason olduklarını elbette araştıracak ve ortaya koyacaktır. Benim tahkik ederek öğrenebildiklerimin hemen hepsi Mason'dular ve yine hemen hepsi, «İngiliz Locası»na bağlıydı! Bu localardan maddi yardım görüyorlardı. Bu yardımların «insanî» mi, «siyasî» mi olduklarını tarih elbette öğrenecektir!

Daha önce de söylediğim gibi, Kemal Bey'in Magosa'ya gidişi, Midilli'ye gönderilişi hep kalemine ve vatanseverli

ğine kıyılamadığı içindir. Yoksa çok daha ağır cezalara çarptırılması icap eden işlere girip çıkmıştır, İstanbul'da kalması mahzurluydu. Çünkü, çevresine toplananlar onu kışkırtıyorlar, diledikleri gibi kullanıyorlardı. Nitekim bu yüzden hapsettim, sürgün ettim ama, muhabbetimi bir gün bile eksiltmedim. Nerede olmuş olursa olsun, kendisi ve ailesi refah içinde yaşamıştır. Bana olan minnet ve şükranını anlatan mektupları Yıldız evrakı arasında saklıdır. Aranırsa, elbette bulunur. Çünkü bu kusurunu, rahmetli, kendisi dahi bilirdi. Allah rahmet eylesin!

Yanlış Söylentiler

10.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Mithat Paşa'nın cülûs'umden (30) önce benimle pazarlık yaptığı söyleniyor. Güya Mithat Paşa, daha biraderim Sul-tan Murad taht'da iken benimle konuşmuş ve padişah ola-bilmekliğim için bana bazı şartlar koşmuş! Bu şartlar, Ka-lun-u Esasî'nin ilânı, Ziya Bey ve Kemal Bey'in Saraya alınması, Biraderim Sultan Murad iyileştiği takdirde benim tahttan feragat etmem gibi maddelermiş!. Bununla da ye-tinilmemiş de biraderim Murad'ın iyileşmesi halinde tahtdan feragat edeceğime dair benden *bir* de tezkere alınmış!. Ben bu tezkereyi ele geçirmek için Mithat Paşa'yı perişan et-mişim!.

Bunların aslı yoktur. Gerçek şudur ki, Sadrazam Rüştü Paşa ile Mithat Paşa benimle biraderimin hastalığı sırasında bir görüşme yapmışlar, fakat bunların hiçbirini ne şart olarak ileri sürmüşler, ne de hattâ ,sözkonusu etmiş

30) Cülus: Taht'a çıkış.

lerdir. Bu görüşmede, yalnız biraderimin rahatsızlığı bana bildirilmiş ve tahta geçeceğim tebşir edilmiştir. Ancak Mithat Paşa, biraderimin Kanun-u Esasî'ye mütemayil bulunduğunu, bu yolda bazı hazırlıkların olduğunu söyleyerek benim bu konudaki fikirlerimi öğrenmeğe teşebbüs etmiştir. Ben de Kanun-u Esasi'nin ilânından yana olduğumu kendilerine söyledim. Gerçekten o yıllarda böyle düşünmekteydim ve nitekim Mithat Paşa'yı uzaklaştırdıktan sonra da hem Kanun-u Esasî'yi ilân ettim, hem Meclisi — savaş içinde olduğumuz halde — topladım ve bütün savaş boyunca Meclis çalışmalarım sürdürdü.

Padişahından Senet İsteyen Vezir, Mecnun Olmalıdır...

Gerisi yalandır. Ben, nasıl bir padişah olmalıyım ki, Vezirime senet imzalayayım?.. Vezirim nasıl bir mecnun ol-malıki, Padişahına şart koşabilsin!. Bunlar, düşüncesi kıt kimselerin sonradan yakıştırdıkları şeylerdir. Mithat Paşa, harîs ve atılgan bir Vezirdi ama, deli değildi. Ziya Bey'in, Kemal Bey'in Saray'a yerleştirilmesi, cülus edecek bir padişaha şart koşulmaz. Bunlar o çeşit maddeler değildir. Hem sonra Ziya Bey ile Kemal Bey Saray'a alınsalardı, bunlar benim ellerimi kollarımı mı bağlayacaklardı? Bir sözümle kendilerini işlerinden çıkaramaz mıydım ki, böyle akıllara sığmaz bir şart dermeyan edilsin!.

Sırası gelmişken söyleyeyim, Ziya Bey, nimete ve mevkie doymaz bir adamdı. Kemal Bey ne kadar samimi ise, Ziya Bey de o kadar harîs ve hesabı idi. Kendisini Vezirlik mertebesile Suriye Valiliğine tayin ettiğim halde, memnun değildi; gözü Sadrazamlıktaydı. Mithat Paşa'nın her balamdan o kadar benzeri idi ki, Mithat Paşa, Avrupa'ya uzaklaştırıldıktan sonra İstanbul'daki arkadaşlarına Ermeni ce-

maati yolu ile nasıl paralar, hediyeler göndermişse, Ziya Bey de (Paga) Suriye'den (yaranına) hediyeler gönderiyor, yazdığı yazıların İstanbul matbuatında imzasız çıkmasını sağlamağa çalışıyordu. Suriye vilayetinin işlerini ne dereceye kadar gördüğünü bilemem. Fakat İstanbul'da bazı kimselere günde on-onbeş mektup gönderdiğini yakından bilirim...

«Allah Taksiratını Bağışlasın.»

Bir ara İzmir'e geldi ve burada yabancı bir gazete muhabirine — sözüm ona — bir beyanat verdi. Bu beyanatında — laubali bir eda ile — Kanun-u Esasi ile idare edilen memleketlerde padişahların, milletin bir «hizmetçisi» olduğunu söyleyecek kadar edeb dışı davrandı. Hangi idare olursa olsun, bir Hükümdar milletinin hizmetindedir, ama hizmetçisi değildir! Kanun-u Esasi ile idare edilen memleketlerde de hükümdar, millete ait işlerinin bir kısmını kurduğu Meclise gördürür ama, hizmetçilik etmez! Şımarık Ziya Bey — böyle söyleyerek — yüzyıllar boyu Osmanlı mülkünün gözbebeği gibi sakındığı Padişahlığı aşağılatmağa çalışmış ve ona hakarete cesaret etmiştir! O zaman Sadrazam Mithat Paşa idi. Mesele çıkarmamak için bunlara bile göz yumdum, işitmezlikten geldim.

Yalnız, İstanbul gazetelerinde Ziya Bey'in (Paşa) Milletvekili çıkması için İstanbul'da taraftarları tarafından birkaç bin imza toplandığını gördüğüm zaman Sadârete bir tezkere ile, «Hükümdarına kargı edeb dışı davranışları görülmüş bir kimsenin Meclise alınmasını doğru bulmadığımı» bildirdim. Bunu, benim müstebidliğime vesika diye göstermek istiyorlar. Acaba pek hayranı oldukları İngiltere Kralı, Kraliyet'e hakaret etmeyi meslek edinmiş birinin Meclise alınmasını alkışlarla mı karşılar, yoksa vetosunu basar mı?.. Mithat Paşa, Maliye Veziri Galip Paşa'nın az-

lini benden niye o kadar İsrarla istemişti? Halbuki Galip Paşa, sadece fikirlerini dobra dobra söylemeye alışmış bir devlet adamı idi ve edeb dışı söz söylemek yaradılışına aykırı düşerdi.

İşte Ziya Bey için söyleyeceklerim : Allah taksiratını bağışlasın!.

«Kızıl Hayvan!»

l.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Musahibim evvelki gün fransızca 'küçük bir kitap getirdi. Adı : «Piyer Kiyar'ın Hatırasına»dır. Methiye ve hicviyelerden yapılmış bir kitapçık. Övülen, Piyer Kiyar, yerilen de ben..

«Piyer Kiyar'ı, ismen bilirim. Yirmi üç yıl önce İstanbul'a gelmişti. Ermeni mekteplerinde fesad muallimi idi. Üç dört sene kaldıktan sonra da def olup gitti. Tuhaf!. Bana : (Kızıl Hayvan - Bete Rouge) lakabını takan Piyer Kiyar'mış.. Sözü bilirdimse de ortaya atanını bilmezdim. Taşıdığım yabancı ülke nişanları kadar, yine o yabancı ülkeler tarafından bana yakıştırılmış böyle birçok unvanlarım vardır! Ben, bunlarla iftihar etmekte haksız değilim, İşte bakınız, «Kızıl Hayvan» payesinin verilme sebebini bu kitaptan öğrendim. Ve öğreten de Aharonyan, Çobanyan adındaki iki Ermeni hatibinin hararetli nutuklarıdır! Musahibimin getirdiği kitapta ünlü, ünsüz bir sürü Fransız Edebiyatçısının da nutuk tarzında hicviyeleri var ise de «Kızıl Hayvan» isminin niçin konmuş olduğunu, insan dış düşmanlarından değil, iç düşmanlarından işitmek ve öğrenmek ister. Böylesi daha belgeli ve güven verici olur. Aharonyan efendi de, Mösyö Çobanyan da ağız birliği edip allan-

dıra ballandıra anlatıyorlar ki : Piyer Kiyar, Ermeni okullarına öğretmen olarak 1893 yılında İstanbul'a gelmiş, Ermeni gençlerine felsefe ve edebiyat tarihi ile birlikte «Türk-lerin boyunduruğundan kurtulmak için çalışmak» dersleri vermiş!.. Ermeni öğrencilerinin felsefe ile edebiyat tarihi derslerinden ne kadar yararlandıkları belli değildir ama, ihtilâlciliği öğretmek ve inandırmakta o kadar başarı kazanmış ki; «Sason» meselesinde, «Zeytun» meselesinde, yâni. Ermeni kanının dökülüp, Ermeni ocağının sönmüş olduğu her meselede, bu Piyer Kiyarı minnet ve şükranla anmak, Ermeni cemaatına kutsal bir vazife olmuş!.

Pîyer Kiyar Ele Geçiyor..

Zabıta bir aralık, Ermeni hesabına çalışan bu Fransız-dan şüpheleniyor ve tutukluyorsa da, Fransız sefaretinin müdahalesi üzerine ben serbest bırakıyorum. Gerçekten de bu mesele ve sefaretin bu yoldaki müdahalesi hatırıma geldi. Piyer Kiyar, hapisten çıkmış ama, kendisini emniyette göremediğinden, — ki, yemin ederim şahsı için bizim taraftan hiçbir tehlike mevzubahs değildi ve bunu kendisi pek iyi bilirdi — İstanbul'u terk ediyor. Ve o kadar sevdiği Ermenileri de demek ki, önce Allah'ın koruması ve esirgemesine, sonra da benim şefkat ve merhametime bırakıp gidiyor. Bunu söyleyenler, birçok Fransızla beraber, mösyö Aharonyan ve Çobanyan efendilerdir.

Mazlum Ermeni milleti adına heyecanlanmış ve ayaklanmış bu fedakâr mücahit, yani Piyer Kiyar, İstanbul'daki — mikdarı her halde çok olmayacak — aylığını bırakıp Fransa'ya dönmek zorunda kalıyor; ve Ermeni kıyımını haber seriyor! O vakte kadar koca Avrupa'nın bu faciadan haberi yokmuş ve hükümetler de bizden yana çıkıp işi susmakla geçiştiriyor muş.. Bunu söyleyen ben değilim; birçok Fransız

ve Ermeni hatibi ile muharrirleri... Hattâ, İstanbul'daki saygı toplantısında Hüseyin Cahit Bey bile bulunmuş ve işitmiş!.

Piyer Kiyar Avrupa'ya gittikten ve Ermenilerin yürek paralayan maceralarını hiçbir şeye aldırış etmeyen men-faatçı insanlık dünyasına haber verdikten sonra bile Ermenilere olan muhabbetini tatmin edememiş ve bu sevdanın hızı ile (Illustration) un muhabirliğini kapıp gittiği Yunan Ordusunda gönüllü bulunmuş ve Türklerle savaşmış da!... Bu da o kitapta yazılı!.

Şimdi, (Kızıl Hayvan) diye aşağılanan bu insan, tüm ademoğlundan sorar ki, Meselâ izmirli Übeydullah Efendi kalkıp tâ Hindistan'a gitseydi ve orada azınlığı değil, çoğunluğu yapan Müslümanların, bizim Ermeniler kadar da temel haklara sahip olmadığını görüp, üzüntüsünden ve kederinden bu çaresiz kalmış Müslümanlara : «Sizin de yoksul olmamak, zulüm görmemek, hakarete uğramamak gibi bir hakkınız vardır» deseydi ve demekte ısrar etseydi, en çok in-sansever, haksever ulularından geçinen Hindistan Valisi bizim Türk hocasının sarığına teşekkür mü ederdi?...

Ermeni Meselesi

12.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Dün yazdığım satırları bugün bir daha okudum. Gladis-ton'un «Kızıl Sultan»! tarih sahnesinden çekileli sekiz yıl on bir ay oldu. Acaba Ermeni vatandaşlarım hallerinden daha memnun ve geleceklerinden daha güvenli midirler?..

ıs, Fransız, İngiliz Elçileri Sahnede

13.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Ermeni meselesi, Ermeniler meselesi değildir. Rahat bir rekle söyleyebilirim ki, Ermeni kavmi (milleti), Osmanlı-yı en iyi benimsemiş, onu en iyi temsil etmiş bir kavim-di. Medeniyetimize hizmet etmişler, devletimizin bekasına çalışmışlar, hizmetleri ile ve sadakatleri ile mümtaz Osmanlı- çıkarmışlardır. Ermenilerin bizden hiçbir şikâyetleri yoktu.

Fakat Ruslar, Bulgaristan üzerindeki emellerine ulaşınca , Osmanlı imparatorluğundan yeni bir parça daha kopar-mak için, Ermenileri parmaklarına doladılar. Gönderdikleri ajanlarla, önce papazları, öğretmenleri ele geçirdiler, sonra buldukları macera düşkünü Ermenileri bizim aleyhimize çevirdiler.

Hiçbir kavim, bağlı olduğu ülke zayıflarsa rahat dur-maz. Bu sebeple, Ermenilerin de tek başlarına uslu oturduk-larını söylemek istemiyorum. Fakat tek başlarına hiçbir güçleri olmadığı için, diğer kavimler gibi onlar da bir süre ha bekleyebilirlerdi. Ancak tahrik ve fitne, bazılarını hemen ayaklandırmaya yetti.

Aslına bakacak olursak Ruslar, Türkiye'de müstakil bir Ermenistan kurulmasından yana değildiler. Çünkü kendi sınırları içinde de Ermeniler vardı, o zaman bunlar da bu Ermenilere katılmak isteyeceklerdi. Rusların hesabı, kendi Ermenilerinin ağızlarına bir parmak bal çalmak. Türkiye' nin başına bir gaile çıkarmaktan ibaretti.

Fitneyi Bastırmak îçin Elimden geleni yaptım.»

Çok geçmeden buna Fransızlar ve İngilizler de katıldı-

lar. Osmanlı ülkesinden koparılacak yeni parçada, onlar da söz sahibi olmak istiyorlardı, ilk Ermeni komitesinin Türkiye'de değil de Pariste kurulmuş olması, her şeyi ortaya koyar. Fitnenin başı dışarda idi.

Ben, fitneyi bastırmak, bu iyi Osmanlıları, yanlış yollara sapmaktan kurtarmak için elimden geleni yaptım. Bir yandan kendilerine şefkatle muamele ettim, bir yandan Katolik ve Ortodoks Ermeniler arasındaki anlaşmazlığı kullanarak, uzun müddet, bir fikir etrafında toplanmalarını engelledim.

Fransızlar, Katolikleri himaye ediyorlar, Ruslar, Ortodokslara arka çıkıyorlardı. Ben, bazen birini, bazen ötekini tutarak, ama her ikisinin de Osmanlı Reayası olduğunu hatırdan çıkarmayarak, tahrikleri önlemeğe çalıştım. Önce birbirlerini kırdılar, sonra dönüp Müslüman ahaliye saldırdılar.

Bu oyunu, ben de dünya da biliyordu. Çünkü Bulgaristan'da denenmiş ve sonunda Bulgaristan'a muhtariyet adı altında bağımsızlık kazandırmıştı. Onun için zabıta kuvvetleri ile, Ermeni - Müslüman çatışmasını önlemeğe çalışıyordum. Ermenilerin muradı, Müslümanları kışkırtmak, üstlerine saldırtmak, sonra da dünyayı ayağa kaldırtmaktı. Bundan sonra Avrupa devletleri işe karışacaklar, bu iki unsurun bir arada yaşayamayacaklarını ileri sürerek muhtariyet isteyeceklerdi.

Papazlar, Öğretmenler, Ajanlarla sürdürülen bu tahrikler, önceleri pek itibar görmedi. Birçok Osmanlı Ermeni, bu kışkırtmaları hoş karşılamadı. Bunun üzerine kurulan çeteler, önce bu namuslu Ermeni vatandaşlarımı yola (!) getirmek için bunları kesip öldürmeğe başladılar. Bu namuslu Ermeniler, bir taraftan hükümetten, bir taraftan çetelerden çekmiyorlardı. Sonra, sonra bunlar da çeteleri desteklemeye, beslemeye, saklamaya başladılar.

Türk Kılığına Girmiş Ermeni Eşkıyaları

Birinci safhası böyle biten oyunun ikinci safhasına geçildi. Türk kılığına giren Ermeniler, kendilerine yardım etmek istemeyen kendi vatandaşlarını öldürüp sonra da «Görmüyor musunuz, sizi Türkler kesiyor, siz hâlâ bizimle birlik olmuyorsunuz» demeğe başladılar. Bir yandan da Türk köylerine giriyorlar ve Müslüman halkı türlü işkencelerle öldürüyorlardı. Bunların içinde, vücudu bıçakla yarılıp içine barut doldurulduktan sonra tutuşturulanlar da vardı!

Bu Ermeni tahrikçileri özellikle Sason bölgesinde tahriklerini sürdürüyorlardı. Bu Ermeni - Müslüman kavgasını sona erdirmek için, müşir Zeki Paşa emrindeki orduyu, bu sahaya sevk ettim ve ayaklanmayı bastırdım. Büyük devletler elcileri, birbirleri peşinden Saraya koştular; zavallı Ermenilerin kılıçtan geçirildiğini ve bunun zulüm olduğunu söylüyorlardı. Hele İngiltere elçisi, hemen bir tahkikat heyetinin kurulmasını istiyor ve buna öncülük etmek için de bir İngiliz Askerî Ataşesinin hemen olay yerine gönderileceğini söylüyordu. Bütün elçilere ve bu arada daha sert bir dille İngiliz Elçisine, bunun bir asayiş meselesi olduğunu, Ordunun buralardaki eşkiyaları temizlediğini söyledim ve ilâve ettim : «Ataşe göndermenize müsade edemem. Çünkü bu günlerde buralarda bir İngiliz Ataşesinin görünmesi, yatışmış toplumları yeniden birbirine düşürebilir.»

Elçi yanımdan hayret içinde ayrıldı. Çünkü ben o günlerde İngiltere'nin uzak doğuda Ruslarla başlarının iyice derde girmiş olduğunu biliyordum. Hem Rusya, hem İngiltere, hem de Almanya'dan çekinen Fransa ciddî bir müdahalede bulunamazdı. Nitekim bulunmadı da.. Fakat bunu izleyen yıllar İngiltere Ermeni meselesini ayakta tutmak için, elinden geleni yaptı. Çünkü bu suretle Mısır'da giriştiği işleri örtmüş oluyor, dünyanın dikkatini Türkiye üzerinde uyanık olarak tutuyordu.

Jön Türk — Ermeni İşbirliği...

Anadolu'da yaptıkları hareketlerle muratlarına eremiye-ceklerini anlayan Ermeniler, çetelerini, komitecilerini İstanbul'a soktular ve İstanbul'da çeşitli kargaşalıklar çıkar-mağa çalıştılar. Bunda muvaffak da oluyorlardı. Fakat Avrupa'nın büyük devletleri de, hiçbir yerde çoğunlukta olmayan bu dağınık Ermenilere benim muhtariyet vermeyeceğimi, bunun için her şeyi göze alabileceğimi biliyorlardı. Onlar da kendi aralarındaki rekabet yüzünden savaşa girecek takatta değildiler; bu yüzden Ermeni meselesi, Türkiye için bir huzursuzluk, Avrupa için Türkiye'ye müdahale imhanı olarak son yılara kadar sürdü gitti.

Fakat Avrupa gazeteleri meseleyi parmaklarına dolamışlardı. Durmadan yazıyorlar şahsıma «Kızıl Sultan» diye hücum ediyorlar, dünya efkârı umumiyesini (kamuoyu) aley-himize kışkırtıyorlardı. Böylece Ermeni meselesi bir dünya efkârı umumiyesi meselesi olmuştur ama, devletler arası ciddî bir mesele olmamıştır. Bu mevzuda Sait Paşa'nın hizmetleri büyüktür.

Ben Ermenilerin İstiklâl sevdasına kapılmalarına şaşmıyorum; hele büyük devletler tarafından durmadan tahrik edildiklerini bildikten sonra... Fakat Avrupa'ya kaçıp orada benim aleyhime gazete çıkaran bazı Jön Türklerin Ermeni komitecilerile işbirliği yapmalarına, hattâ onlardan para almalarına hâlâ şaşıyorum.

Hem Osmanlı ülkesini parçalanmaktan kurtarmak istediklerini söylüyorlar, hem de parçalayanlarla iş birliği, ahit birliği yapıyorlar!. Eğer aralarına nifak (arabozuculuk) 'dü-şürmeseydim, işi nerelere kadar götüreceklerdi acaba?.. Anadolu'nun göbeğinde bir Ermeni devleti kurmak, vatanperverliklerinin bir ispatı mı olacaktı?

İbret alınsın diye bunları yazıyorum; bana düşman olanların, kimlerin dostu oldukları iyice bilinsin diye!.. Vatan'ın bugünkü haline ağlarken, bunları düşünmek beni kahrediyor! Onlar Abdülhamid'i yıkmadılar, hayır; onlar işte Osmanlı Devleti'ni böylece yıkmış oldular!

Jön Türkler

14.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Ne kadar garip bir tecellidir ki, Amcam Abdülaziz Han'ı düşürmek için Avrupa'ya kaçan Genç Osmanlılar, eninde sonunda muradlarına ermişler, hem Abdülaziz Han düşmüş, hem de hemen peşinden açılan 93 Rus Savaşı Rumeli'nin yarısını alıp götürmüştü. Tıpkı onlar gibi, beni düşürmek için Avrupa'ya kaçan Jön Türkler de muradlarına ermişler, beni düşürmüşler ve girdikleri Cihan Savaşı'nda da Osmanlı İmparatorluğu'nu elden çıkarmışlardır.

Her iki gurup da memleketin okumuş yazmışlarını içine alıyordu. Her iki gurup da Batıcılığa hayrandı. Her iki gurup da memleketin tek kurtuluşunu Meşrutiyette görüyorlardı. Her iki gurup da emellerine Ordunun bir parçasını vasıta etti. Her iki gurubun dayandığı ordu da içinden parçalandı.

Evet, ne kadar daha garip bir tecellidir ki, ben bu olayların her ikisinin de içinde yaşadım. Amcamın öfke ile yapamadığını, ben sabırla yapmayı denedim. Amcamın ceza ile başaramadığını, ben bağışlayarak elde etmeğe çalıştım. Ama yine de muvaffak olamadım!

Ve daha garip bir tecelliye bakınız ki, «Genç Osmanlılar»! da «Jön Türkleride Osmanlı İmparatorluğunu par-

çalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkalıyorlardı! Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi!. Bunların dediği yapılırsa Osmanlı İmparatorluğu kurtulacak, dediklerine kulak asılmazsa, batacaktı! İki kere istemeyerek de olsa, dediklerini yaptık ve işte battık!. Bari son kalan bir avuç vatan toprağında yaşayanların gözleri açıldı mı?... İnşallah!..

Osmanlıyı Üleşmekte Anlaşan Batı

Evladım sayılan bu vatan çocukları, benim, bir sarayın dört duvarı arasında gördüğüm hakikati koskoca yeryüzünü gezip tozdukları halde nasıl görmediler; nasıl görmediler de ecdad kanı ile sulanmış koskoca bir ülkeyi kendi elleri ile ba-tırdılar!..

Suçlamaya dilim varmıyor; fakat görüyorlardı *ki* İngilizler, Fransızlar, Ruslar, hattâ Almanlar ve Avusturyalılar yani bütün büyük Avrupa devletleri menfaatlerini Osmanlı mülkünün parçalanmasında bulmuşlardır; düşmandılar. Görüyorlardı ki bu devletler birbirleri ile dalaşıyorlar, ama Osmanlıları üleşmekte anlaşıyorlardı. Anlaşamadıkları, kimin daha büyük parçayı yutacağı idi. Öyle olduğu halde, bu düşüncede olan devletlerin, kendilerini arkalamalarından da mı bir manâ çıkaramıyorlardı?

Söyledim, iyne söyleyeceğim, anlattım, yine anlatacağım, düşünmüyorlarmıydı ki Osmanlı ülkesi birçok milletlerin biraraya gelmesinden meydana gelmiştir.. Böyle bir ülkede Meşrutiyet, ülkenin unsuru aslîsi için (Temel unsur) ölümdür. İngiliz Parlamentosunda bir Hindli, Afrikalı, Mısırlı, Fransız Parlamentosunda bir Cezayirli mebus varmıydı ki, Osmanlı Parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasını istemeğe kalkıyorlar!.

Hayır, bunca okumuş, düşünmüş, kendisini davasına vermiş vatan evlâdının cibiliyetsiz çıkacağını kabul edemem! Sadece aldandılar, derim. Aldandılar ama, cezalarını ken-dilerinden çok, adanmayan milyonlarca masum vatan evlâdı çekti; hem öldüler, hem vatandan oldular!.

«Fikirleri» de, «Tesirleri» de Mahdutdu..

Kendilerine «Jön Türkler» denilen kimseler aslında üç -beş kişidir. Bunlar yıllarca Avrupa'da benim aleyhimde çalışmışlar — benim aleyhimde çalışmanın vatanın da aleyhinde çalışmak demek olduğunu düşünmeden — yazmışlar, çizmişler, söylemişlerdir. Çıkardıkları gazeteleri gizlice memlekete sokmanın yolunu —büyük devletlere arkalarını dayayarak— buluyorlar, yabancı postahanelerden de yabancı uyruklu kimseler aracılığı ile çekip şuna buna dağıtıyorlardı. Yıllar yılı, ciddî sayılabilecek bir tesirleri olmamıştır; ciddî sayılacak bir fikirleri olmadığı gibi...

Fakat ben buna rağmen, ken'dileri ile ilgilendim. Yabancı memleketlerde parasızlık yüzünden bazı şeylere katlanmamaları için, gazetelerini satın almak bahanesi ile büyücek yardımlarda bulundum, bazı kimselerin memlekete- para göndermelerine göz yumdum. Tek yabancıların maşası olmasınlar, muhalefeti — yanlış da olsa — namuslu kalsın diye!.

Ahmet Rıza Nasıl Geçiniyor?

Beni bu yardımlara iten sebepler de vardı. Ahmet Rıza Bey, Bursa'da Maarif Müdürü iken, Paris'te ihtilâlin yüzüncü yılı sebebi ile açılan sergide Bursa İpeklilerini teşhir etmek bahanesi ile Avrupa'ya gitti ve bir daha dönmedi. Oradan bana bir «Islâhat Layihası» (Reform Raporu) gönderdi.

Okudum, hiçbir şey yoktu. Ne memleketi tanıyor, ne tekliflerinin ne getireceğini hesaplayabiliyordu. Bir kenara koydum.

Ardından, «Meşveret» adı ile bir gazete çıkarmaya başladı. Paris Sefaretimize «ne ile geçmiyor?» diye sordurdum. «Patiste türkçe dersleri vererek» diye cevap verdiler.. Paris-te, hem de Türkçe dersleri vererek geçinmek ayrıca bir gazete çıkarmak... ve bunun da külfetlerine katlanmak!.. Buna, hayatında bir kere fırından ekmek almamış basit bir cariye bile inanmaz.. Dolaylı yollardan para göndermeğe başladım, çünkü başka çare yoktu!.

Ya, Mizancı Murat?

Biraz da Mizancı diye tanınan Murad Bey'den bahsedeyim; bu, bir başka garabettir. Murad Bey, delikanlı yaşında Kafkasya'dan kalkmış, okumak için Kırım'a gideceğine, İs-tanbul'un yolunu tutmuştur, İstanbul'da ilk çaldığı kapı,. Mithat Paşa'nın konağıdır. Hemen Mithat Paşa tarafından kabul edilir, dinlenir ve bir tezkere ile Rüştü Paşa'ya gön-derilir. Murad Bey bir süre Rüştü Paşa'nın katipliğini yapmış..

Paşanın ölümünden sonra, Mülkiye Mektebine tarih hocası oldu. İngiliz politikasına tarafdar olarak biliniyordu. Nitekim ben İngiliz Politikasına tarafdar olan Sait Paşayı Sadrazamlıktan uzaklaştırınca, o da «Mizan» adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Bu gazetesinde bana övgüler yayınlıyor, ama kabineye memur ettiğim devlet ileri gelenlerine ver yansın hücum ediyordu. Hükümet, gazetesini yıllar sonra kapattı. Ben kendisini korudum ve «Duyunu Umumiye» komiserliğine tayin ettirdim.

Bir gün, Rusya'ya kaçtı. Oradan Avrupa'ya geçti. Londra'da Lord Salisbery ile görüşüp Mizan'ını Mısırda çı-

karmak müsaadesi alabildi. Tekrar Avrupa'ya geçti ve en sonra Ahmet Celalettin Paşa aracılığı ile yeniden İstanbul'a
döndü.

Bu dönem içinde nasıl geçindiğini, nasıl bu uzun seyahatleri yapabildiğini, gazetesini hangi para ile çıkardığını araştırmak istemiyorum.

Masonların Beslediği Jön Türkler!..

Ahmet Celalettin Paşa'nın Mısır'da Ali Kemal Bey'-den (31) aldığı bir mektubu görmüştüm. Bu mektup her halde Yıldız evrakı arasında saklıdır. Kimin nereden para aldığını isim isim yazıyordu. Bu mektupta Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükuti, Dr. Bahattin Şahir, Dr. Nazım, Dr. İbrahim Temo'nun Fransız ve İtalyan localarına bağlı olduklarını ve bu locaların yardımı ile yaşadıklarını, hattâ memleketteki ailelerine dahi bu localar elile para gönderildiğini yazıyor ve bunların vesikalarını gönderiyordu.

Avrupa'da, Mısır'da çeşitli namlar altında çıkan gazeteler ve buralarda gezinen gizli cemiyetin adamları, daha önce de söylediğim gibi, memlekete ciddi bir zarar vermediler. Fakat Mason Locaları, bütün takiplerimize rağmen, «İttihat ve Terakki»ye bağlı subayları harekete geçirince, bu âvâre insanlar birer bayrak ahline geldiler. İşte Jön Türk'ler ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin hikâyesi de budur.

Evet, hikâyesi budur ama, neticesi de bugün maalesef gözlerimizin önündedir.

Bana diyeceklerdir ki, «Bütün bunları biliyordun da ni-çin engel olmadın, niçin devletin yıkılmasına göz yumdun?..»

(31) izmit'te linç edilen İtilâfçı yazar Ali Kemal.

«Yalnızdım»...

Haşa!. Göz yummak şöyle dursun, her an tetikte yaşadım. Fakat önleyemezdim, önleyemedim de.. Çünkü yalnızdım. Onların arkasında bütün düşman dünyası vardı. Mizacım ve şartlarım başka türlü olmama elverişli değildi. Dostlarım beni, yumuşak başlı olmakla, düşmanlarım, zalim gaddar olmakla suçlarlar.. İki taraf da yanılır.. Ben ne bir Yavuz Selim Han idim, ne de Yavuz Selim Han'ın ül-
kesi benim buyruğumdaydı. Birkaç kelle koparıvermek, laf söylerken kolaydır. Her koparılan kelle, insanın önünde bir uçurum açar. Bu uçurumu doldurabiliyorsan, gözdağı verebilirsin ve gözdağı verdiklerin dediklerinden çıkmazlar. Ama uçurumlar kapanmıyorsa, hiçbir şey yapmak mümkün değildir. Ben, doğuştan merhametli bir insanım. Fakat devletin merhametle idare edilemeyeceğini de bilirim. Ne yaptıysam, yapabildiğimdir. Yavuz Selim Han da benim zamanımda padişah olsaydı, o da benim gibi yapardı. Gerekeni yaptım, faydalının peşinden koştum, ahâliyi ezdirmemeğe çalıştım, beyhude kan dökülmesinin her yerde karşısına çıktım. Memleketim, Jön Türklere gösterdiğim şefkatin değil, Jön Türklerin bağışlanmaz gafletlerinin kurbanı oldu; işte o kadar!...

17.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Musahibim iki gündür neden yazılara devam etmediğimizi sordu durdu; düşünüyorum. Vatanımın nereden nereye geldiğini düşünüyorum. Üç kıtaya yayılmış koskoca bir ci-
hangirlik, on yılda bir avuç toprak haline geldi. Vebali ki-

min?.. Kimin olduğunu bulsak ne işe yarar?. Vatan elden gittikten sonra..

Kırk yıldır büyük devletlerin birbirleriyle kapışmasını bekledim. Bütün ümidim oydu ve Osmanlının bahtını buna bağlı görürdüm. O beklediğim gün geldi. Heyhat ki ben tahttan uzaklaştırılmış, ülkemi idare edenler de akıldan ve basiretten uzaklaşmışlardı. Kırk yıl beklediğim büyük fırsat, bir daha ele geçmemek üzere Osmanlının elinden çıktı gitti.

Otuz bu kadar yıl tahttan uzaklaşmamak için çaîışmış-sam, bunun içindi!. Saltanatım günlerinde bazı büyük devletlere tavizler vermişsem, bunun içindi. Donanmayı Halice kapamış, talime dahi çıkarmamışsam bunun içindi. Girid'i İngilizlere kaptırmamak için Yunan muharebesini göze almışsam, bunun içindi.. Velhasıl otuz bu kadar yıl ne yapmışsam, ne etmişsem, doğrusu da yanlışı da yalnız bunun içindi!

Bu sırrı kırk yıl içimde sakladım. Ahfadıma (gelecek kuşaklar) beni tanımaları için anlatacağım. En güvendiğim Sadrazamlarıma bile açmadım. Çünkü sınayarak öğrendim ki, iki kişinin bildiği bir şey sır olmaktan çıkıyor. Oysa, bunun yabancı devletlerce bilinmemesi, duyulmaması gerekliydi. Osmanlılar, ancak böyle bir fırsatı zamanında ve basiretle kullandıkları takdirde' kurtulacaklar, yeniden büyük devlet olacaklardı.

Bu kanaate nereden ve nasıl ulaştığımı anlatabilmek-liğim için tahta çıktığım günlerde dünyayı ve memleketi nasıl bulduğumu bilmek lazımdır. Ben bu kanaate o günlerde de ulaşmış değilim; Rus muharebesini (32) kaybettikten ve bu muharebe içinde büyük devletlerin bize bakışlarını yakından gördükten sonra edindim. Tek başına yaşayacak ve direnecek gücümüz yoktu. Bizi parçalamakta birleşmiş düşmanlarımız kendi aralarında parçalanırlarsa ve biz de bu

(32) 1877 Osmanlı - Rus Savaşı.

parçalardan birinin *vaz* geçemiyeceği kuvvet olabilirsek, yeniden dünya için söz sahibi olabilirdik.

Büyük devletler arasındaki rekabetin eninde sonunda onları çatışmaya götüreceği gözler önündeydi. Öyleyse Osmanlı Devleti de böyle bir çatışmaya kadar parçalanma tehlikelerinden uzak yaşamalı ve çatışma günü ağırlığını ortaya koymalıydı, İşte benim 33 yıl süren siyasetimin sırrı...

18.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi

Amcamın şehadeti ve biraderim Murad'ın aklına zarar getirmesinden sonra tahta çıktığım zaman, dışta ve içde büyük meselelerle karşı karşıya kaldım.

Payitaht (Başkent) karmakarışıktı. Birkaç ay gibi kısa bir zaman içinde iki padişah düşürülmüş, biri şehit edilmiş, biri mecnun olmuştu. Ordunun ve Devletin ileri gelenlerinden bazıları bu işlere karışmışlar, suç işlemişlerdi. Korku içindeydiler. Hem devleti ellerinde tutuyorlar, hem de korkuyorlardı. Yıkmak için aralarında birleşebilmişlerdi ama, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. İşin elebaşısı Hüseyin Avni Paşa, kendisini sürgüne gönderen padişahı tahttan düşürmüş, şehit ettirmiş, muradına ermişti ama, iş birliği ettiği arkadaşlarının ayrı havalar çalmasından tedirgindi. Mithat Paşa ve arkadaşları, hesap verme korkusu içinde Saray'ı bütün haklarından tecrit etmek sevdasına düşmüşlerdi. Sadrazam Rüştü Paşa, her iki. tarafa da güvenemiyor, ama onlardan da bir türlü ayrılamıyordu.. Durmadan konaklarda toplanıyorlar, konuşu-yorlar, fakat bir karara varamıyorlardı.

Bunun haricinde olan devlet büyükleri, olup biteni ibretle seyrediyorlar, bazıları bana gelip bunun önüne geçmemi benden istiyorlardı. Kararsızdım. Mithat Paşa, halka bir kurta-

rıcı gibi görünmekteydi. Avrupa devletleri de kendisini destekliyorlardı. Halkın vicdanı ve o günlerdeki Avrupa efkârı umumiyesiyle beraber olmak, aklın ve siyasetin icabıydı; ben de öyle yaptım, Mithat Paşayı sadrazam tayin ettim. Malî duruma gelince : Hazine borç içindeydi. Varidat her yıl biraz daha azalıyordu. Tanzimatdanberi her şeyimizi Avrupa'dan getirtir olmuştuk. Yerli tezgâhlar birer birer sönüyordu. Her tarafı Avrupa bezleri kaplamıştı. Kurulmuş birkaç fabrika bile kapanacak hale gelmişti. Gümrük varidatı büyük devletlerle yaptığımız anlaşmalar yüzünden hiç mesabesine inmişti. Kendi yağımızla bile kavrulamıyorduk. Yol yoktu. Haberleşme güçleşmişti. Geniş imparatorluk toprakları kendi kaderine terk edilmiş gibiydi.

Yeni yeni okullar açılmış, birçok gençler Avrupa'ya gönderilip okutulmuştu gerçi... Fakat gerek bu okullardan çıkanlar ve gerekse Avrupa'da okuyup gelenler, daha devlet kadrolarım dolduramamıştı. Kadroların büyük kısmı ekalliyetin elindeydi. Hele Hariciye Nezaretinde tek tük gençlerimiz işi yavaş, yavaş ele geçirmeğe başlamıştı; fakat Avrupa devletlerindeki temsilciliklerimizde, sefaretlerde Rum soyundan memurlarımız vardı ki, bazıları Yunanistan'a hizmet etmeyi, Osmanlıya hizmetin üstüne çıkarıyorlardı.

Amcam Abdülaziz Han'ın zamanında Ordunun ve Donanmanın büyük bir kuvvet haline gelmiş olduğu bir hakikattir. O kadar ki, Ordu'nun kuvvetinden Ruslar, Donanma'nın gücünden Fransızlar ve İngilizler bayağı ürkmüşlerdi. Ordunun, Sırbistan ve Karadağ muharebelerinde Rus gönüllü subaylarını perişan etmesi herkesin gözünü açtı. Bu yüzdendir ki uydurma israf ve sefahat şayialarile Amcamı halkın gözünde küçük düşürmeğe var güçleriyle çalıştılar ve sonunda emellerine ulaştılar. Böylece, yalnız Abdülaziz Han'dan kurtulmakla kalmadılar, onun kurduğu Ordu ve Donanmayı da parçalamaya muvaffak oldular. Çünkü, Hanedana baş kal-

dırmış subaylarla, Hanedana bağlı kalmış subaylar ortaya çıktı ve bunlar birbirlerine güvenemez oldular.

Tahta çıktığım günlerde bu hakikatleri bilmiyordum. Bunları Rus muharebesi sırasında birer birer ve tecrübeyle öğrendim.

Bir şey daha ortaya çıktı ki : **DÜNYADA YALNIZIZ**. Düşman vardır, fakat dost yoktur! Salip, her zaman müttefik bulabilmekte, fakat Hilâl, her zaman yalnız kalmaktadır .(Osmanlıdan menfaat bekleyenler ona dost görünmekte, fakat umduğunu bulamadığı zaman, hemen düşman kesilmektedir. Ben de siyasetimi bu esas üstüne kurdum. Düşmana, düşmanın silâhı ile gitmek şarttı!. Osmanlı ülkesinin o yıllarda hangi buhranların içinde olduğunu kısaca anlattım. Şimdi o yıllarda dünyanın ne hallerde olduğunu da kısaca anlatmalıyım ki, otuz bu kadar yıl güttüğüm politikanın mesnedleri (dayanak) ortaya çıksın.

Tahta geçtiğim yıllarda dış politikada ilk gözüme çarpan şey, Prusya'nın Fransa'yı yendikten sonra (32) Alman birliğini kurmuş olması oldu. Muktedir bir devlet adamı olan Bismark, küçücük Prusya'dan koskoca bir Almanya çıkarmasını bilmişti. Birkaç yıl içinde doğup gelişiveren bu Devlet, Avrupa kuvvetler dengesini bozmuş, bütün Devletlerin dış politikalarında büyük değişiklikler gerektirmişti.

O zamana kadar İngiltere ile yarışan Fransa bu yarışı bırakmadı ise de hafifletti. Kendi güvenliğini sağlamak için Ruslarla anlaşma yollarını aramaya başladı. Bu yüzden bizimle yürüttüğü politikayı yeni baştan gözden geçirdi. Nitekim bu korku yüzünden hemen daima Osmanlı ülkesindeki ihtilâflarda sürekli olarak Rusları desteklemiştir.

Ruslar da Batı'da kuvvetli komşuları Almanların hesabını yapmaya başladılar. Avusturya, dostu düşmanı karıştıra-

(32) 1870 - 1871 Fransız - Prusya savaşı, 79 günde Prusya orduları Paris'e girdiler ve Fransa'ya diz çöktürttüler.

rak politikasını yeniden kurdu. Yalnız İngiltere, adalarına ve üstün donanmasına güvenerek Bismark Almanyasiyle pek ilgilenmedi. Hattâ bundan yararlanarak öteki Avrupa devlet-lerinin kendi güvenlikleriyle uğraşmasını fırsat bilip Akde-niz'de Osmanlı toprakları üzerinde ve Asya'da, yeni haklar sağlamak yolunu tuttu. Gladiston «Yapabildiğini yap, kaza-labildiğini kazan» politikasiyle cihangir bir devlet kurma yo-lundaydı.

Benim tahta çıktığım yıl, İngilizler Hindistanı ele geçir-mişlerdi. Bir yandan Hind yolunun güvenliğini sağlamaya gayret ediyorlar, bir yandan Çin'e, Orta Asyaya girmeğe ça lışıyorlardı. Ruslar da bu yıllarda gözlerini Orta Asya'ya çevirdiler. Bu yıllarda Fergana'yı alarak Hotant Hanlığı'nı ele geçirdiler (33).

Amerika'da genç ve kuvvetli bir devlet doğmuştu. İspanya, müstemlekelerinden (sömürgelerinden) sürekli olarak çı-karılıyordu. Dünya yahudileri teşkilâtlanmıştı. Mason Loca-ları yolu ile «Arz-ı mev'ud»un peşine düştüler. Bunlar daha sonra bana da gelmiş ve Filistin'de Yahudileri yerleştirmek için büyük paralar karşılığı benden toprak istemişlerdir. Tabii red ettim.

Apaçık görüyordum ki, Avrupa'nın büyük devletleri kendi aralarında dünyayı bölüşmeye çıkmışlardı. Bölüşülecek ülke-er arasında Osmanlı mülkü de vardı. Ben bu kuvvetlerin önünde tek başına duramazdım. Gücümüz yetmezdi. Yapabileceğim tek şey, aralarındaki rekabetten yararlanıp, her birine daha büyük lokma ümidi dağıtarak birini ötekine düşürmek-ten ibaretti.

Yine apaçık görüyordum ki, Almanya'nın kurulmasıyla bo-zulan Avrupa dengesi, eninde sonunda bu büyük devletleri

(33) Rusların Fergana'ya girişi: 1876. Bunu Kırgızistan. Tür-kistan, Tacikistan'ı istilaları takip etti. İngilizlerle Ruslar, Asya' da büyük bir rekabet içindeydiler.

birbirine düşürecekti. Eğer o güne kadar memleketimi parçalanmaktan kurtarabilirsem, o çatışma koptuğu zaman, kümelenmelerden birine katılıp öteki tarafı kırmakla varlığımızı koruyabilirdim. Bunun ne zaman olacağı belli değildi ama, bana uzak da görünmüyordu. Almanların her yıl biraz daha güçlenmesi, Fransızları, Rusları olduğu kadar İngilizleri de tedirgin etmeğe başlayacağım görüyordum. Bunun sonu birbirleriyle kapışmak ve hesaplaşmak olacaktı.

Nasıl bir yol tutacağımı dikkatle araştırdım.

Büyük Devletlerin İstanbul'da yaptıkları konferans sırasında görmüştüm ki bunların niyetleri, iddia ettikleri gibi Hıristiyan tebanın hukukunu temin değil, önce muhtariyet-lerini, sonra İstiklâllerini temin suretiyle Osmanlı ülkesini parçalamaktır. Bunu, iki surette temin etmeğe çalışmaktadırlar. Birincisi, Hıristiyan ahaliyi ayaklandırıp ortalığı karıştırmak ve böylece bunlara arka çıkmak.. İkincisi, bizi kendi aramızda parçalamak için Meşruti İdareyi getirmek... Her iki gayeleri için de aramızda kolayca taraftar bulabiliyorlardı. Meş-ruti İdarelerin bir millî vahdet halinde bulunan ülkelerde kolayca işlediğini, böyle bir vahdet içinde olmayan ülkelerin bu idareye itibar etmediğini fark edemeyen bazı Türk münevverleri, maalesef düşmanların ekmeklerine yağ sürmekteydiler.

Ben bu ihanetlerin ve ayaklanmaların içinden ülkemi nasıl çıkarabilirdim?..

Yine İstanbul Konferansı göstermişti ki, Abdülaziz Han'ın Orduyu ve Donanmayı güçlendirme yoluna girmesi, büyük devletleri telaşlandırmış ve bu teşebbüs hayatına mal olmuştu. Daha sonra kopan Rus muharebesi Ordunun güçlendiğini ortaya koymuştur. Eğer hanedana başkaldıran subaylar ve hanedana bağlı subaylar meselesi olmasaydı. Rus ordularını durdurabilecek ve zaferi kazanabilecektik. Demek Orduya verilen emekler boşa gitmemişti.

Buna karşılık bu muharebe, Donanmanın sayı üstünlüğü-

ne rağmen bir iş göremediğini de ayrıca ortaya koymuştur Çünkü bizim gemilerimizin hemen hepsinde İngiliz çarkçıbaşıları vardı. Bu, donanma İngilizlerin elindeydi demektir. Bu çarkçıbaşıların bazılarını muharebenin başında değiştirmek istediğimiz zaman, İngiltere Elçisi saraya koşmuş ve bu teşebbüsün İngiltere'ye itimadımız olmadığı biçiminde yorumlanacağını açıkça söylemekten çekinmemişti. Öyleyse, bir donanmamız yok demekti. Çünkü bu donanma, hem Fransızlarla, İngilizleri bize düşman ediyor, hem savaşta bir işe yaramıyordu. Faydası olmayan, fakat mazarratı olan birşeyi muhafaza etmek aklın icabı dışındadır. Donanmayı Halic'e çektirdim ve böylece Fransız ve İngilizlere, Akdeniz'de kendileri ile boy ölçüşmeye niyetimiz olmadığını anlatmış oldum. Gerçekten bu tedbir uzun süre İngilizleri ve Fransızları bizimle uğraşmaktan uzak tutmuştur.

Buna karşılık Ordunun yeni silâhlarla donanmasına ve yeni harp sanatına uygun hazırlanmasına hız verdim, büyük bir asker olan Wander Goltz'u İstanbul'a getirdim. Yarın kopacağını umduğum ve beklediğim savaşta denizlere hakim devletle bir olursam, ordularım onun işine yarayacak, donanması da benim işimi kolaylaştıracaktı ve üstelik elimde, dövüştüğüm milletin harp oyunlarını çok iyi bilen bir ordum olacaktı.

Abdülaziz Han'ın halinde donanma işe karıştı da onun için Abdülhamit donanmayı battal etti derler, yalandır. Ben bir Padişahın iki parça gemi ile tahttan düşmeyeceğini herkesten fazla bilirim. Biraderim Murad'ı tahttan indirdikleri zaman ortada gemi mi vardı, top mu? Bu cehaleti bana yakıştıranlar, sadece kendi cehaletlerini ortaya koymuş olurlar. Evet, benim Avrupa devletleri ile bir başıma boğuşmaya gücüm yoktu ama, Rusya gibi, İngiltere gibi Asya'da birçok Müslüman ahâliyi idareleri altına almış büyük devletler de benim hilâfet silâhımdan ürküyorlardı. Bu yüzden, Osmanlının işini bitirmek noktasında anlaşabilirlerdi.! Ben «Bekle-

eliğim güne» kadar bu silâhı hudutlarımın dışında kullanmamalıydım. Çünkü böyle bir teşebbüs, ne din kardeşlerimizin işine yarayacak, ne ülkemin yararına olacaktı. Hilafet kuvvetimi, memleketimin huzuru ve birliği için kullanmaya, dı-şardaki din kardeşlerimizi de her ihtimale karşı sağlam tutmaya karar verdim.

Donanmayı muattal bırakmak İngilizleri ve Fransızları tatmin etti ama, Hilâfetin elimde olması sürekli olarak İngilizleri tedirgin etti.Blund adlı bir İngilizle, Cemaleddin'i Efganî adlı bir maskaranın el birliği ederek İngiliz hariciyesinde hazırladıkları bir plân elime geçti, bunlar Hilâfetin Türkler tarafından zorla alındığını ileri sürüyorlar ve Mekke Şerifi Hüseyin'in Halife ilân edilmesini İngilizlere teklif ediyorlardı. Cemaleddin Efganî'yi yakından tanırdım. Mısır'da bulunuyordu. Tehlikeli bir adamdı. Bana bir ara «mehdi»lik iddiası ile bütün Orta Asya müslümanlarını ayaklandırmayı teklif etmişti. Buna muktedir olamadığını biliyordum. Ayrıca İngilizlerin adamı idi ve çok muhtemel olarak İngilizler beni sınamak için bu adamı hazırlamışlardı. Derhal red ettim. Bu sefer Blund ile işbirliği yaptı.

Bütün Arap ülkelerinin itibar ettiği Halepli Ebül Hûda Esseydî yolu ile kendisini İstanbul'a çağırttım. Aracılığını, Efganî'nin eski hâmisi Münif Paşa ile Abdülhak Hâmit yaptılar. Geldi ve bir daha İstanbul'dan çıkmasına izin vermedim.

Hilâfet mevzuunda İngiliz teşebbüslerinin sonu gelmiş değildir. Çünkü Asya'da yüz elli milyon Müslümanı idareleri altında tutuyorlardı ve bu Müslümanlar üzerinde Hilâfetin büyük bir nüfuzu vardı. Bunu bildiğim için İngilizleri kuşkulandırmadan, her ihtimale karşı, Seyyit'ler, Şeyhler, Dervişler gönderip Asyadaki müslümanları Hilâfete manen bağlamağa hususî bir itina gösteriyordum. Buharalı Şeyh Süleyman Efendinin Rusya'daki Müslümanlar arasında yaptığı hizmetleri bilhassa şükranla yad ederim. Bunun, İngilizlerle mü-

nasebetlerimizde çok faydasını gördüm. Hindistan Umumî Valileri oradaki Müslümanların Osmanlı Devletiyle yakından ilgilendiklerini gördükçe, hükümetlerine Osmanlılarla iyi geçinilmesini yazıyorlar ve böylece bizim işlerimizi bir nebze kolaylamış oluyorlardı.

Almanya, büyük donanma hazırlıklarına girişince, İngiltere pirelendi. Açık denizlerde güçlenecek bir Almanya, İngiltere için büyük tehlike idi. Bu yıllarda İngilizler, Ruslara Osmanlı İmparatorluğunu bölüşmek teklifini yaptılar. Bir taşla iki kuş vurmak istiyorlardı. Hem Rusların Asya'da ilerlemelerine engel olmak, hem Almanya'ya karşı bir müttefik elde etmek. Aslında Rusların Akdeniz'e inmesini İngilizler hiçbir zaman istememişlerdir. Fakat Asya'daki menfaatleri büyük, Almanya üzerindeki kuşkuları canlı olduğu için, bu fedakârlığı göze alır göründüler.

Ruslar, İngilizlerin bu gizli teklifini red etti. Çünkü ben bir yandan Çara yaklaşıyor, bir yandan Almanlara yanaşıyordum. Benim Almanlara yanaşmam demek, Almanların Hindistana kadar uzanan bir sahada hareket kabiliyeti kazanması demekti. Bunu ne Çar ister, ne İngiliz hükümeti razı olurdu. Nitekim bir yandan Ruslar, bir yandan İngilizler bana daha dostane davranmaya başladılar. Niyetim Almanlarla birlik olmak değil, birlikmiş gibi görünerek ittifakımı, dünya denizlerine hakim devlete pahalı satmaktı. İngiltere, Hindistan ve Asya güvenliğini, ya Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sahip olarak, ya Osmanlının müttefiki olarak sağlayabilirdi. Tek başına sahip olamazdı, çünkü dünya aya-ğa kalkacaktı. Ruslar, paylaşma teklifini red etmiş olduklarına göre, bana yanaşmaktan başka çareleri yoktu.

Bu sebeple hem siyaset olarak bize yaklaştı, hem de içimizden idareyi ele geçirmek için Mason localarını kul-lanmaya başladı. Jön Türklerin gafletini, İngiltere nasıl Mason locaları kanaliyle kullanıyorsa, Almanya da bunların öte-ki parçasını yine Mason locaları kanaliyle kullanmaya başla-

di. Böylece Jön Türklerin Selanik teşkilatı Almanların. Manasta teşkilatı İngilizlerin eline geçmiş oldu.

İngilizleri ittifaka zorlamak için, Bağdad Demiryolu inşaatını Almanlara verdim. İngilizlerin öfkesi büyük oldu. Bu yüzden bağımıza Makedonya gailesini çıkardılar. Umursamadım. Çünkü ipler elimdeydi. Nasıl olursa olsun, beklediğim tekliflerle karsıma çıkacaklardı. İngilizler, Manastır İttihatçılarını, Almanlar Selanik İttihatçılarını durmadan kışkırtıyorlar, Devleti içten ele geçirmek için bir hükümet darbesine zorluyorlardı. İngilizlerin Manastır İttihatçılarıyla başarıya ulaşması benim için bir felâketti, çünkü hemen beni bertaraf edecekler ve muradlarına ereceklerdi. Almancı İttihatçılardan korkum yoktu. Onların başarısı, İngiltere'yi daha da korkuturdu.

Alman Mason Locaları kanaliyle tesir altında tutulan Selanik İttihatçıları, Enverler, Niyazilerle harekete geçtiler. Şemsi Paşa vuruldu, Manastır İttihatçıları teşebbüsü elden kaçırmıştı. İngilizler, benim de mutemedim olan Ebül Hûda Esseydi'yi kullanarak gizli görüşmelere başladı. Ruslar, ancak o zaman hazırlıksız avlandıklarını farkedebildiler. Başlarındaki Asya gailesi ve içlerindeki Anarşist denilen kundakçılar Çar'a göz açtırmıyordu. Buna rağmen Çar. bana hususî bir mektup yazarak bilgi istedi.

İngilizler nedense gizli müzakereyi durdurdu. Beklediğim büyük savaşın yaklaşmakta olduğunu görüyordum. Fakat benim için hadiseleri kendi haline terk etmekten ve kardeş kam dökülmesine engel olmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Gerisi herkesin malumudur. Selanik İttihatçıları beni tahttan indirirken, İngilizlerle bir anlaşmaya varmak ve yaklaşan büyük muharebeye, denizlere hakim bu- devletle ortak olarak girmek artık bir hayal olmuştu.

20.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

İngilizleri istediğim ittifaka sürüklemek için Anadolu -Bağdat Demiryolu hattını Almanlara verdiğimi söylemiştim, Bunun, ayrı ve hoş bir hikâyesi vardır. Bunu da anlatmalıyım.

İngilizlerin, Ruslarla ülkemizi paylaşmak için yaptığı teklife Rusların «hayır» demeleri üzerine İngilizler bana, önceleri anlayamadığım —nice aylar sonra fark edebildi-im— bir biçimde yanaşmaya başladılar.

İngiliz Elçisi bir gün huzurda bana uzun uzun Anadolu Suriye ve Hicaz topraklarının tarihin en büyük medeniyetlerine beşik olduğunu sayıp döktükten sonra, buralarda yer altı kazıları yapmayı düşünüp düşünmediğimi sordu. Kesin bir cevap vermedim. Güya buraları kazılacak olsa, belki de fine bile (!) bulunabilirmiş!. Kaldı ki yer altından çıkacak eski paralar, kırık deştiler, heykelcikler define değerindey-miş! Bunlara bakarak belki tarih değişecek, çok kıymetli bilgiler elde edilecekmiş!... Bana eski Mısır yazısının okun-masının dünya medeniyetine ne büyük bir kazanç olduğunu söyledikten sonra, buralarda kazı yapmayı eğer Osmanlı idaresi masraflı buluyorsa, İngiltere Hükümetinin severek kendisine her türlü yardıma hazır olduğunu da sözlerine ekledi. Adamlarını hemen gönderecekler, kazılara başlaya-caklar, masraflarını kendileri ödeyecekler, üstelik buralar-da bulunacak tarihi eserleri de — hiçbir bedel istemeden — ze bırakacaklarmış!...

İngiltere ile yakın ilişkiler kurmak muradımdı. Bu tek-lifin altında ne yattığını bilmiyordum ama, kabul ettim. He-men Sadrazam Halil Rıfat Paşa'yı çağırdım, İngilizlerin tekliflerini anlattım ve bu gelecek heyetlerin çalışmalarını dik-katle takip etmesini kendisine tenbih ettim.

Rus Elçisi Bariz Bir Tebessümle Dinliyordu...

Gerçekten İngilizler çok geçmeden bir takım bilginleri İstanbul'a gönderdiler. Ben kendilerini topluca kabul ettim ve çalışmalarında başarılar diledim. O akşam verdiğim ziyafete öteki elçiler de davetli idi. Bilhassa Rus elcisinin bu müsadeden memnun olmadığı açıkça görülüyordu. Elçiye, tarihe ve medeniyete İngilizlerin yardım etmek istediklerini söylediğim zaman, Sefir, bariz bir tarzda tebessüm ederek konuşmamı dinliyordu.

Bilginlerin bir kısmı Kayseri'de, bir kısmı Musul'da, bir kısmı da Bağdat'a yakın bir noktada kazılara başladılar. Kazılan yerli amelelerle yapıyorlar, biz de bütün çalışmalarını izleyebiliyorduk. Bu kazılardan birkaç kırık küp, desti, heykelcik ve birkaç lâhit'den (mezar) başka bir şey çıkmadı, İngilizler, küflü bakır paralara kadar çıkardıkları bu eşyaları bize teslim ediyorlardı.

Bu kazılar hakkında bilgi vermek için İngiliz Elçisi sık sık Huzur'a alınmasını istiyordu. Konuşuyorduk. Ben bütün bu fırsatları değerlendirerek yapmayı düşündüğüm ittifakın zeminini hazırlıyordum, istiyordum ki, bu teklifi ben yapmayayım, bana İngilizler yapsınlar. O zaman teklif sahibi onlar olacaklar ve ben uygun bulursam kabul edecek, bulmazsam red edecektim, böylece daha fazlasını koparmaya çalışacaktım.

İngiliz Aldatmacası

Bu arada, yine anlayamadığım bir şey oldu. İngiliz Elçisi bir gün heyecanla huzura girdi ve bana Musul çevresindeki kazılardan birinde çıkmış murassa bir kılıç getirdi. Kılıç kırıktı, fakat sapı çok kıymetli taşlarla işlenmişti. Elçi, bir zelzele sırasında toprağın çöktüğünü, bir parçasının çok

derinlere gittiğini, geri kalan parçanın da kazılarda bulunduğunu söyledi.

Elçiye teşekkür ettim ve ihsanda bulundum. Fakat bizim istihbaratımızca böyle bir kılıcın bulunduğu bilinmiyordu. Ya haber alma teşkilatımız işlemiyor, ya da bana bilmediğim bir oyun oynanıyordu. Çarşı esnafından, işden anlar kişilere kılıcı gösterdim. Bunlar, bu kılıcın eski bir kılıç değil, eskitilmiş bir kılıç olduğunu söylediler!

Merakım büsbütün arttı, fakat kimseye bir şey sezdirmedim. Yalnız gelen haberlerden, Musuldaki ve Bağdat'da-ki heyetlerin satıh (yüzey) çalışmalarını bırakıp kuyular açmaya başladıklarını öğrendim. O zaman maksatları ortaya çıktı. Beni, dürüstlüklerine inandırmak istiyorlar, böylece daha rahat çalışma imkânını elde etmek istiyorlardı. Kıymetli taşlarla donanmış ve eski diye bana sunulmuş kılıç da bu güveni bende arttırmak içindi. Aradıkları kırık küpler, küçük heykelcikler değil, Petroldü!

Daha önce Eflâkde (Romanya) petrol bulunduğu için bunun kuyular açarak arandığım biliyordum. Nitekim bir süre sonra İngiliz Elçisi, ayrı bir haber vermek vesilesile huzura girdiği zaman, Suriye ve Hicaz topraklarının büyük bir kısmının çöl olduğunu, buralarda susuzluk çekildiğini, bu yüzden buralarda barınılamadığını söyleyip, eğer muvafık bulursam, «İngiltere Hükümetinin» buralarda insaniyet namına kuyular açtırmaya hazır olduğunu anlattı. Yalnız şartları vardı : Eğer buralarda su bulunur ve vahalar teşekkül ederse, çıkacak suyun kullanılmasını ahaliye bırakacaklardı, fakat suyun sahibi olacaklardı.

Açtıkları Kuyuları Kapattım.

îttifak işi zaten istediğim şekilde yürümüyordu. Teklifi red ettim. Bununla yetinmedim, Musul ve Bağdat'da açtık-

lan kuyuları da hükümetçe kapattım! İngilizler darılıp kazılan olduğu gibi bıraktılar. Fakat hemen ardından, Cema-leddinî Efganî yolu ile Hilâfet meselesini kurcalamaya başladılar. Hicaz Emîrini ele geçirerek maksatlarına ulaşmak istiyorlardı. Ben de buna karşılık, büyücek bir derviş kafilesini Hindistan Müslümanları arasına gönderdim. İngilizler,, buna Girit gailesini çıkarmakla mukabele ettiler. Daha da ileri giderek, Rusya ve Fransa'yı da yanlarına alarak beni tahttan düşürmeyi denediler. Ruslar, bu İngiliz teklifini sert bir dille red etti. Çünkü İngiltere, tıpkı Osmanlı ülkesinde yaptığı gibi, Rusya'da da Çar'ı meşrutî idareye zorlamak için ayaklanmalar düzenliyordu.

İşte İngilizlerle böylesine çatışmaya düştüğümüz günlerde, Almanya bize dostluk elini uzatmaya başladı. Girit ihtilâfında doğrudan doğruya bizi destekledi ve öteki büyük devletlerden ayrıldı. Yunan Savaşında Ordumuzun başarısı, Almanların gözünü açmıştı. Kayzer, Fransız, İngiliz, Rus. İttifakını önlemek için bana yaklaştı. Ben de hemen Alman Ordularına Hindistan yolunu açabileceğim gözdağını İngilizlere vermek için, Almanlara yaklaştım. Aslında ikimizin de düşünceleri başka, başkaydı. Bu hengâme içinde Kayzer Vilhelm İstanbul'a geldi. Tantanalı bir karşılama hazırladım.

Kayzer de tantanalı nutuklar söylüyor, misafirperverliğimizi övüyor, ve dünya yüzünde dağınık yaşayan üç yüz milyon Müslümanın dostu olduğunu söylemekten çekinmiyordu. Şam'dan, Çar'a bir mektup gönderdi ve «Türkiye'nin, ölmekte olan değil, bütün canlılığı ile yaşayan bir ülke olduğunu» yazdı ve «müslümanların ve halifelerinin şerefine dokunmaktan uzak dur» ihtarını yapmaktan da çekinmedi.

Akılları — Fikirleri Petrolde

Asıl anlatmak istediğim bu değildir. Ancak Kayzer'in bu davranışları bende çok iyi duygular yaratmıştı, kendisine son derece dostane davranıyordum.

Alman imparatoru ile birlikte memleketimize bazı bilginler de gelmişti. Bu bilginlerin içinde tıpkı İngilizler gibi, kazılara meraklı olanları vardı. Onlar da Musul çevresinde eski eserler aramak istiyorlardı. Kendilerine müsaade ettim. Fakat İngiliz heyetlerinin petrol kokusu aldıklarını bildiğim için, yaverlerimden birini, bir başka nâm ile Musul'a gönderdim ve kazıları yerinde izlemesini tenbih ettim.

Aradan çok kısa bir zaman geçmişti. İmparator hâlâ memleketimizin misafiriydi. Salahattin Efendi'den bir rapor aldım. Alman heyeti de tıpkı İngilizler gibi, kuyular açıyorlar ve sondajlar yapıyorlardı.

Bu samimiyetsizliğe üzüldüğümü itiraf ederim. Çünkü Alman İmparatoru, petrol aramak teklifi ile 'de gelseydi, ben ona bazı şartlarla bu arama ruhsatını verecektim. Çünkü böyle bir araştırma, benim ülkem için de önemliydi. Ama, casus göndermek, eski eser aramak bahanesiyle petrol aramak, Almanların Osmanlılara nasıl baktığını açıkça gösteriyordu. Tahsin Paşa (34) bunu İmparatora duyurmak teklifinde bulundu. Red ettim. «Bırakalım, arasınlar,» dedim, «bulurlarsa, petrolü ceplerinde götürmeyecekler ya.. Buldukları kırık çanakları kendilerine veririz, petrol müsaadesi almamış oldukları için petrolü de biz kullanırız!»

Yaverim Selahattin Efendi, bu işlerden anlar bir adamdı. Kendisini çağırıp Amerika'ya gönderdim. Çünkü Amerika o yıllarda bu işlerde çok ileri idi. Hem bu devletle yakından ilişki kurmamıza yardım edecek, hem de topraklarımızda petrol olup olmadığını anlayacaktı. Maalesef bu teşebbüsüm bir netice vermedi. Salahattin Efendi'nin Amerika'da temas ettiği şirketler, ilgi göstermediler, bir yıl sonra da Yaverim eli boş geri döndü.

Salahattin Efendi'nin dönüşte bana, Amerikalıların dün-

(34) Tahsin Paşa Mâbeyn Başkâtibidir, İttihatçılar «Kara Tahsin» derler.

ya ihtiyacına yeter ölçüde petrol çıktığına inandıklarım ve yeni kuyulara, petrol fiyatlarını düşüreceği düşüncesi ile, yanaşmadıklarını söyledi. "Fakat İngilizler ve Almanlardan sonra biz de petrol kokusunu almıştık. Japonya'dan bir mütehassıs gurubu istedim. Göndermeyi kabul ettiler. Gerisinin ne olduğunu bilmiyorum. Çünkü az sonra tahttan uzaklaştım.

Osmanlı Devletinde İstihbarat

22.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Osmanlı'da töre budur : Padişah, tebasının ne düşündüğünü, hangi şikâyetleri olduğunu, bir yandan kendi Valilerinden, Kadılarından Hükümet yolu ile öğrenir, bir taraftan ülkenin dört bucağına serpilmiş tekkelerin şeyhlerinden, dervişlerinden haberler toplar ve buna göre ülkeyi idare eder. Ceddim Sultan Mahmut (Mahmut II) buna gezginci dervişleri de ekleyerek istihbaratı genişletmişti.

Ben tahta çıktığım zaman durum buydu ve böylece devam ediyordu.

Bir gün Londra Sefiri Musurus Paşa'dan Eski Sadrazam ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın İngilizlerden para aldığını öğrendim. Devleti Padişah adına idare eden bir Sadrazam kendi devletine ihanet ediyorsa, istihbaratı da elbette kendi işine geldiği gibi Saray'a duyururdu. Tedirgin olmuştum, müteessirdim.

İşte bu günlerde Mahmut Paşa bana geldi ve Jön Türklerden bazıları hakkında haberler getirdi. Getirdiği haberler mühimdi. Kendisine bunları nasıl öğrendiğini sordum. Hususî bir istihbarat teşkilâtı kurmuş, bazı kimselerin yakınlarını para ile elde etmişti. Bu kimseler kendisine görüp duyduklarını haber veriyorlar, o da bunları değerlendiriyordu.

İsterse kardeşimin kocası olsun, Devletin bir paşasının Devletten gizli ve ayrı bir istihbarat kurması doğru olamazdı. Kendisine teşkilâtı hemen bana devretmesini ve bundan böyle bu işlerle uğraşmamasını söyledim. Teşkilâtı bana devretti ama, bundan çok alındı.

Şahsıma Bağlı Müstakil Bir İstihbarat Teşkilâtı Kurdum..

Yabancı devletler, kendi emellerine hizmet edecek kimseleri Vezir ve Sadrazam mertebesine kadar çıkarabilmiş-lerse, Devlet güven içinde olamazdı. Doğrudan doğruya şahsıma bağlı bir istihbarat teşkilâtı kurmaya bu düşünce ile karar verdim, İşte, düşmanlarımın Jurnalcilik dediği teşkilât budur!.

Bu jurnalların hakikî olanlarının yanında iftira mahiyetinde olanlarının da bulunduğunu elbette biliyorum. Ama ben hiçbir jurnala, titiz bir tahkikten geçirmeden inanmadım ve onun icabına el sürmedim.

Ceddi Azizim Selim Han (Selim III) «Yabancıların elleri ciğerlerimin üstünde geziniyor, aman biz de yabancı devletlere elçi gönderelim ve onların ne yapmakta olduklarım bir an önce öğrenmeğe çalışalım» diye feryat etmişti. Ben bu yabancı elleri ciğerlerimin içinde duyuyordum. Sadrazamlarımı, Vezirlerimi satın alıyorlar ve mülküme karşı kullanıyorlardı! Ben, nasıl olur da Devlet Hazinesinden beslediğim bu insanların ne yaptıklarını, neye hazırlandıklarını öğrenmeyebilirdim! ..

Evet, jurnal sistemini ben kurdum, ben idare ettim. Fakat vatandaşı değil, hazineden maaş aldıkları, Osmanlı nimeti ile gırtlaklarına kadar dolu oldukları halde, Devletime ihanet edenleri tanımak, takip etmek için!... Kendi devletini

yıkmak, kendi Padişahının canına kasd etmek karşılığı, yabancı devletden para alan Sadrâzamları gördükten sonra!...

23.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Tahtdan uzaklaştığımdan bu yana benim aleyhimde bir sürü makale yazıldı, birçok kitap yayınlandı. Düşmanlarımın kaleminden kan damlıyor. Neler yapmamışım, neler çektirmemişim münevverlerimize!.

Bunlar, benim zaman-ı idaremde de yazıyorlar, çiziyorlardı ama, bu yazdıklarını, ya Avrupa'da bastırıyorlar, ya Mısır'da yayınlıyorlardı. Şimdi, Babıâli Caddesi bunlarla dolmuş!.

«Düşenin dostu olmaz,» demişler.. Ben zaten kimseden dostluk beklemiyorum. Ama fisebîlûllah düşmanlığı bir türlü kavrayamıyorum. Diyelim ben Padişahken benden korkuyorlardı, onun için yazıyorlardı aleyhimde.. Peki şimdi benim neyimden korkuyorlar da durmadan kalemlerini işletiyorlar?İşte bir köşedeyim. İşte kimse ile alışverişim yok. Benden istedikleri nedir?... Acaba nankör tabiatları —gördükleri iyilikten— vicdan azabı mı çekiyor?..

«Hep, Akıllı İnsan Aradım.»

Ben, akıllı insanların düşmanıymışım!. Bunu utanmadan yazabiliyorlar. Eğer «akıllı» dedikleri, kendileri gibi ise, ben öyle akla hayatımın hiçbir gününde itibar etmedim. Yok, eğer gerçekten akıllı insanlara düşman olduğumu söylemek istiyorlarsa, bir tek örnek versinler, hepsini kabul edeyim. Ben bütün hayatımda akıllı insan aradım. Ne yazık ki bulamadığım için, bazan bu kitapları yazanlar gibilerini de kullandım.

Hiç akla ve bilgiye düşman olsaydım, Darülfünunlar açar, Mülkiye-i Şahane gibi Devlete ve Millete bilgili insan yetiştiren mektepler kurar mıydım? Hiç akla ve bilgiye düşman olsam, horozdan kaçan genç kızlarımızın okuması için Dar-ül Muallimat'lar kurar mıydım?.. Hiç akla ve bilgiye düşman olsam, Galatasaray Sultanisi'ni Avrupa'nın Üniversiteleri ayarına çıkarıp, orada talebelere hukuk dersleri okutur muydum?

Ben, Mülkiye-i Şahane'ye felsefe dersini koydurduğum zaman, bütün talebe «Bizi gâvur yapmak istiyorlar» diye ayaklanmıştı. Ama ben gâvurluğun bilgide değil, cehaletde olduğunu biliyordum. Israr ettim, okudular, adını sadece «Hikmet»e tebdil ettik. Darülfünun'da da bu dersi «Fizik» diye okuttuğum gibi...

Ben yalnız mektepler açarak okumuş insan yetişmesine çalışmakla kalmadım, kendi kendilerini yetiştirmek yolunda olanları da teşvik ettim.Cevdet Paşa'yı Ahmet Mithat Efen-di'yi, Şemsettin Sami Efendi'yi, hattâ kendisini büyük tarihçi sanan Murad Efendi'yi ve daha nicelerini maddeten ve manen destekledim ve eser vermelerini sağladım. Diğer edebiyatçıları nasıl himaye ettiğimi daha önce söylemiştim.

Darüşşefaka, benden önce kurulmuştu. Ama bir türlü yürümüyordu. Devletimin yetimlerine hizmet etmek için kurulmuş bir mektebi, bugünkü hale getiren benim.|Fakat ne kadar gariptir ki, bugün bana düşmanlık edenlerin hemen hepsi, benim açtırdığım mekteplerde okumuş oldukları halde, bana «Akla ve bilgiye düşmandı» demekten maalesef utanmıyorlar.

Okumuş Adamdan Korkmadım.

Hayır, ben hiçbir zaman okumuş adamdan korkmadım. Fakat birkaç kitap okumakla kendisini allâme sayan ahmaklardan çekindim ve onlardan uzak durdum. Avrupa mil-

letlerinin laboratuvarlarına imreneceğine, kılık kıyafetlerine imrenen frenk delisi şaşkınlar, benim yanımda itibar görmediler. Bundan pişman değilim. Hiç, her köyde bir cami ve caminin yanında bir mektep görmek için otuz bu kadar yıl çabalamış bir padişah, bilgi ve akıl düşmanı olabilir mi?

Benim zamanımda basılmış kitaplara baksınlar, bir de sonrakilere.. Avrupa'nın ne kadar büyük filozofu, âlimi, edebiyatçısı varsa bunların en seçilmiş eserleri benim zamanımda basılmış, satılmış ve okunmuştur. Benim korunmak istediğim Avrupa'nın bilgisi değil, Avrupa'nın düşmanlığı idi. Binlerce talebeyi Avrupa'ya göndererek okumalarını ben sağladım. Bunların içinden üç-beş çürük adam çıktı ama, pekçokları Devlet'e hayırlı hizmetlerde bulundular. Ben bunlarla iftihar ederim.

Benim Saltanatım günlerinde insanlar belki fazla gevezelik edememişlerdir ama, fazlası ile okumuşlar, öğrenmişler ve imünevver insan olmuşlardır.Fındık kadar marifet gösteren bir insan, benden ceviz kadar ihsan görmüştür.Nasıl teşvik etmezdim ki, başımıza ne gelmişse, dünyada ölüp bitenlerden haberimiz olmadığı için gelmiştir. Tahta çıkar çıkmaz, o günlerde bazı Avrupa memleketlerine bile girmemiş telgrafı bütün ülkeye yaydım. Otuz bin kilometrelik telgraf hattı benim sürekli takibimle döşenmiş, köylere kadar götürülmüştür. Tahtelbahirin (Denizaltı) tecrübeleri benim kesemden verilmiş para ile İstanbul'da yapıldı.Jö günlerde dünyada, denizin altında giden bir gemiden İngiltere'nin bile haberi yoktu! Benden sonrakiler işin ucunu bırakmışlarsa, elbette bu günah bana yazılmayacaktır.

Hayır, tekrar ediyorum ve kırık kalbimle temin ediyorum ki ben iyi, güzel, faydalı hiçbir şeyin düşmanı olmadım; bunlara düşman olanlardan başka.

24.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Bu sabah Musahibim neden yazdığımız bu hatıratta ken-limi müdafaa eder gibi göründüğümü sordu. «Sizin zamanı levletinizdeki icraatın Osmanlı mülkünün bekası için tutul-nası gerekli tek yol olduğundan kimin şüphesi var?.» dedi.

Yaz öyleyse dedim, cevap vereyim. Benim tarih huzu-runda ve Allah huzurunda hiçbir tereddüdüm yok. Ne yaptıysam, mülkün bekası, ahâlinin refahı ve huzuru için yaptım. Kendi duygularımı bir kenara koydum. Bir insanda ateş böceği kadar aydınlık gördüysem, onun kim olduğuna, niyetinin ne olduğuna bile bakmadan, yıldız muamelesi yaptım ve işbaşına geçirdim. Kusurları bağışladım. Bencillikleri hoş gördüm. Vatan haini olduğuna inandığım insanları bile, şahsen suçlamadım, adaletle muhakeme ettirdim. Hâkimlerin verdikleri cezaları hafiflettim. Bazılarını, «Kul kusur-suz olmaz» diyerek bağışladım. Bunu herkes bilmiyorsa, tarih ve Allah- elbette bilecektir. Bu noktada hiçbir huzursuzluğum yok.

Ermeni Kundakçılarını Alkışlayan Münevverlerimiz

Fakat bugün, ülkemin içine düştüğü faciayı görüyorum. Ordumuz bozgun halinde payitahta (başkent) çekiliyor. Bütün İmparatorluğu, bir daha ele geçmez şekilde kaybediyoruz. Bu mağlubiyetin müsebbibleri var, hainleri var, suçluları var, yardakçıları var... Bunlar kendilerini tarihin adaletinden, milletin husumetinden kurtarmak için beni suçluyorlar. «Bu yangını Abdülhamid bıraktı» diyorlar. Koskoca bir ülke kaybetmenin acısı içinde çırpınan vatan evlatlarına, her şeyi doğru görmeleri, doğru değerlendirmeleri için

yazıyorum. Kimi suçlayacaklarını bilsinler, kimin yakasına yapışmak gerektiğinde şaşırmasınlar diye.. Tarihin hükmünü beklemeden, dosdoğru düşünebilsinler, bir daha ne yapmaları gerektiğini idrak etsinler diye.. Bir Osmanlı Padişahı ve Halifesine bomba ile kasd eden Ermeni kundakçılarını alkışlamayı vatanperverlik sayan münevverleri görünce, kim olduklarım tanısınlar diye... Hiçbir namuslu Ermeni, padişahına kasd eden eli bombalı ırkdaşına «şanlı avcı» (35) diyecek kadar hayasız olmamıştır!

Üzerime yağmur yerine iftiralar yağıyor. Sait Paşa bile, vicdanının kara mürekkebine kalemini bandırıp beni karalamaktan çekinmezse, ben elbette hakikatleri yazacağım. Kimseyi ne suçluyorum, ne kendimi müdafaa ediyorum, sadece hakikatleri yazıyorum. Her şey anlaşılsın, her şey bilinsin diye..

«Abdülhamid gençleri denize atıp boğdurdu» demek kolaydır.İnsan, kuş değildir ki sahibi çıkmasın.. Benden sonra bunca yazdılar, çizdiler. Bir tek gencin denize atıldığını ispatlayabildiler mi?.. Ama hâlâ söylemeğe devam ediyorlar. Vatan evlâtlarım, benim için her zaman gözbebeğim olmuştur. Nicelerinin suçlarını bağışlamışım, birçok kabahatlerine bilerek göz yummuşum. Nasıl olur da ben, o evlâtlarımı denize artırabilirim. Bunu yapmak değil, düşünmek bile bir cinayettir. Benden sonra olup bitenlere bakıyorum da bu sözleri uyduranların bunları yapabilecek tıynette olduklarım üzülerek anlıyorum. Demek beni de kendileri kadar gaddar sanıyorlarmış!,

Padişahına Gaddar Olan Meslekdaşına Acır mı?

Şimdi hatırıma geldi. Rus muharebesinin sürdüğü günlerde idi. Süleyman Paşa, Tuna ve Balkan ordularının Baş-

(35) Tevfik Fikret.

kumandanlığını yapıyordu. Bir gün kendisinden bir telgraf aldım. Bu telgrafta, kendisi gibi paşa olan bazı ordu kumandanlarını tutuklayıp mahfuzen İstanbul'a gönderdiğini yazıyor ve bunların vatan haini olduğunu ileri sürüyordu. Her biri için de bir suç bulunmuştu. Kimi ordunun erzakım çürütmek, kimi aldığı emri kendi bildiğine göre değiştirmek ve-saire... Paşalar, İstanbul'a gelince bizzat soruşturmalarım yaptım. Gördüm ki bunlar, vaktiyle Süleyman Paşayı, Ab-dülaziz Hanın hâl'i işine karışmasından ötürü tenkit etmiş-ler.. Süleyman Paşa da eline kuvvet geçince, bunları tutuklayıp suçlayarak kurşuna dizilmeleri için İstanbul'a mahfuzen göndermiş! işin tahkikine memur ettiğim Rasim Paşa verdiği raporda, Süleyman Paşa'yı suçluyor ve bu paşaların hiçbir kusurları olmadığını açıkça söylüyordu. Harp günleriydi. Süleyman Paşa'ya ağzımı açıp bir tek şey söyleme-dim. Gönderdiği paşaları da muhakemeden geçirdikten sonra, gönüllerini alıp başka vazifelere yerleştirdim.

Süleyman Paşa, hâlâ Sadrazam Ethem Paşa'ya telgrafla soruyordu : «Ne oldu?. Paşaları cezalandırdınız mı?.»

Devletin paşalık mertebesine çıkardığı bir namuslu asker, düşmanla işbirliği yapmak, ordusunu kaçmaya teşvik etmek gibi bir vatan hainliği yapmadıkça, nasıl bir kusuru olursa olsun, tutuklanmaz, elleri bağlanmaz. Hele bunlar, vaktiyle yaptığınız bir işden ötürü sizi haklı olarak tenkit etmiş insanlarsa... Ama insan, Devletinin Padişahına karşı gaddar olabilirse, meslekdaşına mı şefkatli olabilir?..

Süleyman Paşa'nın iyi asker olduğunu söylerler. Yenilmiş ve düşmanı İstanbul kapılarına getirmiş bir baş kumandanın nasıl iyi bir asker olabileceğini münakaşa etmek is-temiyorum. Ama hiçbir kusuru bağışlamasını bilmeyen kindar bir adam olduğunu bilirim. Ruhlarında şefkat taşımayanların mükemmel olabileceklerine inanmıyorum.

Yazdığım şeyler beni yordu, daha çok ruhum yoruldu

bugün. Süleyman Paşa meselesine — Allah izin verirse — yarın devam edeceğim...

25.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Süleyman Paşa'yı da benim mağdurlarım arasında sayarlar. Güya ben Süleyman Paşa'yı, Mithat Paşa'nın arkadaşı olduğu ve Amcam Abdülaziz Han'ın hâl'inde rol oynadığı için sürgün etmişim!..

Harbiye Mektebi Kumandanı iken, Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesinde büyük rol oynadığı bir hakikattir. Fakat Katlinde bir iştiraki olmadığı meydana çıktı. Bir paşa, bir Padişahın düşürülmesinde rol sahibi ise, yerine gelen Padişahın kendisine güvenmeyeceği ortadadır; başkasına oynadığı oyunu kendisine de oynayabilir. Fakat ben buna rağmen, çoğu zaman insanların kabiliyetlerine ve hizmet imkânlarına bakarak karara vardım. Memleketin kabiliyetli insana çok ihtiyacı vardı. Yapacak iş çok, yapabilecek ehliyetli insan azdı. Bu sebeble Süleyman Paşa'yı ve onun gibileri — işten uzaklaştırmak şöyle dursun — işe sevk ettim.

Sırbistan ve Karadağ cephesinde harp yeniden patlamak üzere idi. Süleyman Paşa'yı «Büyük Asker» diye göklere çıkarmışlardı. Osmanlı mülkünün bu nazik devresinde kendisini buraya, Balkan Orduları Baş Kumandanı olarak gönderdim. Bu sırada Ruslarla savaşa tutuştuk. Savaş aleyhimize gelişiyordu. Süleyman Paşa'nın bir kısım kuvveti ile Tuna Ordusunu desteklemesi faydalı olacaktı, emir verildi.

Zağra ve Pilevne Zaferler!

Süleyman Paşa, kumandası altındaki askeri mecburî yürüyüşle Dedeköy üzerinden Zağraya indirdi. Burasını tahkim

ettikten sonra Eski Zağra üstüne yürüdü. General Gurko'nun kuvvetlerini iki günde perişan ederek çekilmeğe mecbur etti. Tam bu günlerde de Gazi Osman Paşa, düşman elinde olan Pilevne üzerine yürüdü ve bir günde ele geçirdi. Rusların yedi bin, bizim — Allah'a şükür — yalnız bin askerimiz kırılmıştı. Üstüste gelen iki zafer haberi, Orduyu da Milleti de şahlandırdı.

Muharebenin o güne kadar iyi idare edilmediği hakkındaki kanaat umumî idi. Saraydaki büyük Kumandanlardan kurulu Harp Divanı'nın kararı ile Sarasker Abdülkerim Nadir Paşa ile Redif Paşa'yı Başkumandanlıktan azlettim ve yerine müşir Mehmet Ali Paşa tayin edildi.

Bu sırada Süleyman Paşa'dan bir telgraf aldık. Hıfzı Paşa kumandasında elde tutulan bir mikdar kuvvetin cep heye gönderilmesini istiyordu. Halbuki bu kuvvetler, cephenin yarılması halinde düşmanı tutacak kuvvetlerdi. Har Divanı Süleyman Paşa'ya durumun bildirilmesini uygun gördü ve bildirdi.

Süleyman Paşa'dan Küstah Bir Cevap..

Süleyman Paşa'dan edeb dışı bir karşılık aldık : «Burada ben muvaffak olmazsam memleket elden gider, o zaman Payitahta da ihtiyaç yoktur» diyordu. Bu şımarık ve küstah cevabı Harp Divanı, ne meslek terbiyesine, ne devlet memuru vekârına sığdıramadığı için, ittifakla Süleyman Paşa'nın azline karar verdiler. Süleyman Paşa'nın Balkan Orduları Baş Kumandanlığı, Gazi Osman Paşa'ya tevcih edilecekti.

Ben, müdahale ettim ve önce durumun Gazi Osman Paşa'ya bildirilmesini, Osman Paşa'nın mütaleası alındıktan sonra karara varılmasını istedim. Tahmin ettiğim gibi Gazi Osman Paşa bulunduğu yerden ayrılmasının çok mahzurlu olacağını anlatarak, bu vazifenin Süleyman Paşa'ya verilme-

inin doğru olacağını mütalea olarak bildirdi. Cephede düşmanla dövüşüp zaferler kazanan Osman Paşa gibi bir askerin mütaleası ehemmiyetli idi. Süleyman Paşa'nın son telgrafından da anlaşılacağı gibi, kendi düşüncelerinin daima dünyanın nizamı olduğuna inandığını bildiğim halde, Başkumandanlığa getirilmesini Harp Divanına teklif ettim. Harp Divanı benim isteğimi hoş karşılamadı, fakat bununla beraber Süleyman Paşa, yalnız Balkan Orduları değil, Tuna Ordularının da Başkumandanı tayin olundu.

Şimdi insaf ile düşünülsün; Ben Mithat Paşa'nın arkadaşlarına, Abdülaziz Han Emmim'in tahttan düşürülmesine karışmış insanlara düşman olsaydım, Süleyman Paşa'yı Harp Divanına mı verir, yoksa Balkan ve Tuna Ordularının Başkumandanı mı yapardım?. Acaba benim yerimde hangi Padişah olsaydı, kendisine böyle küstahça ve hattâ hakaret dolu telgraf çeken paşasını bağışlardı? Ben mi kin güdüyorum, yoksa, kendisini tenkit eden paşaları, cephede dövüşen askerin gözü önünde tutuklayıp «kurşuna dizilsin» diye İstanbul'a gönderen Süleyman Paşa mı?..

Ruz-i Mahşerde Bunu Bana Sormayacaklar..

Ben, tırnağının ucu kadar memlekete faydası dokunacak kimselerin boyunca günahlarını gözümü kırpmadan bağışla-mışımdır. Çünkü benim bulunduğum yer, şahsî kayguların çok üstüne çıkılması gerekli olan bir makamdır. Yeryüzünde bunu bana soran olmasa bile, ruz-i mahşerde, her yaptığımın hesabının sorulacağını bilir ve iman ederim. Padişah olarak elbette benim de kusurum olmuştur; fakat hangi kusurum olmuş olursa olsun, kin gütmek, devlet ileri ile duygularımı karıştırmak gibi bir kusurum — elhamdülillah — olmamıştır. Ruz-i mahşerde böyle bir suale muhatap olmayacağım.

Rusların Balkanlarda ilerlemesi ve bazı kalelerimizi ele

geçirmesi, Bulgarları azdırdı ve buralardaki Türklere, tarifsiz zulümler, işkenceler ve hakaretlerde bulunmaya başladılar. O derece ki, hemen bütün Avrupa gazeteleri bu insanlık dışı davranışları yazıyorlar ve Bulgarlara lanet ediyorlardı. Ben, bu haberlerin İstanbul ve taşra gazetelerine aksetmemesine büyük bir dikkat gösteriyordum. Çünkü buralarda da Müslüman ahalinin galeyana gelmesi ve buradaki gayri müs-lim ahaliye misliyle mukabele etmesi pek mümkündü. Bu takdirde, bütün Avrupa bir kere daha bizim aleyhimize dönecek, gayr-i müslimleri himaye iddiasile İngiliz ve Fransız Donanması İstanbul önlerinde görünecekti.

Süleyman Paşa'nın Aklı - Fikri Şöhret Yapmakta..

Fakat cepheden Süleyman Paşa durmadan telgraf çekiyor ve mezalimi anlatarak bunların İstanbul ve taşra gazetelerinde yayınlanması için gazetecilerden kurulu bir heyetin kendi yanına gönderilmesini istiyordu. Çünkü aklı fikri şöhret yapmaktaydı. Bunlar, gazetelerde yazıldıktan sonra, ne olup bitebileceğini aklından dahi geçirmiyordu. Bütün ısrarlarına rağmen gazetecileri göndermedim ve haberlerin yayınlanmasını önledim. Kendisine bu husustaki düşüncelerimizi yazdıktan sonra da cevaben hepimizi korkaklıkla, vehimle suçlayacak kadar ileri gitti.

Şimdi düşünüyorum : Bu işde bir hata varsa, acaba mezalimi gazetelere yazdırmayıp zaten ızdırap içindeki ülkeyi yeni kargaşalıklara ve tehlikelere düşürmemek mi, yoksa yaz-dırıp, tamiri imkânsız felaketlere yol açmak mı?..

Bu kadarcık şeyi düşünemeyecek bir Paşa'yı Orduların Başkumandanı yapmak hatasını ben kabul ederim. Ama Süleyman Paşa'yı, şişiren yardakçıları da paşalarının «Benim

istediğim olsun da memleket ne olursa olsun» diyecek kadar hadgâm ve basiretsiz olduğunu kabul etsinler!

Rus Savaşını Süleyman Paşa'nın Başkumandanlığında kaybettik. Harp Divanı, Başkumandan'ın hataları yüzünden savaşı kaybettiğimiz kanaatindeydi. Kumandanları kullanamadığı, askeri kullanamadığı, bu yüzden hem bozguna sebep olduğu, hem savaşı kaybettiği ileri sürülüyordu. Muhakeme edilmesini istediler. Askerî bir işti, karışmadım. Muhakemesi askerler tarafından yapıldı ve kabahatli bulundu. Cezayı bağışladım, kendisini İstanbul'dan uzaklaştırdım. İşte Süleyman Paşa hikâyesinin iç yüzü... Bu onun için ağır bir ceza olmuşsa, benim takdirimle değil, Allah'ın takdiriyle-olmuştur. Başkaca taksiratı varsa Allah bağışlasın...

«93 Muharebesini Tarih Şaşırmadan Yazacaktır.»

26.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

93 Muharebesi, içimde kırk yıl durmadan kanamış bir yaradır. Önlemek için çok uğraştım, muvaffak olamadım. Sonra kazanmak için didindim, gece uykularımdan, gündüz huzurumdan oldum, kazanamadım. Tarihin şaşırmadan karar verebileceği bir hadisedir bu... On binlerce okka evrak arşivlerdedir. Yazılmış sayısız kitap ortadadır. Bu savaşın içine zorla itilmiş bir Padişahın nasıl çırpındığını, tarih şaşırmadan yazacaktır. Bu sebeple müsterihim.

Düşmanlarım, pek çok şeyleri olduğu gibi, 93 Rus Savaşını da benim sırtıma yıkmağa çalışıyorlar. Onlara göre, bu savaşı ben istemişim. Büyük devletlerin aracılıklarını ben önlemişim! Prestij kazanmak için savaş açmışım. Sonra, hiçbir savaş bilgim olmadığı halde, Saray'dan savaşı idare

etmişim. Birçok kıymetli kumandanları,kıtaları başından uzaklaştırıp, yerlerine cahil kimseleri getirmişim. Orduyu silâhsız, erzaksız bırakmışım, böylece de zorla kendi Ordumu yendirmişim!

Evet, bunları yüzleri bile kızarmadan yazabiliyorlar ve herkesi inandırmaya çalışıyorlar, însan bunları gördükçe, okudukça, «Arşivleri de mi yok ettiler acaba?» diye düşünmekten kendini alamıyor.

Mithat Paşa ve taraftarları — çok yanlış olarak — İngilizlere güvenip o kadar ileri gitmişler, öyle bir savaş tohumu serpmişlerdi ki, buna karşı durmak, neredeyse vatan hainliği haline gelmişti. Savaşı önleyemeyeceğimi anladıktan sonra, savaşa hazırlanmaya başladım.

Serhatden Saraya Döşenen Telgraf

Memleket içindeki yollar yeterli değildi. Haberleşme at sırtında yapılıyordu. Ordu bir kere serhadde gönderildikten sonra, ondan haber almak günler, bazan haftalar mese-lesiydi. Bazı Avrupa memleketlerinde «Telgraf» adile bir haberleşme vasıtası kullanılmaya başladığını duymuştum. Hemen harekete geçtim ve Belçika'dan bir uzman getirttim. Adı Jan Dikru idi. işinin erbabı bir adamdı. Zamanın en kuvvetli bataryaları ile donanmış bir telgrafhane merkezini Saray'da kurdurdum. Her vilâyet kendi sahasındaki telgraf direklerini dikti, teller bağlandı ve hatlar işledi. Telgraf-haneyi bu Jan Dikru idare ediyordu. Kendisini çağırdım ve bizim adamlarımıza 6 ay içinde bütün işleri bir başlarına yürütecek ölçüde öğretecek olursa, kendisine bir Osmanlı nişanı ile 2000 altın vereceğimi söyledim.

Hemen Saray'da bir okul açtı ve üç guruba böldüğü ta lebelerine gece gündüz ders vermeğe başladı, İki buçuk ay sonra gerek Anadolu ve gerekse Rumeli'nin belli başlı vila

yetlerini merkeze bağlayan şebekeyi kendi başlarına idare edecek kabiliyette telgrafçılar yetiştirdi. Hiç değilse böylece haberleşme sağlanmıştı.

Ordu mevcudunun Doğuda seksen bin, Rumelinde iki yüz bine ulaştığını bildirdiler. Sadrazam Ethem Paşa, Serasker Redif Paşa, Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa, Bahriye Nazırı Rauf Paşa ve Tophane müşiri Mahmut Paşaları Saraya davet ettim ve bir Harp Divanı kurdum. Kendilerine ne düşündüklerini sordum. Günlerce süren konuşmalardan sonra bu Harp Divanı şu kararları aldı :

1 — «Tuna Ordusu» adını alan ve Rusları sınırda kar şılayacak kuvvetlerin basma Abdülkerim Nadir Paşa geti rilecek.

2 — Telgraf yolu ile ordularla muhabere imkânı sağ lanmış olduğuna göre, Saray'da Tecrübeli paşalardan bir Harp Divanı kurulacak. Bu divan, kendi aralarında iş bö lümü yaparak Ordunun iaşe, ikmal, teçhizat işlerini dakikası dakikasına takip edecek, savaşın gelişen yeni şartlarına gö re, Başkumandanları dakikası dakikasına uyaracak ve iş lerini kolaylaştıracak.

3 — Osmanlı mülkünün bütün gücünü ve varlığını, Har bin icaplarına göre ve benim adıma 'kullanacak,

Osmanlı mülkünün en yetkili paşalarıydı. Kararlarını kabul ettim.

Ordu İçindeki İkilik

Bu müzakereler sırasında Sadrazam Ethem ve Serasker Redif Paşalar, Ordunun çeşitli kademelerinde subaylar arasında bir huzursuzluk olduğunu bana bildirdiler. Hüseyin Avni Paşa'nın yetiştirmesi bazı paşalar ve subaylar, Ab-dülaziz Hanın düşürülmesini tasvip ederken, bazı paşalar ve subayların tasvip etmemesi ve ayıplaması Orduyu içinden

bölmüştü. Bunların birbirine güveni yoktu. Açıktan hiçbir huzursuzluk belli olmadığı halde, her iki tarafta da «bizden», «sizden» sözleri kullanılıyordu.

Müteessir olmuştum. Bu yüzden — maazallah — her şeyi kaybedebilirdik. Çaresini sordum. Abdülkerim Nadir Paşa, sürtüşme ihtimali olan subayları ayrı ayrı cephelerde toplamayı teklif etti. Serasker Redif Paşa, bunun Orduyu karmakarışık edeceğini, askerin tanıdığı subayın kumandasında savaşa katılmasının iyi neticeler vereceğini anlattı. Uzun müzakerelerden sonra bu çeşit sürtüşmeler çıkarsa, bunların kurulacak Harp Divanı'nın alacağı tedbirlerle önlenmesi, işin icabına uygun olacağı kararlaştırıldı.

Ben asker değildim. Askerin haleti ruhiyesini de bilmezdim. Fakat bana Abdülkerim Nadir Paşa'nın teklifi daha uygun geliyordu. Birbirlerini anlayacak insanların yanyana olması, elbette maslahata daha uygun düşerdi. Fakat önümüzdeki zamanın kısalığı, askerin haleti ruhiyesi üzerinde ileri sürülen fikirler dolayısı ile, karara ben de katıldım, İşte bizi Ruslara yendiren en büyük hatalardan biri!

Kırk Yılın Ardından Görünen İki Hata

Bugün bu kararın üstünden kırk yıl geçmiştir. Hâlâ dü-şünüyorum da Abdülkerim Paşa'nın fikrini kabul etseydik, Ruslara yenilmemiş olacağımızı sanıyorum. Fakat yenilmemizde tek müessir, bu karar değildi. Kullandığımız tabiye de yanlıştı. Savaşı kendi topraklarımızda değil, o zaman da bazı paşaların söylediği gibi, düşman topraklarında kabul edecektik. Redif Paşa ve Abdülkerim Nadir paşaların, Ordumuzun taarruz gücü olmadığı hakkındaki kanaatleri, savaş içinde yanlış çıkmıştır. Rus Ordusunun üç yüz yirmi bin kişi olması, bizim iki yüz bin kişi ile karşısında olma-

mız, Redif Paşanın da Abdülkerim Paşanın da gözünü yıl-dırmıştı.

Redif Paşa, askerî bilgisi yüksek bir kumandandı. Fakat müteredditdi. Kesin kararlar alamıyor, mesuliyeti tek başına omuzlamaya kendisinde cesaret bulamıyordu. Bugün iyice görüyorum ki, bir hata ile mevkiini kaybetmek korkusu, ona kabiliyetlerini kullandıramamıştır.

Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa'ya gelince, heybetli, zeki, bilgili idi ama, 70 yaşındaydı. Sırbistan ve Karadağ muharebesinde muvaffak olmuştu. Viyana. Harp Okulunda okumuş, dil bilir, Avrupa ordularının tabiyelerinden anlar, ehliyetli bir askerdi. Fakat ata binemiyor, hastalığı dolayısile ordugâhları arabasile dolaşıyordu. Bütün yaşlı insanlar gibi, fazla ihtiyatlıydı. Bunca yılda kazanabildiği şöhretini, bir tek muharebede kaybetmekten çekiniyordu. Bu yüzden taarruzu göze alamadı.. Bu yüzden Kale-i Erbaa (dört kale) Si-listre, Rusçuk, Varna, Şumnu üstünde ısrar etti, Rusların Balkanları aşabileceğini düşünmek istemedi.

Bu iki paşaya büyük sorumluluk vermek, yaptığımız hataların ikincisi oldu. Süleyman Paşa'nın Eski Zağra başarısı, Gazi Osman Paşa'nın Pilevne taarruzu başarısından son-ra durumu anlayıp bu iki müşiri geriye çektim ama, o zamana kadar savaşın yarısını kaybetmiştik.

Ruslar İstanbul Kapısında

Bundan sonraki savaşın yarısını da Süleyman Paşa'nın, kendisini tutan Paşaları ve Subayları ileriye alması, kendisine karşı olduklarını sandıklarını da türlü yollarla muattal hale koyması aldı götürdü. Rusları İstanbul kapılarına kadar indirdi.

Doğu cephesinde de kendisine çok bel bağladığımız iyi bir kumandan olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın da muvaf-

fak olamaması aynı sebeplerdendir, İşte Rus Savaşı'nın iç yüzü.

93 Muharebesi, ibretle bakanlara çok şey söylemiştir. Onda bir şey görmek isteyenler, çok şeyler görmüşlerdir. Fakat hiçbir şey görmemek için gözlerini yumanlar, papağan gibi ezberledikleri sözleri durmadan tekrar etmişler, «Abdülhamid, Abdülhamid» diye sayıklayıp durmuşlardır.

Ben Abdülkerim Nadir Paşa gibi muzaffer Serdar-ı Ekrem'e orduyu teslim etmeseydim, acaba bana kim hak verirdi? Bu, gerçekten tok gözlü Askerin ihtiyarlık zaafile yanlış kararlar alabileceğini nerden bilebilirdim? Muharebe planına Süleyman Paşa'dan başka kimse itiraz etmedi. Almanların en büyük kumandanlarından Moltke bile, dört kalenin ehemmiyetini kabul etmiş bir askerdi.

Savaş kapıya geldiği gün Seraskeri değiştirmek, akıl kârı mı idi?.. Sonra bunlar, Osmanlının yetiştirdiği en tecrübeli, en okumuş kimselerinden değil iniydi?.. Kimi yerine koysam, Rusları yenebilirdi acaba?.. Süleyman Paşa'nın Başkumandanlığında ne hale düştüğümüz görülmedi mi?.. Gazi Osman Paşa gibi mübarek bir asker bile o kertede mesuliyet almaya yanaştı mı?..

Savaşı neden kaybettiğimizi bilmemiz lâzımdır. Fakat şunu bunu suçlamak için değil, bir daha memleketimizde aynı yanlışları yapmamak için...

Yunan Muharebesinde Bu Hataları Yapmadım..

Ben Yunan Muharebesinde bir daha bu hatalara düşmedim. Ordunun içinden bölünmesinin ne olduğunu biliyordum. Bir Kumandanın nefsine güveni olması gerektiğini biliyordum, İyi hazırlanmış bir orduyu müdafaaya sokmanın, onun kuvvei maneviyesini törpülemek olduğunu biliyordum.

Ordular arasındaki sayı üstünlüğü, bütün bunlardan sonra gelir. Fakat bunu öğrenebilmekliğim için, Rus yenilgisinin acısını, yirmi bu kadar yıl içimde taşımam gerekliydi.

Dünyadan çok ahirete yakın olduğum şu günlerde bir vicdan muhasebesi yaparak düşünüyorum ki, BÜYÜK HATA taa Dedemin günlerinden bu yana yuvarlana yuvarlana gelmiştir. Yeniçeriliği ortadan kaldırmışız ama, Yeniçeriliği bozan sebepleri ortadan kaldırmamışız. Bu ocağı söndürmek bize, —dün kulumuz olan— Mehmet Ali Paşa'nın at oynatarak Kütahya önlerine gelmesine, Ruslarla Aynalıkavak Muahedesinin yapılmasına, Tanzimat Fermanı'nın çıkarılmasına patlamıştır.

«Tarih Değil Hatalar Tekerrür Ediyor.»

Hem bari orduyu politikadan çekebilseydik... Yeniçerilerin bire kadar kırılmasının üstünden kırk yıl bile geçmeden Hüseyin Avni Paşa'nın ordusu Amcam Abdülaziz Hanı tahtından indirdi. Hanedana karşı olanlar, Hanedandan yana olanlar diye bölündü yeni baştan ordu, 93 Muharebesini kaybettik. Biraderim Muradı da beni de tahttan indiren aynı ordudur. 93 Muharebesini niçin kaybettiysek, Balkan Harbini de onun için kaybettik. Tarih değil, hatalar durmadan tekerrür ediyor. Bugün bir vatan kaybediyorsak, sebebi yine odur.

Osmanlı Tarihini anlayanlar bilirler ki, bu ülke kuvvete dayanarak değil, adalete dayanarak kurulmuştur. Eğer Osmanlı Orduları gittikleri yere adalet yerine zulüm götür-selerdi, bu imparatorluk kurulmadan çekirdek halinde parçalanırdı. Adalet meşruiyetin temelidir. Meşruiyyet, hükmetmenin mesnedidir. Kuvvet, meşruiyyetin müeyyidesidir. Bu halde kuvvet meşruiyyete, hükmetme adalete dayanmak zorundadır. Her kim ki adaletsiz hükmetmeye, meşruiyetsiz

kuvvet kullanmaya kalkarsa, yıkılır. Ordu, gayesi içinde elindeki kuvveti kullanırsa meşru, gayesi dışına kayarsa gayr-i meşrudur. Belki bazı şeyleri yakar, yıkar ama, sonunda kendisi de yıkılır. Ve maalesef bu enkazın altında bazan bir devlet de çöker.

Gaflet İçindeki Münevver...

28.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Hatırıma gelmişken şunu da kaydedeyim : Düşmanlarım benim sansür memurlarımdan çok şikâyet etmişlerdir. Ben evham ve korku içinde yaşarmışım da bu yüzden pireyi deve görürmüşüm. Benim memurlarım da böylece gazetelerin haberlerini, yazılarını anlaşılmaz hâle koyarlarmış!..

Hayır, ben «evhamlı» olmamaya dikkat ettiğim kadar, «gafil» olmamaya da dikkat ettim. Çünkü gaflet, evhamdan da büyük zarar getirir. Mekteplerimde okuttuğum, Avrupa'ya gönderip dünyayı öğrenmelerini sağladığım insanların bazıları, kabiliyetsiz çıkıyorlar, Avrupa'da neye bakıp neyi görmeleri gerektiğini kestiremedikleri için memlekete zararlı fikirlerle dönüyorlardı. Kendilerini, yanlış yetiştirdiklerinden dolayı cezalandıramazdım. Ama başkalarını da yanlış yetiştirmelerine izin vermek hakkım değildi.

Bir küçücük kasabamızda yüzde ellinin üstünde gayr-i müslim varsa orada kaymakamın ve memurların gayri müslimlerden seçilmesini adaletin icabı görüyorlardı da, koskoca 250 milyonluk Hindistan'ın İngiltere Parlamentosunda bir tek temsilcisi olmadığını düşünmeyi akıllarından bile geçirmiyorlardı. İngiltere'de Meşrutiyeti görmüşler ve hayran olmuşlardı. Ama İngiltere'de Meşrutiyeti kimin kullandığına bakmamışlardı bile...

Bu cahilane fikirlerini gazetelerde yazmak, memleketi böylece altüst etmek istiyorlardı; bırakmıyordum. O zaman «Zalim» diye bana hücum ediyorlardı.

Avrupa'ya giden bazı gençler, orada lâboratuvarda ne olup bittiğine başlarını bile çevirmeden kadınların erkeklerle dans ettiklerini görüyorlar, içki içtiklerine hayran kaliyorlar ve memlekete gelince, Avrupa Medeniyetinin üstünlüğü diye bunu öğütlemeğe çalışıyorlardı; yanlıştır diyordum. O zaman beni örümcek kafalı olmak suçluyorlardı.

Vatan Hainlerine Karşı Sansür

Yine Avrupa'ya gönderdiğim gençlerin bazıları, Fransız İhtilali'ni okuyup öğreniyorlar, bu ihtilalin neden koptuğunu araştırmadan buna özeniyorlar ve memlekete geldikleri zaman, halkı ayaklanmaya çağırmayı vatanseverlik sayıyorlardı; izin vermiyordum. O zaman, tıpkı ülkemin düşmanları gibi bana «Kızıl Sultan» diye hücum ediyorlardı. Ben bu fikirlerin memleketimde yayınlanmasına engel oluyordum.

«Sansür» işte budur! Çeşitli çalkantılar içinde ayakta durmağa çalışan ülkeme, şifa yerine zehir sunmak isteyenlerin önüne geçmenin adı «Sansür»dür.

Yazdım, yine yazacağım. Söyledim, yine söyleyeceğim; benim ülkemde hangi fikir adamı, hangi edebiyatçı, hangi bilgin faydalı bir yazı yazmış, konferans vermiş yahut kitap çıkarmış da ben bunu önlemişim? Bırakınız önlemeyi, ben buna destek olmamışım? Bu kendini bilmez, yaşadığı ülkeyi bilmez, görüp okuduğunu bilmez bazı kalemler, bazı kelimelerle beni taşlamak hevesine düşmüşler ve memurlarım ülkenin vahdetini ve huzurunu korumak için bunları engel-lemişlerse, kendilerine memleketim namına teşekkür ederim. İyi etmişler, berhudar olsunlar!..

«Zulümle Değil Şefkatle»

Bahçıvan çiçeklerini nasıl muzır böceklerden korursa, ben de memleketimi sözde fikirlerden korudum; onların, devletimi kemirmesine müsaade etmedim. Fakat bu gençlere, yanlış fikir sahibidirler diye zulümle değil, şefkatle muamele ettim. Pek çokları ile teker teker uğraştım, onlara doğru yolu göstermeğe uğraştım; onların gençlik ateşini memleketin hayrına çevirmeğe çalıştım, İçlerinde muvaffak olduklarım da oldu, olmadıklarım da... Harcadığım emekler helâl olsun. Bu gayretlerimi, vicdanları satın almak için değil, vicdanları aydınlatmak, için kullandım.

Dünyaya nefesle, âhirete nefisle bağlı olduğum su günlerde apaçık söylüyorum ki, benden sonra devlete el koyanlardan hiçbiri, benim kadar fikre saygılı olmasını bilmedi-ler. Hürriyet, hürriyet diye devlete oturdular, fakat gelir gelmez Hürriyeti yalnız kendileri için istediklerini de ortaya koydular. Onların anladıkları hürriyetin, bana sövüp sayma, kendilerini alkışlama hürriyeti olduğu eserlerle ortadadır. Köprü üstünde muhalif muharrir öldürmek hürriyeti de buna dahil!..

Allah memleketimi bu çeşit hürriyetlerden korusun!..

31 Mart Hadisesi

31.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Tarihi koyarken elimde olmadan titredim. Gerçi, yeni tarih hesabile o güne daha on üç gün var. Bu isim, rakam olmaktan çıkmış, bir tarih dönemine nişan olmuştur. Otuz-bir Mart Hadiselerinin ortaya çıkacağını, önceden pek az kimseler hissettiler. Fakat hakikati, sebebi ve sebep olan-

lan hiçbir kimse temamile bitmemiştir. Bu meselenin kapalı kalmasını asla istemem. Hiçbir yönünü saklamadan, değiştirmeden yazacağım.

Otuzbir Mart Hadiseleriyle benim kesinlikle ilişiğim yoktur. Hattâ kendiliğinden gelmiş ibu fırsattan yararlanmaya bile tenezzül etmedim. Eğer hadiselere girmek isteseydim ve istifadeyi düşünseydim, bugün Beylerbeyi'nde değil, Yıldız Sarayı'nda bulunurdum.

10 Temmuzda pek zayıf oldukları halde, benim hoşgörümü zaafıma veya kuvvetimden yararlanmak yolunu bilmediğime bağlayarak (İttihat ve Tarakki Cemiyeti) yukardan atıp tutmaya başladı. Bakston'a verilecek ziyafet meselesinde Kamil Paşa'nın haklı itirazı Babıâli ile (İttihat ve Tarakki) Genel Merkezinin arasını açtı. «Nigenban-ı Meşrutiyet» (Meşrutiyet bekçileri) olmak üzere Üçüncü Ordudan getirilen Avcı taburları ve bu taburlardan İkinci Fırkanın bir taburunu birdenbire tepelemeğe kalkışması, İstanbul'daki askerlerin kalbini kırmıştı. İttihat ve Tarakki, her gün biraz daha düşüyordu. İki taraf gazeteleri ise, hususiyetle İslâmları birbirine düşürmekteydi.

Kâmil Paşa, kat'i tedbirlere baş vurmanın yeri ve zamanı geldiğini söyledi. Edirne'de bulunan 2.ci Ordu Kumandanı Ferik Nazım Paşa da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin her işe karışmasından ve Cemiyete bağlı subayların tavır ve tutumlarından iyice usanmıştı. Kat'i tedbirler alınmasını bana yazı ile bildiriyordu. Avcı taburlarını geri çevirmeyi ve buradaki askerleri yatıştırıp azaltmayı kararlaştırmıştık.

Tertip BaşkaTdkdir Başka

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, kabiliyetli bir asker ise de yumuşak bir adamdı. Ayrıca da Cemiyete kendisini iyice kaptırmıştı. Nazım Paşa'nın o günlerde efkâr-ı umumiyede

bir yeri vardı. Vaktile Erzincan'a sürülmüş olması, siyasî bir sebebe bağlı olmamakla beraber, Paşa'yı halka sevdirmişti, istediğim, huzuru,, durumu eski haline getirmek ve Millî Murakabenin rahatça işlemesini sağlamaktı. ,.

Nazım Paşa ile olan bu macerayı unuttum ve Harbiye Nezareti'ne getirilmesini kabul ettim. Bahriye Nazırı da Cemiyet'e gönlünü kaptırmışlardandı. Bu nezarete de, vekâleten Hüsnü Paşa'nın getirilmesini uygun buldum. Bazı gazetelerle Milletvekilleri ve Ayan azaları bunu, Meşrutiyete bir darbe gibi gördüler. Kâmil Paşa Kabinesinde bulunan İttihatçı Nazırlar hemen çekildiler. Adliye Nazırı Man-yasî zade Refik Bey, az sonra ölümle neticelenecek bir hastalıkla evinde yatıyordu. Cemiyetin bazı ileri gelenleri ve özellikle Selânikli Rahmi Bey'le aralarının açık bulunduğunu işitiyordum. Manyasîzade fikir bakımından Kâmil Pa-şa'ya yatkındı. Bu yatkınlığından yararlanmak istemediğim halde, Cemiyet ileri gelenlerinden Kâmil Paşa zade Sezai Bey'le, binbaşı Enver Bey, evine kadar gidip ölüm döşeğinde istifasını imzalattılar.

Bir Zırhlının Tehdit Ettiği Millet Meclisi

Nazım Paşa, ilkin «Nigenbân-ı Meşrutiyet» taburlarını yanyana göndermeye teşebbüs etti. Fakat o gün toplanan «Meclisi Mebusan» (Millet Meclisi) Kâmil Paşa Kabinesini düşürmeğe karar verince, her teşebbüs öylece kaldı. Bu celsenin nasıl yapıldığı malûmdur. Başta Enver Bey olduğu halde bir sürü subay ve er, resmî ve sivil elbise ile Millet Meclisi'nin içini tutmuşlar, ve bir Zırhl'yı Millet Meclisi'nin hizasına getirmişlerdi.

Millet Meclisi'nin aldığı kararı bana Reis Ahmet Rıza Bey getirdi. Ve Milletin bu arzusunu bana tebliğ ederken, böyle hürriyet aşkı içinde yapılmış müzakerelerin ve karar-

ların «Zaman-ı hümayunumuza şeref bahş» olacak tarihî başarılarından biri olduğunu da çocukça bir safvetle söylemeyi unutmadı.

Milletin bu mevzuda ne kadar istekli olduğunu bilmem. Fakat Kâmil Paşa'nın böylece düşürülmesi hayırlı değildi ve hayırlı olmadı.

Millet Meclisi'nin çoğunluğuna dayanan Cemiyet, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadaretini istiyordu. Güçlükleri çoğaltıp sürdürmemek için kabul ettim. Benden emin değildiler. Bu sebeple Dahiliye Nezareti'ni de (İçişleri Bakanlığı) pek güvendikleri Hüseyin Hilmi Paşa'ya verdiler.

Kâmil Paşa'yı tutanlara, öteki muhalifler de katıldı. İki taraf açıktan çekişmeye başladılar. Gazeteler, Meşrutiyeti değil, İttihat ve Tarakki ileri gelenlerile, Kâmil Paşa ve Kâmil Paşa'dan yana olanların şahsî gaye ve ihtiraslarını düşünüyorlardı.

Hürriyet, bizim kabiliyetlerimizi tamamile gösterdi. Nerelere gücümüz yettiğini, nelerin karşısında durakaldığımızı Meşrutiyet sayesinde ve üç dört ay içinde tamamile öğrendik. Tehlike açıktan açığa görünüyordu.

Fitne Patlıyor..

Bu sırada «İttihadı Muhammedi» heyeti ortaya çıktı. Bir bu eksikti. Bu cemiyeti kurmuş olan Derviş Vahdeti, Kıbrıslı bir serseri imiş... Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa bu sırada en çok çalışıyordu. İsmail Kemal Bey'le öteki muhalifler de Sait Paşa ile beraberdiler.

Asker arasına büyük bir fitne salındığını haber aldım. Bir ihtilâlin kopmasını, hususiyle askerin bu işlere karışmasını, hem şahsım için, hem Devletim hesabına çok tehlikeli görüyordum. Hüseyin Hilmi Paşa'ya keyfiyeti bildirdim. Hattâ bir gece, Harbiye Nazırı ile Hassa Ordusu Kumanda-

m Gazi Muhtar Paşa zade Mahmut Paşa'yı Saray'a çağırdım; Sadrazamla birlikte vaziyeti uzun uzun müzakere ettik.

'Ahvalin vahametini takdir ettiklerini ve gerekli tedbirleri hemen alacaklarını söylediler. Fakat tedbirler alındıkça durum büsbütün karışıyordu. Ortada aciz vardı. Gazeteler, Cemiyetler, kulüpler, körükleye, körükleye «31 Mart» yangınını ilân ettiler.

Vak'anın mesuliyetini paylaşmamak için ben karışmadım. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti yürekten isteseydi, ayaklanmayı iki saat içinde bastırırdı. Çünkü adamlarımın tahkik ve teminlerine göre, ilk hareket üç-beş askerden çıkmış... Bunları kandıran, «Hamdi Çavuş» adlı bir Arnavud'u bulan ve para veren de Kâmil Paşa zade Sait Paşa idi!..

«Hem Padişahtım, Hem İftiralarla Tahkir Ediliyordum.»

Sait Paşa'yı Meşrutiyet'ten sonra yalnız bir kere huzuruma kabul etmiştim. Sebebi de o sırada Sadrazam bulunan babasına, aleyhimde yayınlanıp köprü üstünde satılan «Mahkeme-i Kübra» adlı bir hicviye ile benzeri yayınların hükümetçe resmen yasaklanmasını hatırlatmaktı. Sait Paşa'yı bir yaverim sıfatile çağırıp Sadrazama «îrâde» tebliğ ettirmiştim.

«Mahkeme-i Kübra» bir zamanlar Avrupa'da basılmıştı. Muharriri de, Harp Okulu öğretmenlerinden —ismini şimdi hatırlamıyorum— bir binbaşı olduğunu soruşturarak öğrenmiş ve kendisini sürmüştüm, İstanbul'da da basılıp dağıtıldığını oğlum Ahmet Efendi büyük üzüntü içinde ve ağlayarak haber verdi. Kâmil Paşa'nın oğlunu işte bu üzüntü içinde çağırdım. Kim olsa böyle davranırdı. Böyle davranması hakkı ve vazifesi idi. Hem padişahtım, hem de en ağır iftiralarla açıkça tahkir ediliyordum. Milletimi candan bağış-

larım. Üç beş adamın yaygarası, sevgili Milletimin hayatı değildi.

Altı yüz seneden beri «Baba» demeğe alıştıkları bir Padişaha, benim sadık memleketimin ruhu sövüp sayamaz!..

Sadede gelelim : Hüseyin Hilmi Paşa ile arkadaşlarında beceriksizlik olmasaydı, «31 Mart» vak'ası bir saatten fazla sürmez, belki de hiç olmazdı. Yangın bacayı sardıktan sonra, Hüseyin Avni Paşa Kabinesi istifa etti. Ayasofya Meydanına toplanmış olanlar, Kâmil Paşa'nın Sadrazamlığını, Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırlığım istediler. Hırsları körüklememek için, tarafsız Tevfik Paşa'yı Sadrazamlığa, Gazi Et-hem Paşa'yı da Harbiye Nezaretine getirdim.

Ahmet Riza Bey'i Adamlarım Korudu..

İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin nerede saklı olduklarını biliyordum. Babıâliden gece ve gizlice Makrıköydeki evine araba ile götürülen Ahmet Riza Bey'i muhafaza için, güvendiğim adamları görevlendirmiştim.

Ali Kabulî (36) Bey'in katlinde parmağım göründüğünü, sonradan gazetelerde okudum. Bu iftirayı da nefretle red ederim. Eğer intikam almak gerekseydi ve ben de buna tenezzül etmiş olsaydım, Ali Kabulî Bey gibi, İnkılâp'da dördüncü, beşinci dereceyi bile tutamamış ve daha doğrusu hiçbir şey yapamamış bir suçsuz adamı mı öldür/türdüm.

Gazi Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Paşa'yı, Cemiyet ne

(36) Ali Kabulî bey (ölümü 1909) 31 Mart olayında öldürülmesi ile adı duyulmuş bir deniz subayıdır. «Asâr-ı Tevfik» zırhlısı kumandanıydı, isyancılar, şeriata ve padişaha düşman olduğunu askerlere fitleyerek gemiden aldırdılar. Yıldız Sarayına, Abdül-hamid'in penceresi önüne getirdiler. Yıldız'daki saat kulesinin yanında isyancı askerler tarafından Abdülhamid'in gözleri önünde öldürüldü.

olur - ne olmaz diye bana karşı aldığı tedbirler arasında Hassa Kumandanı tayin ettirmişlerdi. Bununla beraber, 31 Mart gürültüsü sırasında Mahmut Paşa'yı ölümden kurtarmış olan benim. Bu gerçeği, Yıldız ve Kadıköy telgrafha-nesindeki vesikalar ispatlar.

31 Mart'ın gerekçesini, «İttihat ve Tarakki Cemiyeti» ile, bu Cemiyete dayanan Hükümetin tecrübesizliği ve tedbirsizliği hazırladı. Başta Kâmil Paşa zade Sait Paşa ile İsmail Kemal Bey oldukları halde, bir takım İttihat Tarakki muhalifleri bu durumdan yararlandılar.

Mizancı Murat Asılsaydı, Acırdım.

Matbuat, bilmeyerek ve tehlikeyi hissetmeyerek ateşi körüklüyordu. Nisan'ın birinci günü yayınlanan gazeteler, genellikle ayaklananların şakşakçısı olmuş ve Murad Bey'in «Mizan»! en ileri giderek, subaylarını öldüren erlere «Gazilik» dağıtmıştı. O günkü «Mizan»ı okuyan inanır ki, bu ayaklanmanın düzenleyicisi ve elebaşısı Murad Bey'dir. Halbuki, tertipçilik şöyle dursun, ayaklanmanın olacağından bile Mizan yazarının haberi yoktu. O kendi kendine öyle bir süs vermiş ve her şeyde olduğu gibi, bu işte de öğünüp durmuştu. Eğer bu mesele için Murad Bey, asılanların arasına karıştırılmış olsaydı, pek günah olacaktı.

Ben Murad Bey'i hiçbir zaman sevemedim. Şimdi sağ mıdır, değil midir bilmem. (Ölümü 1912) Başkalarının ispat ettikleri gerçekten çok, kendi hayaline inanır ve tapar bir idamdı. «Mizan» gazetesini ilk defa İstanbul'da çıkarırken, Muhacirin Komisyonu Reisi Yusuf Riza Paşa aracılığı ile bana yaklaşmıştı. Yusuf Riza Paşa, o zamanki Sadrazam Kâmil Paşa'nın can düşmanı idi. Murad Bey, Kâmil Paşa'ya karşı yaptığı şiddetli hücumlarla Riza Paşa'nın maksadını ye düşmanlığını iyice okşuyordu.

Ermeni Meselesinin en buhranlı bir döneminde bana, *Baş* Mabeyincim Hacı Ali Bey aracılığı ile bir «Muhtıra» verdi. Huzuruma kabul ederek uzun uzadıya konuştum. Daha önce de birkaç kere görüşmüştüm. O akşamki tutumundan, bana akıldânelik etmek istediği açıktan açığa anlaşılıyordu. Sonradan yayınladığı muhtıradan başka mâruzâtı da vardı. Keşke bunları da neşr etmiş olsaydı! Murad Bey'in hayâl ile muhali gerçekleştirmek için pek çok şeyler ileri sürdüğü görülür ve elbette bana hak verilirdi.

Murad Bey, iyi niyet sahibi bir adamdır. Yalnız kendisine çokça güveni ve hüsne de ifrat ölçüsünde düşkünlüğü vardı. Bu kusurları yüzünden hiçbir işde muvaffak olamadı.

31 Mart patırtısına Murad Bey'i hadiseler değil, kendi kendisi karıştırdı. Üçüncü Ordu'dan gelen subaylarla, sonradan Cemiyete katılanları, asker - sivil herkesi tahkir eden tutumu ile dünyayı kendi başına yıktı.

Vukuatın ve acemi bir idarenin her gün bir başka bir çimde hazırladığı yanıcı maddeler, bir gün elbette patlayacaktı. Hatta 31 Mart'a kadar gecikmesi bile şaşılacak şeydir. Hiç kimseye hesap vermek zorunda olmadığım bu zamanda yemin ile temin ederim ki ben, bir fenalık olmamasına elimden geldiği kadar çalıştım. Tehlikenin gecikmesinde, bu hayırlı çalışmaların tesiri olduğunu sanırım.

Halk Sinirleniyor, İttihatçılar Gözdağı Veriyorlar..

Halk sinirlendikçe, İttihat ve Tarakki'nin ileri gelenleri kasılmayı ve gözdağı vermeyi arttırıyorlardı. 31 Mart'dan bu- iki ay önce, «Perapalas» otelinde verilen pek parlak ziyafette Meclis'i Mebusan Reisi Ahmet Riza Bey, İttihat ve Tarakki'ye karşı gelenleri kahr edip yok edeceklerini şatafatlı bir nutukla açıktan açığa ilân etmişti. Basın'ın bu nü-

f

tuk etrafında kopardığı gürültü, 31 Mart'ın acıklı aksi değil midir?...

Cemîyet'in gazeteleri, etrafı ölümle, yangınla korkutu-yorlardı. Kuvvetlerine güveni olanlar, hiçbir zaman korkutmak tenezzülünde bulunmazlar. Birdenbire iktidar mevkiine hakim olan efendiler, bu ürkütme edebiyatı ile bir kere daha zaaflarını ilân ediyorlardı. Küçük ve ehemmiyetsiz olaylar bir kenara bırakılırsa, 31 Mart Vakasının başlıca sebepleri ve müessirleri yazdığım hadiselerdir.

Ayaklananlar arasında, Saray'a uzaktan yakından ilişi-ği olanlardan hiç kimsenin bulunmaması da gösterir ki, ben o meselenin içinde değildim. 10 Temmuzdan sonra verilmiş bir iki jurnalin kâğıtlarım arasında bulunması, güya benim Meşrutiyetten sonra böyle şeylerle uğraştığımı ispata yeter-miş!.. Tütün kıyıcısı Mustafa Efendi, bir iki defa, şunun bunun kâğıtlarını getirmişti. Sadece, durumu anlamak ve öğrenmek için kabul ettim. Başkâtip Cevat Bey'in, Mustafa Efendi'yi, böyle şeylerle beni meşgul etmemesini ihtar ile ayıpladığını ve çekiştiğini işitmiş ve Cevat Bey'e hak ver-miştim.

Hareket Ordusu'nun Selanik'ten hareket ettiğini ilkin Osmanlı Bankası haber verdi. Gelecek kuvvetin derme çat-ma şeyler olduğunu ve «Gönüllü» namile peşlerine takılan kafilenin mahiyetini anlamakta gecikmedim.

Güçlü **Bir Hassa Ordusu Vardı..**

Hassa Ordusu'nun İstanbul'daki er'leri, gerçekten iyi ha-zırlanmış, hem Hilâfet Makamına, hem şahsıma sadık, seç-kin askerlerdi. Hareket Ordusu'nun yolda durdurulmasını, başta Nazım Paşa olduğu halde, sadık devlet ileri gelenleri bana tavsiye ettiler. Kabul etmedim. Edirne'deki ordunun, kısmen Hareket Ordusuna katılmış olduğunu da haber yer-

diler, hiç telâş etmedim. Çünkü yaptıklarımda, beni korkutacak bir şey yoktu. Ayastafonos'dan İstanbul üstüne yürüdükleri zaman, İstanbul'daki askerlerin kışlalardan çıkarılmamasını ve mukabelede bulunulmamasını şiddetle istedim ve tenbih ettim. Başla içinden çıkıp da meselâ Kâğıthane sutlarına yayılsalardı, bu askeri, Selânik'in derme çatma askeri mi yenerdi?...

(Ben, askerlerimin arasında kan dökülmesini istemedim. Görüyordum ki, artık bana Milletin güveni yoktur. Ortalık yatışınca, kendiliğimden istifa edecektim. Bu isteği daha önce de açıklamıştım, engel oldular. Ahmet Riza beyle ilk görüştüğüm zaman, eski muarızım bana demişti ki :

— Efendim, artık Milletinizle aranızda hiçbir uyuşmazlığınız yoktur. Zat-ı hümayununuz bundan sonra başımızda olarak, Mikado'nun Japonya'ya ettiği hizmetleri kendi mülkünüze yapacaksınız. .(*)

Japonya'yı Osmanlı ülkesine benzetmek ve bunun Padişahından onun imparatoru gibi başarı beklemek ne kadar uygun olur bilmem! Japonya Atlas Okyanusu'nun bir tarafına çekilmiş, adalara yerleşmiş, tek din, tek millet olarak millî birliğini sağlamış büyük bir cemiyet, Dünyada hiç benzemediği bir kıta varsa, o da bizim biçare memleketimiz. Kürtle Enmeni'yi, Rumla Türk'ü, Arapla Bulgar'ı nasıl birleştirirdim?..

Yanlıştan Yanlışa...

Benden sonra idareye el koyanlar, aleyhimizdeki milletlerin arasındaki uyuşmazlıkları ortadan kaldırdılar, bizi tu-

* Japon imparatoru Mikado, ülkesinde «meici dönemi» diye tanımlanan, Batı teknolojisini benimseme ve Japon kültürü ile kaynaştırma hareketine öncülük etmişti.

tan ırklar arasına da uyuşmazlıklar yerleştirdiler. Bir «Kilise kanunu» ile Rumlar, Bulgarların kucağına atıldı. Türklerde de milliyet gayreti, din gayretinin üstüne çıkartılarak, Araplar küstürüldü. Bunlar yanlış hareketlerdi.

İçimizi, Milliyet kavgalarile altüst edenler, gariptir ki, dışımızı da «İttihad-ı İslâm» (Panislâmizm) davalarile telaşa düşürüyorlardı.

Mikado Hatso Hito, hiçbir vakit böyle engeller ve Japonya da böyle güçlükler karşısında bulunmadı. Ben, meselâ Doğu Anadolu'da küçük bir yol yaptırsaydım, Rusya kıyamet koparırdı. Bununla beraber yavaş yavaş çalıştım. Oralarda okul gibi, yol gibi imar işlerinin büyük bir bölümü, benim zamanımda ortaya konmuştur. Bu konuda, benden önce gelen padişahların hepsinden daha mutluyum.

Mikado'nun çevresinde toplanan devlet büyüklerini ben bulamadım. Gerek olanlarda ve gerekse benim yetiştirdiklerimde daima bir şey vardı ki, her ilerleme hevesini nefessiz bırakıyordu. Benim, kişiliğimdeki tereddüdü de sebeb olarak ileri sürenler var. Bunun tesiri yoktur, demem. Ayıptan ve kusurdan arınmış bir Allah vardır. Yalnız, ilerlemeye düşman olduğum iddiasını red ederim.

Padişah, Tarih ve Allah Huzurunda Hesap Verir..

Ben bu hâli o zaman Ahmet Riza Bey'e söyleseydim, belki de telaş ve korkuya kapılıp kendimi savunduğumu sanacaktı. Hükümdarlar, fertler karşısında değil, dünyada tarih, ahirette Allah huzurunda saltanat günlerinin hesabını verirler.

«Mebusan Meclisi« ni ikinci defa açarken, ilk kapanışın sebebini, milletin gerekli olgunluğa erişmemiş olmasına bağlamıştım. Bu sözlerimi o kadar ayıplayarak tenkit edenler,

otuz seneyi aşkın bir zaman sonra gelen ve içlerinde, öncekilerle mukayese edilemeyecek kadar okumuş, aydın adamlar bulunan mebuslar, daha mı olgun ve doğru çıktı?

Birinci dönem toplantı, şöyle böyle geçebilmişti; ikincisi karmakarışık. Bu tereddüt o dereceye vardı ki, Trab-lusgarp elden giderken muhalifler, sevinçlerinden meclis salon ve koridorlarında hora teptiler. Sonra da hükümetten yana olanlar, alkışlarla savaşı kabul etti.

Gazeteler bir şey yazmıyorlarsa da yakınlarımdan işittiklerime göre, mebus efendilere, «vagon işleri» gibi büyük kazançlı işler veriliyormuş. Milletin hayatile ilgili işlerin en önemlisini, millî murakabe ile vazifeli olanların bir ticaret, hem de âdı, kanunsuz bir ticaret şekline, hâline getirmeleri de gösterdi ki, ben, Meşrutiyetle idare edilmek için gerekli olgunluk ve doğruluğu, milletimin daha kazanamadığını tahmin etmekte hiç de hata etmemişim!..

İtiraf ederim ki ben, Mebusan Meclisini açmak konusunda, kendi taç ve tahtımın ve şahsımın menfaatlerini de Devletin menfaatleri kadar düşündüm; ancak, istibdadımı sürdürmekten başka bir şey düşünmediğimi iddia veya zannedenler, garezkâr değilseler, haksızdırlar!

Meşrutiyet ilân edildi de ne oldu?.. Devletin borcu mu azaldı?.. Memleketin yolları, limanları, okullarımı çoğaldı. Kanunlar şimdi daha akıllıca, daha mantıklı mı düzenleniyor. Şahsiyet haklan, evvelkinden daha çok mu sağlandı?.. Ahâli, daha mı dört başı mamur? Ölümler azaldı da doğumlar mı çoğaldı?.. Dünya efkâr-ı umumiyesi, daha mı bizden yana?..

İşte bir sürü soru ki, ne kadar çoğaltılsa, hiç birine müsbet karşılık verilemez!

Meşrutiyetle yönetilmeye karşı olduğum ve hele böyle bir fikir ve kanaatim olduğu sanılmasın!.. Doktor olmayan veya kullanmasını bilmeyen adamların elinde «şifalı ilâç» bile «öldüren zehir» olur. Üzülerek söylüyorum ki, hâdisât, pek az zaman içinde beni doğruladılar.

Mahlu Bir Padişah

l.Nisan.1333 (1917) Beylerbeyi

Martın 31'nden Nisanın 13 üncü gününe kadar çok üzüldüm, İstanbul'da düzen baştanaşağı bozuldu. Neferler, rast-geldikleri bazı subay ve sivilleri öldürüyorlar.. Hükümetin kolluk gücü zayıf... Dokuz aylık çılgınlıklar, Saltanat ve Hilâfet nüfuzunu olağanüstü sarsmış... Böyle olmasaydı, zaten devletsizlik ve karışıklık sürmez, belki de,hatta çıkmazdı.

Askerin karşılık vermesini istemediğim gibi, Tüfekçilerimden Halil Bey'in karşı koymak için yaptığı teklifini red ettim. Bu sadık bendemin (kul) ayaklarıma kapanarak ve ağlayarak söylediği şu sözlerini hatırlıyor ve her düşündükçe, efendisine bağlılık yolunu darağacına kadar götürmüş olan Halil Bey'i, bu iyi kalpli, merd Arnavudu, rahmetle ve fatiha ile anıyorum.

— Müsaade buyurunuz Padişahım!.. Uzun yıllar ekmeğinizi yedim. Etim kemiğim, çocuklarımın etleri, kemikleri, sizin ekmeğinizle oluştu! Üç buçuk serserinin taç ve tahtınıza saldırmasına karşı susarsak, yalnız vicdanımız önünde utanmakla kalmaz, kavmimiz (milletimiz) önünde de rezil ve haysiyetsiz oluruz!.

Zavallı Halil Bey!.. Bunları bana o kadar samimiyetle söylemişti ki, kendime hakim olmasaydım, belki de sözlerinin tesirine kapılırdım. Asılırken, acaba bana kırgın değil miydi?..

Padişahı ondan razıdır. Allah da razı olsun!

Hareket Ordusu, korkak görünen kahramanlara, ya da kahraman görünen korkaklara ne kadar benziyordu. Millî Meclisin Ayastafanosta toplandığını işitmistim. Saltanat günlerimde hâl edilmek tasası beni sık sık huzursuz ederken, gariptir ki, 31 Mart'dan Millî Meclisin karar aldığı güne

kadar güven ve rahat içindeydim. Çünkü, davranışlarımdan kuşkum yoktu. Hükümetin halka gözdağı veren gücünü ît-tihat ve Terakki Cemiyeti, Cemiyetin kuvvetini de 31 Mart Olayı kırmıştı. Eğer Saltanat ve Hilafet makamlarının etki gücünü iyi kullanmamış olsaydım, gerek İstanbul'da, gerek Vilâyetlerde kan gövdeyi götürürdü.

Güya ben, Bosna-Hersek'ten başka ayrıca fedakârlıklarda bulunarak, Avusturya'dan şahsım ve saltanatımın devamı için korunmamı istemişmişim! Bu iftirayı nefretle red ederim. Ben, hiçbir zaman devletlerden ve yabancılardan korunma dilenmek tenezzülünde bulunmadım. 31 Mart'da ve bunu izleyen günlerde ne isteseydim; yapabilirdim. Birbirini kıskanan devletler, gözümün içine bakıyorlardı!

Kaçmaya Tenezzül Etmedim.

10 Temmuzdan 31 Mart'a kadar oluşan olaylar, milletin kabiliyet ve istidadını, ne derece olgunlaşıp, ne derece adaletten yana olduğunu göstermişti. Ben isteseydim, hâl kararı verilmeden, o kararın çıkmasını imkânsız kılacak bir durum yaratabilirdim. Buna tenezzül etmedim. Canımı korumak kaygısı ile kararsız ve perişan olduğum sanılırken, ben, sağlam bir yürekle tanrıma sığınmış, olup bitenlerin bana ne getireceğini bekliyordum. Son saate kadar kaçabilirdim de... Ben bir süre Avrupa'ya çekilseydim, aradan çok geçmez, yine dönerdim. Bunu bildiğim halde bile kaçmaya tenezzül etmedim.

Halbuki, 31 Mart günlerinde düşmanlarım, saklanacak, kaçacak şehirler ve evler aradılar. Demek ki, o böbürlendikleri yiğitlik de yalanmış!

Esat Paşa'nın Küstahlığı

Beni hâl'den çok, hâl'in bana ulaştırılma biçimi üzdü. Ayandan, mebuslardan bir heyet seçmişler. Paldır küldür odama kadar geldiler. Bunların içinde bulunan Tiran'lı Esat Paşa, gayet kaba, küstah bir tavırla yüzüme karşı :

— Seni Millet azletti:

dedi.

«Hâl» kelimesini bile bana karşı «Azl» (37) şekline koyarak aşağıladılar. Zavallı Millet!.. Kendisini bekleyen acı sonu bilseydi!.. ,

Bu Esat Paşa'nın-kim olduğunu herkes bilir. Fakat bildiğim bazı şeyler vardır ki, az kimselerce bilinir.

Erzurumî Hafız Mehmet Paşa'yı severdim ve şahsına güvenim vardı. Bana, Müşir Derviş Paşa tanıtmıştı. Hafız Mehmet Paşa, Draç Mutasarrıfı iken, bu Esat Paşa'nın küçük kardeşi Gani Bey (38), bir takım uygunsuzluklarda bulunmuş. Draç Sancağının Tiran kazası ileri gelenlerinden olan Gani Bey, Toptanı ailesine bağlıydı. Orda kalmasını uygun görmedim. Tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler.

Muhacirin komisyonu reisi Yusuf Riza Paşa aracılığı ile bana bir telgraf göndermişti. Tutukluluğunu kaldırdım ve Saray'da alakoydum. Bu olay, hatırımda kaldığına göre, Fi-libe ve Yunan hadiselerinden bir iki yıl sonra 303 (1886) ta-rihlerindeydi.

Eşkiya Ruhlu iki Kardeş

Saray'da rahat durmadı. Harput'a sürdüm. Arnavutluk durumunun bir aralık gösterdiği şekil sebebile bir kötülükte

(37) . Padişahların tahtlarından indirilmelerine «hâl» denir Bir görevlinin işine son verilmesine, kovulmasına «Azl».

(38) Haydar Gani Toptanî, Abdülhamit devrinin sayılı kaba dayılarından. Tüfekçilerden olup adam dövdürür, halkı yıldınr-dı. Beyoğlu'nda öldürülüşü, dedikodu uyandırmıştı.

bulunmayacağına kefil olarak İstanbul'a getirdim. Yaverlik vermiştim ve kaymakamlığa (Yarbay) kadar çıkarmıştım. Gani Bey, eşkiya ruhlu bir adamdı. Kardeşi Esat Paşa da, daha temiz bir yaradılışda olmadığı gibi...

İtiraf ederim ki, ben Gani Bey'e fazla meydan vermiş olmakla uygun ve doğru bir harekette bulunmamışım... Yaşasaydı, elbette yine Harput, belki de daha uzaklara def ederdim.

Gani Beyin ölümü, ne siyasî bir olaydır, ne de bir intikam eseri. «Bursalı Hafız» adında ve kendi ayarında bir yaratıkla anlaşmışlar, öteye beriye gözdağı verip haraç alırlarmış. Bir vurgun parası yüzünden aralarında kavga çıkmış. Gani, Hafız'ı öldüreceği sırada, Hafız daha tetik davranıp Gani'yi öldürmüş. Olay bundan ibaret...

Kan davası geleneği yüzünden kardeşinin kanını gütmek zorunda olan ağabeysi Esat Paşa, Hafız'ı kovalayacak yerde, birkaç gün önce Büyükada'da Gani Bey'in saldırıya uğradığından ötürü öldürüldüğünü duyunca sevincini göstermekten başka bir kusuru ve hele cinayetle hiçbir ilişiği olmayan, Rıfat Paşa'nın oğlu Cavit Bey'i güpegündüz, köprü üstünde öldürttü. Gönderdiği katil de Hacı Mustafa adlı bir Arnavuttu.

Azl Eden Utansın

Rıfat Paşa'nın şahsile, ailesi fertlerini ikinci bir intikama hedef olmaktan korumak maksadile ve yine Rıfat Paşa'-nın ricası üzerine, Cavit Bey'in katiline verilmiş olan idam cezasını, süresiz küreğe çevirdim.

Ben, Esat Paşa'yı kötülükten uzaklaştırmak için, bir süre jandarma kumandanlıklarında kullanmıştım. Onu Millî Murakabe'ye kabul edenler, Gani Bey'in her surette kardeşi olan bu adama o kadar itibar ettiler ki, bir Halife'ye, ilâhi

kaderin vermiş olduğu bir hükmü ulaştırmaya görevli ve içlerinde Rum, Ermeni, Yahudi cemaatlarımdan adamlar da bulunan heyet arasına girebildi ve bunların arasından, kendisine fenalık etmemiş ve birçok fenalıklarına tahammül göstermiş bir Halife'ye, bir Padişah'a edebsizce :

— Seni Millet azl etti!...

demeğe imkân ve kudret buldu. Azl olunandan çok, azl eden utansın!

Selanik **Göçü**

3.Nisan.l333 (1917) Beylerbeyi

Allah'nın rîza'sından sonra, Halk'ın riza'sı gelir. Halkın rızası yoksa, orada meşruiyyet yok demektir. Yeniden kurulan Mebusan Meclisi beni istemediğine göre, elbette saltanattan uzaklaşacaktım. Beni mahzun eden, saltanattan uzaklaşmak değil, reva görülen muameledir.

Esat Paşa'nın edeb dışı hitabından sonra, Arif Hikmet Paşa'ya döndüm : «Şeriata ve Mebusan Meclisi kararına boyun eğiyorum,» dedim. «Vicdanan müsterihim. Ancak 31 Martta patlak veren olaylarla uzaktan yakından hiçbir ilişiğim olmadı. Bunun iyice bilinmesini isterim. Milletim, sebeb olanları arayıp bulmalı, cezalandırmalıdır. Osmanlı ülkesine yapılmış büyük kötülüktür. Bunu mülküme reva görenlerden huzur-u rabbülâleminde de (Allah önünde) şikâyetçiyim! Yalnız bir ricam var : Biraderim Sultan Murad'ın da ikâmet ettiği Çırağan Sarayında son günlerimi çoluk çocuğumla geçirmek isterim. Bunu temin ediniz. Yarın sabah, bahçeden geçer, daireme yerleşirim.»

Arif Hikmet Paşa, eski yaverlerimdendi. Heyetin içinde en edebli görünen oydu. Benim hitabım üzerine, fark edilecek

kadar kızardı ve sonra : «Bu husus heyetimizin salahiyeti dışındadır. Arzuyu şahanenizi Meclise arz ederiz efendim» diyerek cevaplandırdı. Orada bulunan Başkâtip Ali Cevad Bey'e : «Takip ediniz ve neticeyi bana bildiriniz» diyerek konuşmayı bitirdim. Çıktılar.

Oğlum Abdürrahim Efendi, yanıbaşımda ağlıyordu. Harem cihetinden feryatlar yükselmekteydi. Saray avlusundan askerlerin, saray dışından da «Culûs»u ilân eden topların sesleri geliyordu. Garip bir şey, son derece rahattım. Üstümden bir dağ kalkmış gibiydi; hem de hayatım emniyette olmadığı halde... Amcam'ın basma gelenler aklımdaydı. Ab-destli olduğumu düşünmek, bana ayrı bir kuvvet verdi. Sükûnetle bekledim.

Zor Yerdeydim.

içeriye oğullarım, kızlarım, musahiplerim ve yakınlarım girip çıkıyordu. Her biri bir başka şey söylüyor, ağlıyor, üzülüyorlardı. Ben de beyhude olduğunu bildiğim halde, yine onları teselli etmeye çalışıyordum. Nihayet beklenen haber geldi : Başkâtip Ali Cevad Bey, Selânîk'de bir konağa yerleşeceğimi ve gitmek için hemen hazırlıklara girişmemi tebliğ ediyordu.

Zor bir yerdeydim. Bir başıma gitmeğe kalksam, çocuklarım buna fazı olmayacaklardı. Onları yanıma alsam, her hangi bir hadisenin gözleri önünde olmasını istemiyordum. Etrafımda çığrışan evlâtlarıma bakıp Ali Cevad Bey'e : «Her türlü şahsî teminatı veriyorum! Hiçbir şeyde gözüm yok. Milletimden son istediğim, şu birkaç zamanlık ömrümü çoluk çocuğumla Çırağan Sarayındaki dairede geçirmektir. Beni bu kadarcık isteğimden mahrum etmesinler... dedim.

Başkâtibin üstüne bir lâubalilik çökmüştü. Bana cevap

verecek gibi oldu, yüzüne baktım, sustu ve çekildi. Bu hareketinden, kararın kesin olduğunu anlamıştım. Başkâtibim de mevkiini kaybetmemek için-, yeni iktidar sahiplerine şirin görünmeğe çalışıyordu. Nitekim az sonra tekrar geldi ve Selânik'e gitmek zorunda olduğumu, Ferik Hüsnü Paşa başkanlığında bir heyetin beni Saray'dan çıkarmak için beklediğini — bu sefer yüksek sesle — bildirdi. Bu davranışından belli ki heyet, kapının önündeydi. «Heyeti içeriye alınız» dedim.

Ehliyetleri Olsa Billahi Bayram Ederdim.

Hakikaten başta Hüsnü Paşa olmak üzere kalabalıkça bir heyet odaya doldular. Arzumu tekrarladım. Hüsnü Paşa, son derece edebli bir dille kararın değişmesine imkân bulunmadığını, Meclis'in benim İstanbul'da kalmamı mahzurlu gördüğünü, ailemden dilediğim kimseleri yanıma alabileceğimi, gerek benim, gerek beraberimde götürdüklerimin hayatlarının, Ordunun namus kefaletinde olduğunu söyledikten sonra :

— Sultanım, —dedi— eğer sözlerime inanmıyorsanız, buyurun, tabancamı size vereyim, arabada ve bütün yol boyunca tam karşınızda oturacağım. En küçük bir emniyet-sizlik hissederseniz beni öldürün!

Kararı verenlerin, fikirlerini değiştirmeyeceklerini anlamıştım. Çünkü kendilerini İstanbul'da emniyette görmüyorlardı. Selanik üstünde direnmelerinin sebebi de buydu; orada çevreye hakimdiler. Kalmakta direnecek olsam, büsbütün kuşkulanacaklardı. Kendisini güvende hissetmeyen insan kadar tehlikeli bir şey olmadığını bilirim. Başka birşey söylemedim. «Peki» dedim ve üzerimiz'dekilerle çıktık, eşya almak için bekleyecek zamanları bile yoktu.

Haricen, Selanik İttihatçıları ile Manastır İttihatçıları

birleşmişlerdi ama, İngilizler, Almanlarla birleşmemişlerdi Her an yeni bir patlama olabilir, ve patlamaya önayak olanlar, beni yeniden tahta çıkarmak hevesine düşebilirlerdi. Bu yüzden benim, İstanbul'dan uzak olmam gerekiyordu. Evet, bütün bunların hesabını yapabiliyorlardı ama, benim ne Almanların, ne İngilizlerin tahta çıkaracakları bir padişah olmayacağımı bilmiyorlardı! Allah hiçbir hükümdara, taç ve tahtını yabancı bir devlete borçlu olmak zilletini göstermesin!

Trende yolboyu, için için ağladım ama, kendime değil, vatanımın içine düştüğü karanlığa!.. Halbuki yerime gelenlerin, devleti götürmek için küçük bir ehliyetleri olduğuna inansam, vallahi ve billahi bayram ederdim!

Selanik'te İlk Günler

4.Nisan.l333 (1917) Beylerbeyi

Selânik'de Alâtini köşkü, deniz görür, hoşça bir yerde kurulmuştur. İçinde geçirdiğim mihnet ve mahpusluk günlerini bir kenara koyabilsem, pek sevimli bir köşk diyeceğim. Fakat bu sevimli köşke bir gece karanlığında girdiğim zaman, yalnız bundan sonra geçecek hayatımın ne olacağını anlamakla kalmadım, beni buraya gönderenlerin pek perişan kimseler olduğunu hemen fark ettim. Korkuyorlardı. Her şeyden ve her şeyden korktukları için de benden korkuyorlardı. Yoksa bir padişah, tahtından indirilmiş de olsa, örtüsüz ot yataklarda yatmak için memleketin bir ucundan öbür ucuna gönderilmezdi. Ancak büyük bir korku, insanı bu kadar saygısız yapabilirdi!

Bize ilk gece yemek olarak Allah eksikliğini göstermesin bir kuru pilavla biraz yoğurt çıkardılar. Selanik

Valisi şahsım için bir tabla yemek göndermişti, geri çevirdim. Çatal kaşık, bardak olmadığı için çocuklar ve büyükler ellerile yiyebildiklerini yediler ve yattılar. Ben, eski püskü iki koltuğu birbirine yaklaştırarak uykuya çekildim. Kapılar üstümüzden kilitlendi. Yalnız benim odamda küçük bir mum yanıyordu. Mithat ve Mahmut Paşaları (39) Taife gönderdiğim zaman, oradaki ihtiyaçlarının neler olabileceğini düşünüp icabını yapmak için tehalük (heyecan) gösterdiğimi hazin, hazin hatırladım. Beni tahttan indiren Askerler de benim kanımı taşıyorlardı. Hiç vakitleri olsa, akılları başlarında olsa, padişahlarına acımasalar bile, masum çoluk çocuğa böyle davranırlar mıydı?..

Muhafızımız Fethi Bey Söz Anlar Bir Zabitti..

Perde yoktu ama pencereler, pancurlar sımsıkı kapalıydı. Çocukların hava ve güneş görebilmeleri için pancurların aralanmasına ancak aylar sonra izin alabildik...

Bizi muhafazaya memur müfrezenin kumandanı Fethi Bey (Fethi Okyar) söz anlar, aklı başında bir subaydı. Benimle ve çocuklarımla münasebeti daima gereken nezaket içinde olmuştur. Zaman, zaman hepimizin ihtiyaçlarını soruyor, elinden gelenleri hemen yapıyor, gelmeyenleri de İstanbul'a yazıyordu. Fakat emrine verilmiş bazı subay ve erler vardı ki, bunların sebebsiz düşmanlıklarını anlamak mümkün değildi. Tehdidkâr (ürkütücü) tavırlarla bahçede gezinirler ve kapalı pancurlara gazap dolu bakışlarla bakarlardı.

Oğlum Abdürrahim Efendi, Kumandan Fethi Bey'in mü-saadesile ara sıra bahçeye, çıkar, bu subaylarla ahbablık

(39) Taif'te boğularak öldürülen Sadrâzam Mithat Paşa ve Da-mad Mahmut Paşa.

ederdi. İçlerinde çok iyileri olduğu gibi, bize düşman olanları da bulunduğu için, oğlumun ara sıra ağlayarak köşke döndüğünü görürdüm. Tahkik ederek öğrenirdim ki, ekmeğimle büyümüş, açtığım mekteplerde okumuş, memleketi batırmak isteyenlerin tesirinde kalarak bana düşman olmuş bu subaylar, bana sövüp sayabiliyorlardı... Ellerine fırsat geçse, va-, zifeleri bizi korumak olan bu subayların hepimizi öldürebileceklerini anladım.

Birden Bir Silâh Patladı..

Selânik'e gelişimizin üstünden bir yıl kadar geçmişti. Bir gün, balkonda ayakta duruyordum. Birden bir silâh patladı ve kurşun başımın üstündeki duvara çarpıp balkonun altındaki çakılların içine düştü. Baktım, bahçedeki taflanların arkasında bir subay vardı, saklanmıştı. Bağırdım :

—Kimisin, çık dışarı!..

Önce taflanlar kımıldadı, sonra bir subay yavaş yavaş ayağa kalktı. Topçu Yüzbaşısı Salim adında biri imiş. Elin de hâlâ tabancası vardı." Bana tekrar ateş edebilirdi. Önce, balkondan çekilmeyi düşündüm, sonra işler bu raddeye gelmişse, kader-i ilâhiden kaçılamayacağını düşündüm. Subay da o sırada tabancasını mahfazasına koymuştu. Tekrar kendisine :

—Ne istiyorsun?...

diye sordum. Cevap vermedi. Ağır ağır bahçenin sonlarına doğru uzaklaştı. Uzaklaşırken bile yüzüme gazapla bakmaya devam ediyordu. Bu sırada silâh sesine öteki muhafızlar ve ailem yetişti. Köşkü feryatlar doldurdu. Musahibim Selim Ağa ile oğlum Abid ve Kahvecibaşım Ali Efendi o sıra bahçede geziniyorlarmış. Onlar da silâh sesi üzerine balkonun altına geldiler. Ali Efendi'ye :

—Kurşun işte surda duruyor. Alıp bana getir!..

Dedim. Zavallı Ali Efendi o kadar korkmuş, ürkmüştü ki, hayatında ilk ve son defa emrimi yerine getiremedi. Her tarafı titriyordu. Sapsarı kesilmişti. Güçlükle duyulabilen bir sesle :

— Af ediniz bu naçiz (değersiz) kulunuzu sultanım, ya-pamıyacağım..

Demek kurşunu gösterdiğim yerden alırsa, kendisini öldüreceklerini sanıyordu. Can korkusunun ne demek olduğunu bilirim, kendisine kırılmadım!

Hemen Kumandanı Arattım.

O sıra, Muhafız Kumandanı Fethi Bey, gitmiş, onun yerine Kolağası Rasim Bey adında bir zabit gelmişti. Hemen Kumandanı arattım. Köşkte değildi. Haber verdiler, koştu geldi. Kendisine :

— Yüzbaşı Salim bizi vurmak istedi. Silâhile ateş etti. İşte kurşunun duvarda açtığı delik, işte kurşun düştüğü yerde duruyor. Bu ne iştir?.. Bana o kurşunu düştüğü yerden alıp getiriniz, hatıra olarak saklamak istiyorum.

- dedim. Rasim Bey, sert bir askerdi ama, terbiyeli idi. Benden özürler diledi. Salimi hemen uzaklaştıracağını ve Divan-ı Harbe vereceğini söyledi. Beni yatıştırıcı bazı söz-lerden sonra, bahçeye indi, çakılların arasındaki kurşunu alıp cebine koydu ve bana getirmedi. Kendisinden bunu tekrar istediğim zaman, kurşunun bir delil olduğunu, bu sebeble teslim edemeyeceğini, bağışlanmasını istedi. Sustum, olay böylece kapanmış oldu..

Belki şahsî kusurumdur. Belki yiğit yaratılmamışım; fakat yalnız «öldürmek» kadar, «öldürülmekten» de korkarım! Ne bir cana dokunabilirim, ne canıma dokunulmasına razı olabilirim. Hayatta tek istediğim şey rahat döşeğimde ölmektir. Öyle olduğu halde, birçok defalar ölümle yüzyüze

geldim. Ermeni Komitacılar üstüme bomba ile saldırdıkları zaman, Caminin önü mahşere dönmüştü. Havada kol, bacak uçuyordu. Tuhaftır, korkmadım. Arabaya atlayıp atları sürerek Saray'a tek başıma gittim. O andaki bütün gailem, ölenler ve yaralananlardı. Yüzbaşı Salim'in kurşunu da bir arşın tepemde duvarı deldiği zaman, katiyyen korkmamış-tım, telaşa kapılmamıştım. Ama, yine söylüyorum, öldürülmekten her zaman nefret ettim ve korktum. Ama o saat çatıp gelince, hiçbir şey duymuyorum.

«Ölüm Vuslattır.»

Bunları yazmaktan maksadım, hayatım ve ailemin hayatı, Meşrutiyet Devleti'nîn ve Ordu'nun kefaleti altında olduğu halde, öldürülmek tehditlerinden ve teşebbüslerinden uzak yaşamadığımı anlatmak içindir. Şahsî servetimi Ordu'ya bağışlamamı ısrarla istedikleri günlerde de aylarca, «çoluk çocuğumla birlikte öldürüleceğim» tehdidi altında yaşadım. Sinni kemale (olgunluk yaşına) ermiş bir insan için ölüm vuslat'dır (Allaha kavuşmak) fakat, nedense öldürülmek benim için hayat boyunca bir nefret ve korku kaynağı olmuştur. Beni baskı altında tutanlar, her halde bu hissimi keşf etmişlerdi.

Alâtini Köşkünde geçen hayatımın güzel tarafları da vardı. Çoluk çocuğumla başbaşa yaşamak, onların küçük dertlerine derman olmak veya olamadığım için üzülmek, güzel şeylerdi. Kızlarım mandolin çalarlar, şarkı söylerlerdi. Onlar şarkı söylerken denizi seyr etmek ve koyu bir çay içmek benim için saadetin ta kendisiydi. Yeterli âletim olmadığı için ince marangozluk yapamıyorum diye üzüldüğüm günler bile hafızamda güzelce kalmıştır. Olayların ehemmiyeti, buudlarım (boyutlarını) değiştirmişti. Hükümdar iken, Yemen İsyanını ehemmiyetli görürdüm; ülkemin sorumlulu-

ğundan uzaklaştıktan sonra mesela, Muhafız Kumandanımız Fethi Bey'in yerine başka bir kumandanın gelmesi benim için ve hepimiz için *«ehemmiyetli»* oluverirdi.

Bize okumak için kitap, gazete verilmezdi. Bu yüzden dünyada olup bitenlerden habersiz yaşıyordum. Benim gibi, bütün hükümranlık yıllarında istihbarata büyük ehemmiyet vermiş bir insanın, mahallesinde olup bitenlerden bile haberdar olamaması cidden çok sıkıntılı bir şeydir. Zamanla buna da alışır gibi oldum. Fakat oğlum veya musahibim bahçede gezerken subaylardan bir şey öğrenmiş ise, bu sözlerin hikmetini (gerçeğini) anlamak için tefsir üstüne tefsir (yorum) yapardım. İnsan kolay kolay alıştığı şeylerden uzak-laşamıyor...

İkindi ezanı okunuyor. Bugün de bu kadarla kalsın. Hatırıma gelen bazı şeylere, inşallah yarın devam ederim.

Padişahın Şahsi Serveti Alınıyor

5.Nisan.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Benden sonra Yıldız'ın (Sarayı) hazinesinden başka, eşyalarının da yağma edildiklerini işitmiştim. Buna Biraderim Padişahın nasıl göz yumabilmiş olduğunu hâlâ anlamıyorum. Çünkü bunlar Milletin malı idi, onları saklayıp gözetmek de — hükümet kadar— Padişahın da vazifesiydi. Her neyse.. Selânik'e geldiğim zaman, beraberimdeki birkaç parça mücevherle, İsviçre ve Berlin Bankalarındaki nukût (para), esham ve tahvilattan başka hiçbir servetim yoktu. İttihatçılar, bu sefer de bu paraya göz diktiler.

Bir sabah Muhafız Kumandam Fethi Bey'in beni görmek istediğini söylediler, «buyursun» dedim. Geldi. Evza-u etvarı (davranışı) hürmetkar, konuşması nazikti. İlk evvel hâl ve

hatırımı sordu. Bir şeye ihtiyacım olup olmadığım öğrenmek istedi. Bu meyanda izhar ettiğim (açıkladığım) bir iki arzumu hemen yerine getireceğini vaad ettikten sonra, başını önüne eğerek bir müddet sustu. Bir şey söylemek istediğini, fakat nereden gireceğini düşündüğünü hemen anladım.

Sözü bu kerre memleketin durumuna, Ordu'nun ihtiyaçlarına, hazinenin memur aylıklarını bile veremeyecek hâle geldiğine getirdi. Hele Ordunun ihtiyaçlarını sayıp dökerken, bir Erkân-ı Harp (Kurmay) vukufu içinde dile getiriyordu. Sözünü şöyle bağladı :

— Ordu, yardımlarınıza muhtaçtır.

Benim gibi mahlul (düşürülmüş) bir padişah Orduya nasıl yardım edebilirdi! Çoluk çocuğumla birlikte sürülmüş, bir köşke haps edilmiştik. Gazete okumaya bile hakkımız yoktu. Devletin verdiği 1000 lira ile yaşıyorduk. Bu, yaşamamız için bile yetmiyordu. Teaccüple (hayretle) sordum :

—Nasıl yardım?..

—Bankalardaki nukût ve tahvilatınızı Ordu'ya bağış lamak suretile..

«**Çoluk-Çocuğum Ne Olacaktı!»**

Beni tahttan indirdikleri, Selânik'e gönderdikleri, köşkün pancurlarını açmamıza bile izin vermedikleri zaman şa-şırmamıştım da, bankalardaki mevduat ve tahvilatımı benden istedikleri zaman hakikaten şaşırmıştıtaı. Çünkü bunlar, benim Şehzadeliğimde bile sahip olduğum servetin yarısı de-ğildi. İhtiyaç oldukça, şahsî servetimi severek devlet ve millet işlerinde kullanmış, bunu geri almayı hiçbir zaman düşünmemiştim. Şimdi, elimdeki son istinadgâhımı da (dayanağımı) almak istiyorlar ve beni amansız bırakmaya hazırlanıyorlardı. Kendimi düşünmekten çoktan el çekmiştim. Fa-

kat çoluk çocuğum ne olacaktı?.. Geniş bir aile babası idim. Onların hayatlarını düşünmek vazifemdi. Elimdeki kırpıntı kabilinden servet, onların geleceklerini emniyet altına almak şöyle dursun, günlük gailelerini bile bertaraf edemezdi. Bunları — hiddete kapılmadan — yavaş yavaş, Fethi Bey'e anlattım. Sonra dedim ki :

— Biraderim Sultan Reşat Hazretleri benim hâlimi bilir. Devletimden esirgenecek bir kuruşum bile yoktur. Bunların hepsini Orduya versem, bir bölüğün bile ihtiyaçlarını ancak karşılamış olurum. Devleti Osmaniye benim üç beş kuruşumla ayakta kalamaz!

Fethi Bey, başını önüne eğmiş, beni dinliyordu. Hiçbir .şey söylemedi. Sonra kendisine sordum : — Bu, Biraderimin emri midir?...

—Ordu ye Hükümetin sizden ricasıdır efendim, dedi.

—Peki, çoluk çocuğum ne olacak?..

—Zatı Devletinizin ve evlâdü ayalinizin hayat ve maişetleri, Devlet ve Ordunun kefaletleri altındadır.

Cevap verirken, «Devlet»i, «Ordu»dan ayırdığına dikkat ettim. Ordu, devlet içinde devletmiş gibi konuşuyordu! Bundan çıkan manâ : Bugün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Devlet olduğu, Hükümet, Meclis-i Mebusanın sivil kuvvetini, ORDU'nun da askerî kuvvetini temsil ettiğiydi.. Demek «Hanedan» süsten ibaret kalmıştı. Dehşete gark oldum.. Bu, Osmanlı tarihinde ilk defa, «Gayr-i mesul» (sorumsuz) bir heyetin, Devlet'i toptan ele geçirdiğini gösteriyordu.

«Gayr-i Mes'ul Bir Heyet Devleti Toptan Ele Geçirmişti.»

Sükûnetimi muhafaza ederek sordum : — Devlet adına kim, Ordu adına kim bana bu teminatı verecek?..

Fethi Bey, sözün nereye vardığını hemen fark etti. Telaşla toparlanarak :

—Malum-u devletiniz, İstanbul'dan ayrılırken hayatınızı Ordu tekeffül etmişti. Bu sebeble böyle konuştum. Elbet, Devletin teminatı altında bulunacaksınız..

Ben vahameti görmüştüm. Ortada Devlet yoktu. Böylece, benden sonra olup bitenleri de bu konuşmadan öğrenmiş oluyordum. Bütün dikkatimi toplayarak sordum :

—Ordu adına kim, Devlet adına kim sizi bu hususu tebliğe memur etti?..

Fethi Bey'in iyice canı sıkılmıştı. Konuştukça bazı şeyleri ağzından kaçırmakta olduğunu fark etti. Kendisinden beklemediğim bir sertlik içinde kısaca cevap verdi :

—Bunları açıklamaya mezun değilim. Vazifem size bir tebliğde bulunmak ve fikrinizi öğrenmektir. Cevabınız ne ise, bunları bağlı bulunduğum makama yazacağım!..

Öğreneceklerimi zaten öğrenmiştim. Devlet kalmadıktan sonra, Devlet adına konuşanların isimlerini öğrenmenin hiçbir faidesi yoktu. Son derece mülayim davranarak konuştum :

Ha Kendi Evlatlarım, Ha Millet, Farkı Yoktur..

— Evlâdım! Biz geldik, işte gidiyoruz. Dünya malında gözümüz kalmamıştır. Allah'a şükür, hiçbir zaman da olmuş değildir. Benim üç buçuk kuruşum, ha sulbümden (benden) hasıl olmuş evlatlarıma, ha ecdadımdan tevarüs ettiğim evlatlarıma kalmış, bunun hiçbir farkı yoktur. Benim evlatlarım da Devletin evlatlarıdır. Görüyorsunuz, evlenme çağına gelmiş yetişmiş kızlarım var. Okumak çağına erişmiş oğullarım var. Bunlar devletin kızları, oğullarıdır, iyi yetişmelerinden ben değil, devlet istifade edecektir. Padişahlığım

sırasında bunların durumunu düşünmüş, kızlarıma birer damat aramıştım. Sözlüdürler. Benim, Biraderim hazretlerinden ve Hükümet ye Ordudan talebim şudur ki, bu kızlarımın evvela buradan çıkmalarına, sonra da evlenmelerine izin versinler. Oğullarımın da tahsil ve terbiyeleri temin olunsun... Bundan ötesi kolaydır. Söylediklerimi lütfen bağlı bulunduğun makama yaz. Benim bu dileğimle alâkadar olsunlar ve tez vakitte bana sevindirici bir haber getir.. Fethi Bey tereddüt içinde sordu :

—Banka mevduat ve tahvilâtınızı Orduya teberru etti ğinizi yazabilir miyim?..

—O kolay şeydir. Önce bu ricalarımı lütfen yazınız.

Çıkarken memnun değildi. Benden istediği cevabı alamamıştı. Ben ise hiç memnun değildim. Hem Devletimin içine düştüğü çukuru görüyor, hem çoluk çocuğumun nafakasına göz dikildiğini öğreniyordum.

Çocuklarımın İstikbalini Düşünüyorum.

Bir hakikattir ki, Selânik'e geldiğim ilk gündenberi, çocuklarımın ve bilhassa kızlarımın istikbali, beni baba olarak çok meşgul etmiştir. Kızlarım sözlü idiler. Abdürrahim Efendi, tahsil çağına gelmişti. Kızlarımı bir an önce evlendirmek, bu suretle benimle mahpus hayatı yaşamalarından kurtarmak istiyordum. Gerçi onlar, benimle beraber olmaktan memnun görünüyorlar, çektikleri acıları bana duyurmamaya çalışıyorlardı ama, ben nasıl bir sıkıntı içinde olduklarını yakinen biliyordum. Bu sebeble Fethi Bey'e söylediklerim bir hakikatin ifadesiydi.

Hükümetle veya Saray'la muhabere etmem mümkün değildi. Ancak muhafızım Fethi Bey vasıtasile 3. cü Ordu ile irtibat kurabiliyordum. Böylece bir mektup yazdım. Bu mektubumda, tahsil çağım geçirmekte olan Abdürrahim

efendinin İstanbul'da bir mektebe yerleştirilmesini, kızlarımın, sözlüsü olan Ahmet Eyyup Paşazade Fuat, Sait Paşazade Fuat ve Ahmet Nami bey'lerin birer hafta ara ile Se-lanik'e gelmelerine izin verilmesini ve Muhafız Kumandanı Fethi Beyin dairesinde bir imam tarafından evlendirilerek köşkten ayrılmalarına müsaade edilmesini istedim.

Bu mektubumun karşılığını bekledim günlerden birinde Fethi Bey geldi:

—Ferik Hadi Paşa Hazretlerinden bir telgraf aldım, dedi. Hükümet, Yabancı bankalardaki nükût ve Eshaminizin (Hisse senetleri) Selânik'e celbine karar vermiş ve bu vazifeyi Maliye Vekili Cevit Beye tevdi etmiştir. Bu husta tanzim edilmiş bir Vekâletname var, imza buyurmanızı rica için tasdi, ettim!

Benden Korkacak Kadar Zayıftılar!»

Etvar-ı evzaı ile (Durumu, tutumu) yine nazik, fakat bu kere «asker» di. Rasta (sağlam) olmaktan çok, müte-hakkim görünüyordu. Vaziyetin nezaketini hemen kavradım. Elimdeki servet büyük değildi. Öyleyse, bunu ordu için kullanmaktan -çok, beni istinatgâhsız (dayanaksız) bırakmak istiyorlardı. Öyle ise, bu servetle bir işe teşebbüs edeceğimden korkuyorlardı. Yine öyle ise, iktidarı ellerinde tutanlar, benden korkacak kadar zayıftılar!

—Benim, Ordu'dan bazı ricalarım olmuştu Fethi Bey?...

—Hükümet ve Ordu, arzularınızı yerine getirmeğe hazırdır! Zatı Devletleriniz Vekaletnameyi imza buyurunuz, gerisini bendeniz temin ederim!.

İşi olup bittiye getirmek niyetindeydiler. Sükûnetle cevap verdim :

—Sinni âhire (Son yıllara) vasıl olmuşum. Bu para benim için değildir. Söylediğim gibi çoluk çocuğumun sefalete duçar olmaması içindir. Buna şahsen karar vermek hakkını kendimde bulmuyorum. Görüşeyim, size haber veririm.

Çekilmesi gerekirken, tereddüt etti ve tekrar konuştu:

—Ne zaman cevap verebilirsiniz acaba?.. Çünkü Ordu benden acele neticeyi bekliyor. Müsaade buyurursanız, tanzim edilmiş vekaletnamenin suretini de takdim edeyim.

Cebinden bir zarf çıkardı ve yemek masasının üstüne bıraktı. Ayakta söyleyeceklerimi bekliyordu:

—Herhalde uzun sürmez!.

dedim. Askerce bir selam verip odadan çıktı.

«Getirdikleri Hürriyet - Müsavat - Adalet İşte Buydu!..»

Hemen Vekaletnameyi tetkik ettim. Bu Vekâletname Maliye Vekili Cavit Bey'e, gerek Doyçe Bank, gerek Kredi Li-yone ve varsa, diğer ecnebi bankalardaki bütün tıükût ve tevdiatıma, benim malik bulunduğum hukuku aynen devr ediyordu. Eşhas-ı bilâda (vatandaşlara) MEŞRUTİYET'in tanıdığı hakları acı acı gülümseyerek hatırladım. Bir de bana «Müstebit» diyorlardı. Ben bütün müddeti saltanatımda hiç bir kimsenin bir çöpüne bile dokunmayı aklımdan geçir-memiştim. Onlar, bir sabık Padişahın elindeki üç beş kuruşu almak için Hükümet kararı alıyorlar ve bunun adına Meşrutî idare diyorlardı! Getirdikleri HÜRRİYET, MÜSAVAT, ADALET buydu!

Vaziyet hem ciddi, hem vahîmdi. Tasarruf, DEVLET adına yapılıyor, Vazıülyedlik hakkı (El koyma) Ordu'ya bırakılıyordu. Böyle bir hareket, yalnız Tarih-i Osmanî içinde değil belki tarih-i âlem (Dünya tarihi) içinde dahi görülmemişti!

Bana baş vurmadan bu varlığın elde edilmesi için bankalar ve bankaların bağlı bulundukları devletler nezdinde bazı teşebbüslerde bulunmuş olacakları hatırıma geldi. Demek bu yoldan bir netice alınamayınca, vekâlet yolunu ihtiyar etmek gerekmişti.

Bu günler, hayatımın en elîm (acılı) günleriydi. Yalnız ben değil, evlad-u ayalim de (çoluk çocuğum) tazyik ediliyordu. Muhafız zabitler (subaylar, eğer istedikleri parayı Ordu emrine vermezsem, köşkün Osmanlı donanmasile topa tutulacağını, hepimizin yok olacağını söylemekten perva etmiyorlardı.

Gerçi Vekâletname, bu servetin bana teslim edilmesi üzre Cavit beye selâhiyet veriyordu. Fakat, benim gibi eli kolu bağlanmış, bir köşke hapsedilmiş kimsenin bu parayı muhafaza edebileceği, kimseyi inandırmazdı.

Çoluk-Çocuk Ağlaşıyorlardı.

Bir aile divanı kurarak vaziyeti kendilerine izah ettim. Bu paranın bana değil, kendilerine ait olduğunu ve kararın da benim tarafımdan değil, kendileri tarafından verilmesi iktiza ettiğini anlattım. Çoluk - çocuk ağlaşıyorlardı. Hepimizi Öldürülmek korkusu sarmıştı. Öldürülmektense, istedikleri paranın verilmesinin daha münasip olacağını beyân ettiler. Hiç bir şey söylemeden odama çekildim.

Üstüme çullanılarak benden istenen servet, herkesin marufudur (bildiği) gerçi, fakat şahid-i âdil olan Tarih huzurunda tadat (saymak) edeyim; bunlar, Şehzadeliğim sırasında sahip olduğum servetin yarısının çok dûnundaydı (altında). Cülus bahşişini kesemden verdiğim gibi, devletin her müzayakasında (sıkıntısında) kesemden sarf ettim ve bunları geri almak aklımdan bile geçmedi. Bugün «Servet» diye sıkboğaz ettikleri şeyler de, yine Devleti Osmani'nin tealisi (ilerlemesi) için sarf edilmiş paraların, birtakım hisse senetlerinden ibaretti. Selanik Limanı'nın yapılması için hisse senetleri çıkarılmıştı, yardım maksadile bunlardan bir kısmını, şahsi servetimle satın almıştım. Anadolu Şimendüfer yolunun ilerlemesi için sermayeye ihtiyaç vardı; bu maksatla da tahvilât çıkarılmıştı, bunlardan da mubayaa ederek memleketime hizmet ettim. Çoluk çocuğumun, Avrupa'da ik-

mali tahsil etmeleri maksadile Kredi Liyone bankasına elli bin lira yatırmıştım. Avrupa'ya gittiklerinde bu paradan istifade edeceklerdi.İşte bugün servet diye benden istenen buydu!.

Memleketimden esirgeyeceğim hiç bir şeyim yoktur. Severek bu son üç beş kuruşumu da verebilirdim. Fakat Hayatımız bile emniyet altında değildi. Bizi korumakla vazifeli olanlar, bizi ölümle, topa tutmakla tehdid ediyorlardı! Kendi hayatımdan geçtim, fakat çoluk-çocuğumun hayatı ne olacaktı?..

Teminatı, Millet Meclisi Vermeliydi...

Saraydan ayrılırken, Ordu, benim ve benimle birlikte olanların hayatlarını şeref sözü ile garanti etmişlerdi. Fakat çok geçmeden bu garantiyi verenler, bizi topa tutacaklarını söyleyebildiklerine göre, teminâtın kifayetsiz olduğu anlaşılmıştı. Mademki Meşrutî bir idare vardı; bu teminâtın Meclis tarafından verilmesinden daha doğru ne olabilirdi?'

Bu sebeble bazı şartlar tesbit ettim.

Evvela, kızlarımın evlenmeleri ve oğullarımın tahsili temin olunacaktı, Saniyen, ikamet etmekte olduğum Alâtini köşkü namıma satın alınacak ve tamiratı lâzimesi yapılacaktı. Salisen, Evlâd-ü îyalimin refah ve maişetleri temin olunacaktı. Rabian, bendegânımın (yakınları) hürriyeti şah-siyeleri iade olunacaktı. (40) Hâmisen, Eyyamı mahdudemi (sayılı günlerimi) kimseye muhtaç olmadan geçireceğim bir meblâğ (para) tahsis olunacak ve hayat emniyetim kefalet altına alınacaktı.

(40) Abdülhamid ile birlikte Selânik'e gitmiş olanlar da şahsî hürriyetlerini kullanamamakta, köşkten dışarı çıkamamakta, aile ve yakınları ile görüşememekteydiler. Bu yoldaki başvurma-larına da itibar edilmemekteydi.

Bunları Fethi beye bildirdim. Üstünden bâr-ı azîm (büyük ağırlık) kalkmışcasına ferahladı, bunların temin olunacağını söyledi. Kendisine, bu teminatın Meclis-i mebusan tarafından verilmesini istediğimi de ilâve ettim ve kendisine bir arzuhal (dilekçe) uzattım. Bu : (Devlet ve Millet ve Mebusan ve Askere hitaben arz-ı halimdir) ibaresile başlayan bir dilekçe idi. Bu dilekçemin, Mebusan meclisinde okunmasını ve istediklerimin sarih olarak tekeffül edildiğinin bana yazı ile bildirilmesini istiyor, sonra da servetimi sön kuruşuna kadar Ordu'ya hediye etmeye hazır olduğumu anlatıyordu.

Fethi bey, dilekçeyi aldı gitti. Ben merakla neticeyi bekliyordum. Bir gün Fethi bey hemen beni görmek istediğini bildirdi. «Buyursun» dedim. Odaya girdiği zaman, yüzünün asık ve sararmış olduğu gözümden kaçmadı. Demek iyi haberler getirmiyor.

Bir Hacâlet Belgesi

— Mahmut Şevket Paşa Hazretlerinden bir şifre aldım. Takdim ediyorum.

dedi ve çözülmüş bir şifreyi bana uzattı. Hayretlere gark olarak okuduğum şifre aynen şudur; bundan, Rabbime şekvam (şikayetlerim) baki, tarih-i âdile tevdi ediyorum.

Şifre *:*

Harbiye Dairesi 6011

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

C. 24 Haziran sene 325.

(Sadeleştirilmiştir.)

«Geçenlerde Hakan-ı Sabık'ın verdiği cevapta mevcut var-lığmı İkinci ve Üçüncü orduların noksanlarının ikmali için

verdiği ve Alâtini köşkünün namına Batın alınmasile ölümünde yine hükümete bırakılmasına razı olunmak için askerin şeref ve namusuna sığındığı bildiriliyordu. Şimdi, başka şartlar döşenerek kaytarılıyor; Hakanı müşarünileyhin hayatlarına Osmanlı Ordusu teminattır. Bu teminat varken, Büyük teşrii kuvvetlerden (Yaşama gücü) ibaret olan Ayan Meclisi ve Mebusan meclisinden teminat isteniyor ve kendi» lerinin bugün de Osmanlı ordusunun muhafazası altında bulundukları hatırlanmıyor.

Osmanlı Ordusu hayatlarına teminât iken başka garantiler istemesinin, Ordunun şeref ve namusuna dokunacağı _ve her yıl değişmekte olan Ayan ve Mebusan Başkanları tarafından bu yolda verilecek bir teahhüt yazısının, hakiki bir kıymet ve ehemmiyeti olmayacağı unutuluyor. Bu hâlin, ordu subaylarınca duyulması takdirinde yaratacağı kötü tesirlerin dereceleri iyice düşünülmelidir.»

Burası da böylece bilinmelidir ki kendilerinin vefatı halinde, Bankalar mevduatının hükümetçe elde edilmesi kendiliğinden doğacaktır. Bu telgrafın kendilerine ulaştırılmasile birlikte, Müşarünileyhe tekrar müracaat buyurunuz; Almanya'dan getirtilen banka memurları daha uzun bir zaman bekleyemeyeceklerinden, evvelce bildirildiği gibi, memurları huzuruna kabul ile kendilerine verilecek hesapna-meyi (bilanço) imza edip etmeyeceklerini kesin olarak öğreniniz; namuslu insanların öğütlerine kulak asmayarak şu felaketli hale düşmelerine sebep olan tereddütlü mizaçlarım bırakıp, erkekçe davranmalarım halisane arz eyleyiniz, Cevabınızı bekliyorum, efendim. 25. Haziran. Sene 325.

Hareket Ordusu Kumandanı
Birinci Ferik
Mahmut Şevket*

Demek Devlet Yoktu

Bana: «Ya paranı, ya canını» deniyordu ve bu şifre telgrafın altında da Osmanlı Devletinin birinci Ferik mertebesine yükselttiği «Hareket Ordusu» kumandanının im/ası vardı: Mahmut Şevket Paşa!

Yıkılmıştım. Beni, öldürmekle tehdid ettikleri için değil, bir ordu kumandanının kendisini Meclisi mebusan ve Ayandan da üstün gördüğü ve bunu böyle görmeyenlere şaşacak kadar ileri 'gidebildiği için yıkılmıştım. Demek Devlet yoktu! Saray da, Hükümet de, Mebusan ve Ayan meclisleri de yoktu... Hatta ve hatta Ordu da yoktu!.. Sadece ikinci ve üçüncü ordular var ve bunların bağlı olduğu Hareket Ordusu vardı. Onun kumandanı bana: «Öldüğün zaman bu para nasılsa elimize geçecek, bizi buna zorlama, gönül rızanla ver de elimizi kana bulamayalım» diyor, diyebiliyordu!

Fethi beye baktım. Yüzü sapsarı, başını yere devirdi.

— Getir Vekâletnameyi, imzalayacağım!., dedim.

Hiç bir boz sarf etmeden kâğıdı önüme koydu, imzaladım. Büküp cebine koyarken birden ayaklarıma kapandığını gördüm.

— Bu türlü hizmetleri yapacak tıynette insan olmadığıma inanınız Hakanım.

Ağlıyordu. Tutup ayağa kaldırdım. Sırtını sıvazladım. Gözlerinde yaşlarla çekilip gitti.

Allah bana bu günleri göstereceğine, keşke canımı alsaydı! Seccadeyi serdim, namaza durdum. Gözlerimden sel gibi yaş gidiyordu. Ta be sabah başımı secdeden kaldırmadım: «Yarabbi, sen devletimi eşkıyanın şerrinden koru!.. Yarabbi, senden başka mesnedimiz kalmamıştır!.. Yarabbi, bana başka felâket gösterme!.. Dini mübin-i islâmı küffar elinde kahrolmaktan yalnız sen kurtarabilirsin!..»

Yazık ki Yüce Rabb'im duamı kabul etmedi, bana nice,

nice felaketleri daha seyrettirdi. «Ne günahım vardı acaba, ne günahımız vardı,» diye düşünüyorum!..

Servet, Orduya Teslim Ediliyor.

7.Nisan.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Olup bitenlerin gerisini yazmaya hiç hevesim yok... Fakat madem başladım, anlatayım. Ertesi günü Fethi Bey beni ziyarete geldi, meğer ziyaretinin sebebi veda imiş... Anlaşılan imzamı almakla vazifesini yerine getirmişti ki, yerine Kolağası Rasim Celaleddin adında biri tayin edilmişti. Daha önce de söylemiştim, tıpkı çocuklarım gibi, benim gözümde de ehemmiyetli hadiseler mahiyetlerini değiştirmişlerdi. Muhafız Kumandanlarının birinin gitmesi, ötekinin gelmesi hepimizi birden ilgilendirdi. Acaba daha sert bir rejime mi tâbi tutulacaktık?.. Çünkü gelen kumandan, sert çehreli bir askerdi.

Fakat ben, bir şey istemeğe hakkımız olmadığım, verilenle yetinmeğe mecbur olduğumuzu anlamıştım. Onun için Fethi beyin gitmesi, Rasim beyin gelmesi mühim değildi. Taksiratımız ne ise, onu çekecektik. İşte bu yeni kumandan Rasim bey, bir gün odama geldi ve yarın, banka memurlarının, nükût esham ve tahvilâtları bana teslim edeceklerini haber -verdi. Demek bankalar, imzaladığım Vekâletnameyi muteber (geçerli) saymamışlar ve tevdiatımı bana teslim etmeyi şart koşmuşlardı. Bunun, benim için farklı bir tarafı yoktu. Bu işe beni sokmasalar, daha memnun olurdum. Çün-kü bu gaileden ailem perişan olmuştu. Abdürrahim Efendi oğlum, sinir nöbetleri geçiriyordu. Üstelik sarılık olmuştu. Kızlarımın durmadan burnu kanıyordu. Refikam yatağa düş-

muştu. Banka memurlarının gelmesi demek onların bir kere daha heyecanlanması demekti.

Banka Memurları:
«Ekselansları İle Başbaşa Kalmalıyız,» Dediler.

O sabah; muhafız subayları sivil elbiseler giydiler. Bütün gece yatak odalarının önündeki bahçede dolaşıp durmuşlar, ağır sözler söylemişler, hepimizi tehdid etmişlerdi. Gözümüzü kırpmadan sabahı bulmuştuk. Sabah namazından sonra oğlum Abdürrahim Efendi'yi çağırdım. Yatıştırıcı bir sesle, kendisine aile servetimizi Ordu'ya hibe edeceğimizi, benden sonra ailenin en büyüğü olduğu için yanımda bulunmasını söyledim. Gözyaşları içinde bağışlanmasını istedi. Subayları görmekten korkar olmuştu. Bunun üzerine 5 yaşındaki Abid Efendi'yi yanıma aldım ve yemek salonunda banka memurlarını karşıladım.

Banka memurları ile birlikte Alman Konsolosu da gelmişti. Üçüncü Ordu Kumandanı Hadi Paşa ile Ali Riza Paşa ve muhafız kumandanı Kolağası Rasim bey, arkasında yürüyorlardı. Kendilerini birinci kat yemek salonunda karşıladım, içeriye Doyçe Bank mühürü ile mühürlü on dört çanta getirildi. Banka memurları birden dönüp paşalara:

— Ekselansları ile yalnız görüşmek mecburiyetindeyiz. Bu sebeble bizi başbaşa bırakmanızı rica ederiz, dediler.

Konsolos da aynı sözleri tekrarladı. Hadi ve Ali Riza paşalar birbirlerine baktılar, sonra ikisi birden Rasim beye döndü. Vazifelerinin o esnada hazır bulunmak olduğunu anlamıştım. Müdahele edecek oldum; Konsolos büyük bir saygı içinde, bunun bir usul meselesi olduğunu kafi bir dille anlattı. Paşalar çekildiler. Ben de bizi, merdiven başından seyr eden çocuklara elimle işaret ederek odalarına girmelerini sağladım.

Kendisini, Doyçe Bankın 2. ci direktörü olarak tanıtan bir

memur, vekâletname icabı getirdikleri çantaları açacaklarını ve içindekileri birer birer sayıp teslim edeceklerini söyledi. Ancak, buna başlamadan önce, içinde bulunduğum şart-lar sebebile, bu mevduatımı isteyip istemediğimi bana açıkça sordu ve şunu ilâve etti: «Rızanız yoksa, bize şifahen vereceğiniz emirleri harfiyen yerine getireceğiz.»

Hemen Çantalar Açıldı.

Serbest irademle mevduatımı bankalarından çektiğimi, kendisine cevaben bildirdim. Sonra yanımda oturan küçük oğluma dönüp sordum:

— Öyle değil mi, Âbid efendi?

Zavallı masum gözlerimin içine bakıyordu. Başımı salladım, o da salladı. Sonra memurlara dönüp şimdi «vazifenizi yapınız» dedim. Hemen çantalar açıldı, birer birer sayıldı, zabıtlar tutuldu. Bunları imzaladım. Büyük bir hürmet, ama tuhaf bir üzüntü içinde, çıkıp gittiler.

Sonradan, çocuklardan öğrendiğime göre, paşalar odadan çıkınca, bahçedeki subaylar paşaların etrafım sarmışlar, bizi nasıl yalnız bıraktıklarını yüksek sesle ve ayıplar dille sormuşlar, paşalar şaşırıp kalmış, banka memurları çıkınca, başta Hadi pasa, koşarak içeri girdi. Ben kendisine:

— İste bunlardır, lütfen kaldırsınlar!

dedim. Subaylar, bir yağma heyecanı içinde çantaları bir anda ortadan kaldırdılar. Biz de böylece biraz ferahlıya-bildik. Kızlarım evlendiler, benimle Selânik'e gelenlerden bazıları İstanbul'a dönebildi, ben de huzur içinde şükran secdesine kapandım.

Doyçe Banktaki varlığımın kendi rızam ve muvafakatim ile münhasıran ikinci ve üçüncü orduya bağışladığımı bildirir el yazımla bir mektup istendi, yazdım. Onlar da bana, isteklerimin yerine getirileceğini bildiren mazbatalar imza-

ladılar. Ayrıca üçüncü ordu kumandanlığından da bir teşekkür mektubu aldım.

Bütün bunların hiç bir değer taşımadığım biliyordum, biliyorum. Fakat tarihtir, saklıyorum. Benim hesabım ruzî mahşerde görülecektir!

Hatıra Yazmak Yüzünden.

7.Nisan.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Ben Saray'da yaşamaya ve pek dışarı çıkmamaya alışık olduğum için, köşkte fazla sıkılmıyordum. Fakat bizimle birlikte gelen musahipler, kâtipler, şehzadelerim sıkılıyorlar, köşkün bahçesine olsun çıkmayı nimet biliyorlardı. Kumandandan kendileri için müsaade istedim. Nezaret altında hava alabiliyorlar, güneş görüyorlardı. Yalnız bunların içinde Ali Muhsin bey adlı kâtibim, bahçeye çıkacağına, herkesin köşkten ayrıldığı saatte yanıma geliyor, eski günleri benimle konuşmaktan zevk alıyordu. Bir gün bana:

—Bu hatıralarınızı niçin yazmıyorsunuz, Sultanım? dedi.

33 yıllık saltanatımda öyle hadiseler geçmişti ki, bunların iç yüzünü yalnız ben biliyordum; veya benim çevremde bir kaç kişi.. Ben yazmaz, onlar söylemezlerse, tarih bu hakikatleri nereden öğrenecekti? Bir gün Ali Muhsin beye:

—Ben söyleyeyim, sen yaz...

dedim. Çok sevindi ve hemen kalemi kâğıdı alıp yanı başıma diz çöktü. Hatırıma gelenleri anlatıyor, o da kâğıda geçiriyordu. Artık, herkesin bahçeye çıktığı zaatleri hemen birlikte geçiriyorduk. Zaman zaman kendisine, muhafızların bu yazılardan kuşkulanacaklarını ve iyi saklamasını ten-

bih ediyordum. O da merak etmememi söylüyor ve yaslan bilmediğim bir yerde saklıyordu.

Ali Muhsin Bey, Hapis Ediliyor

Derken Ramazan geldi. Yazılara ara verdik. Bir müddet Ali Muhsin beyi göremedim. Yanıma gelmiyordu. Merak edip soruşturdum, çocuklar ramazan itikâfına (41) girdiğini söylediler. Alt odaların birinde su ve ekmekle oruç tutuyor, dua ediyor, kimse ile görüşmüyormuş.. Müsterih oldum ve Ali Muhsin bey'i biraz daha takdir ettim.

Bir gün oğlum Abdürrahim efendi, Ali Muhsin beye acıdığından mı, yoksa boş bir sırasına gelip ağzından kaçtığından mı bilmiyorum, köşkün mahzeninde haps edildiğini söyleyiverdi. Şaşırdım. Kendi halinde bir kâtibin haps edilmek gibi nasıl bir suçu olabilirdi?.. Subaylardan birini çağırıp sordum, «Hastadır Hakan'ım dedi, doktor kendisini tedavi ediyor, mahzende değil, bizim aramızdadır, merak buyurmayın.»

Meğer öğretmişler de bana bu yolda malûmat vermiş!.. Ramazan ilerliyordu. Ali Muhsin bey hatırımdan çıkmıyordu. Sordukça, sağlığının düzeldiğini, yakında iyileşeceğini söylüyorlardı. Nihayet, dayanamadım. Rasim beyi çağırıp sordum. Önce, söylemek istemedi. Üsteledim. «Kendisine hatıralarınızı yazdırıyormuşsunuz... Bunu yapmak yasaktır. Maiyyetinize bu yasağı hatırlatmış olmamıza rağmen Ali Muhsin bey bunu dinlememiş ve hatıralarınızı yazıp karyolasının altında saklamış. Ele geçti. Durumu 3. ncü Orduya yazdım, cevap bekliyorum,» dedi.

(41) Kendilerini Allah'a adayan Müslümanlar. Ramazandan üç ay önce başlayarak üç aylık veya Ramazan boyu sürdürerek bir aylık itikâfa girerken, yâni o süre içinde kimse ile konuşmaz, su ve kuru ekmekle yaşarlar, yalnız Allah'a dua ederler.

«Demek Hatıraları Ben Yazsam, Mahzene Beni Kapatacaklardı.»

Bu kerre şaşırmak sırası bana -geldi. Hatıralarımı yazmak suç ise, bunun, maiyyetime değil, bana söylenmesi gerekirdi. Bu hatıraları Ali Muhsin bey değil de ben kaleme almış olsaydım ve ele geçseydi, demek beni mahzene atacak ve haps edeceklerdi! Rasim Beye bunu söyledim. Özür diledi. Vazifesini yaptığı için bağışlanmasını istedi.

Ben Ali Muhsin beyin serbest bırakılmasını, aramıza dönmesini, üst makamlardan gelecek emirlere göre hareket edilmesini)Rica ettim. Söz verdi. «Serbest bırakacağım, fakat aranıza dönemez,» dedi. Razı oldum.

Çocukların bana haber verdiklerine göre, ertesi günü Ali Muhsin beyi serbest bırakmışlar, fakat köşke dönmesine izin vermemişler. Nereye götürüldüğünü, nerede yaşadığını bilmiyorum. Yalnız Doyçe Bankdaki varlığımı üçüncü ve ikinci ordulara teberru ettikten sonra kızlarımın ve maiyye-timdeki bazı kimselerin İstanbul'a dönmelerine izin verdikleri zaman, tirene binenler .arasında, zavallı Ali Muhsin bey de varmış!.. Tirende bile bizimkilerle görüşmesine müsaade etmemişler.

Anlıyorum ki, Ali Muhsin beye bazı teklifler yapılmış ve bu namuslu adam tekliflerini kabul etmediği için bizden uzaklaştırılmıştır. Yoksa böyle bir şey olmasa, niçin İstan-bula dönen musahiplerimle bile görüştürmesinler?..

Şimdi Beylerbeyi sarayında bu hatıralarımı musahibime yazdırırken acı acı düşünüyorum; acaba bu son yıllarımın sadık bendesi de bir gün benim hatıralarımı kaleme aldığı için yakalanacak ve haps edilecek mi?.. Kim bilir!.. Acaba beni bu kadar çenbere alanlar, hatıratımdan ürkenler, her şeyi diledikleri gibi değiştirebileceklerine inanıyor-

lar mı?.. Sultan Hamit, otuz üç yıl, dünyanın *gözü* önünde yaşadı. Ne yaptıysa, ne ettiyse, herkes gördü, herkes kendisine göre değerlendirdi. Ben, yanlış anlaşılacağım için bunları yazmıyorum; tarihe kolaylık olsun diye yazıyorum. Ne ben, ne onlar tarihi değiştiremeyiz. Tarih hükmünü verecektir. Fakat onların bu korkulan, kendilerini daha bugünden ele vermiş oluyor.

Rabbim insanları, kendi vicdanlarile cezalandırmasın!.. Bu, cezaların en büyüğüdür!

ilâve :Ali Muhsin beyi benim hâtıralarımı yazdı diye hapsettiren kumandan, hâlâ benim muhafızımdır. Selanik'ten isteyerek yanımda getirdim. Bana hürmetkar, fakat hizmet ettiklerine sadıktır! Zamanı saltanatımda tanımış olsaydım, ben de kendisini zindancı yapmakta tereddüt etmezdim. Bu işini zevk duyarak yapıyor! Bir gün bu hatıratı ele geçirirse, bu satırlarımdan acaba memnun mu yoksa mahzun mu olacaktır?

Sultan Reşat Selanik'e Geliyor.

8.Nisan.l333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Bir gün odama Rasim bey girdi ve mûtadın hilâfına bana bir kaç gazete getirdi. Ne kadar şaştığımı söylemeğe lüzum görmüyorum. Çünkü buraya geldiğim gündenberi defaatla (bir çok defa) gazete verilmesini her iki muhafız kumandanından da rica etmiştim. Her ikisi de birer bahane bulup vermemekte İsrar ettiler. Hatta Rasim bey benim İsrarım üzerine : «Âl'i penahım, beni mazur görünüz! Bu günlerde çıkan gazeteler o mertebe aleyhinizde yazıyorlar ki, bunlara ben dahi tahammül edemiyorum. Kerem ediniz, sizi müteessir görmeğe gönlüm razı olamaz!» gibi sözlerle, gü-

ya beni vikaye (korumak) ediyormuş gibi davranarak maa-zeret dermeyân (ileri sürmek) etti, ben kendisine gülerek:

— Aman Rasim bey, ben zamanı saltanatımda bile nice yazılar okudum ki, şenî küfürler dolu idi, yine de aldırmadım. Eğer mahzâ (sadece) maazeteriniz buysa, hiç mühim değil, beni, memleketimin ahvalinden mahrum etmeyin!»

dedim.

Fakat bütün bu konuşmalar hiç bir şeyi değiştirmemişti. Şimdi Rasim Bey'in yanıma gazetelerle geldiğini görünce, mühim Vak'alar olduğunu anladım. Bana gazeteleri ver-dikten sonra, Zatı Şahane'nin (Padişah) bir seyahate çıkacaklarını, Rumeliye müteveccih olan bu seyahat sırasında Selânik'e de uğrayacaklarını söyledikten sonra, şahsi merakı imiş gibi göstererek, bunu nasıl karşıladığımı sordu. Çok münasip karşıladım. Bu seyahatin memleket için hayırlı olacağını umduğumu da söyledim. Gitti.

Seyahat Günü Geldi Çattı

Aradan bir kaç gün geçtikten sonra, Tahsin Paşa gel'dî. Bu Tahsin Paşa, alaydan yetişmedir. Arnavuttur. Kaypak bir yaradılışı vardı. Bu yüzden kendisini Halep'e sürmüştüm. Bana kırgındır. Benim de kendisine muhabbetim olmadığını saklayamam. Biraderim Hazretlerini kıskanacağımı sandığı için midir nedir, seyahati pek şatafatlı bir dille anlattı. Ben de kendisine, Biraderim Hazretlerinin muvaffakiyetlerini kendi muvaffakiyetim kadar arzuladığımı söyleyerek, hayırlı olmasını diledim. O da -geldiği gibi- şatafatlı tavırlarla çıktı, gitti.

Beni neye hazırlamak istediklerini pek kavrayamadım. Biraderim, ülkenin hükümdarı idi, kendi ülkesinde bir seyahate çıkıyordu. Selânik'e de uğrayacaktı. Memleketimde olup bitenlerin hiç birinden bir haber sızdırmadıkları halde, bu haberi türlü vesilelerle ve türlü yollarla bana duyurmak

istemelerini neye bağlayabilirdim? Ülkede maazallah bir muharebe olmuş olsa, Padişah elbette geziye çıkmazdı. Olsa olsa, bir huzursuzluğu bastırmak için olabilirdi. Rumeli üzerinde bir seyahat olduğuna göre, acaba yeni hoşnutsuzluklar mı belirmişti?.. Bu mevzuda hiç bir hükme var amadan seyahat günü geldi çattı.

Şehir ve liman donandı, bizim köşk de donandı. Bir sabah, Biraderim Zat-ı Şahane'yi getiren donanmanın limana girmek üzere olduğunu haber verdiler. Dürbünle seyretmeğe başladım. Muhafız subayları da donanmayı görebilmek için, balkona çıkmalarına izin vermemi rica ettiler. Memnuniyetle kabul ettim. Hep birlikte gözlemeğe başladık. Hakikaten güzel bir şenlikti. Donanma top atışlarile şehri selamlıyor, şehir top atışlarile donanmaya cevap veriyordu. Nihayet şehrin biraz açığında demirlediler.

Halit Ziya Bey Geliyor.

Subaylar, görevleri başına döndü, ben oğlum Âbit efendi ile hâlâ balkondaydım. Ne kadar zaman geçti bilemiyorum, Nuri ağa, Padişah-ı Âlempenah'ın şehre çıkmadan önce, Başkâtibi Halit Ziya Bey'le (42) selâmı şahanelerini bana iblağ» etmek istediğini ve 'kabul etmek isteyip istemediğimi sordu. Hadi Paşa hazretlerile birlikte muhafızlar bölümünde emirlerimi bekliyormuş!

Hiç, bir Padişahın elçisi kabul olunmaz mı?.. «O nasıl söz» diye Nuri Ağa'ya çıkıştım. Zavallı boynunu büküp «emirlerin bu yolda olduğunu» söylemekle iktifa etti. Biraderim hazretlerinin bu nezaketine, Allahülâzim (Allahın büyüklüğü) minnettar kaldım. «Şeref bahşederler, buyursunlar» dedim...

Nuri Ağa çıktı, ben de arkasından dış kapının önündeki

(42) Halit Ziya Uşaklıgil.

mermer merdivenlerin başına kadar yürüdüm. Çünkü gelen, her ne kadar Saray Başkâtibi ise de gönderen Devlet-i aliy-yenin padişahı idi; Bizzat teşrif ediyor demekti.

Muhafız Kumandanlığı dairesinden; önde Halit Ziya bey, arkasında Hadi Paşa ve Kumandan Rasim bey çıktılar. Merdiven başında beni bekler görünce, üçünün da şaşırdıkları belli oldu: Başkâtip, hemen saray usulü resmi tazimini yaptı. Paşa ve Kumandan askerce selamladılar, içeri aldım. Başkâtibi sağ başıma oturttum, diğerlerine de oturmalarını işaret ettim. Başkâtip Halit Ziya bey, Biraderimin selâmı şahanesini iblağ ederek söze başladı. Zat-ı şahane'nin hatırımı sorduğunu, bu seyahatin Arnavut kulları arasındaki nifakı bastırmak ve Rumeli ahâlisini yakından görmek için ihtiyar ettiğini söyledikten sonra, benim fikrimi almak istediğini de sözlerine ekledi.

Ben de «taraf-ı şahanemden getirilen selamlara iltifatlara hususi suretde teşekkür ettim. Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye ihtiramat-ı fâikamın (üstün saygılarımın) ve samimi şükranlarımın arz edilmesini kendisinden rica ettim. Sonra kısaca Rumeli'nin siyasi halini anlattıktan sonra, bugünlerde yapılan seyahatin son derece faydalı olacağına kani bulunduğumu ve muvaffakiyetlerine duacı olduğumla sözlerimi bağladım.

«Taraf-ı Şahaneye Arz Edersiniz,» Dedim.

Başkâtip, Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin her hangi bir arzum olup olmadığını öğrenmek istediğini söyledi. Elbette söylenecek pek çok şey vardı. Ancak böyle bir fırsattan yararlanarak bunları saymayı doğru bulmadığım için, şükranlarımı teyit (pekiştirmek) ettim ve oğlum Âbit efendinin tahsiline başlayabilmesi için İstanbul'da kendisine münasip bir mahal gösterilmesini, mesela bu iş için Maslak köşkünün hatırımdan geçtiğini söyledim.

Üzerimde son derece iyi tesirler bırakan Başkâtip Halit Ziya bey, Maslak köşkünün boş olduğunu, tahsisi mümkün olabileceğini söylemez mi?.. Bana acaba kendi re'yinin Biraderim Hazretlerinin tensibinden üstün olduğunu mu anlatmak istiyordu?.. Mahluğ (düşürülmüş) bir padişah da olsam, Biraderim hazretleri bu derece söz sahibi olmaktan çıkmış da olsa, bunu Âl-i Osman mensubu olarak kabul edemem! Ben başkâtipten bir talepte bulunmadım. Kendisinden bir ihsan da kabul edecek değilim! Bu yüzden kısaca: «Taraf-ı Şahaneye arz edersiniz» dedim. Halit Ziya beyin yüzü kızardı. Ne demek istediğimi anlamıştı. Fakat Hadi Paşa ve Ra-sim bey son derece rahattılar...

Abit efendiye ait içinde bir kaç parça mücevher ve as-ham bulunan çantanın (43) bulunması yolundaki maruzatımı da bitirdikten sonra, yine geldikleri gibi, kapıya kadar teşyiğ (uğurlamak) ederek birbirimizden ayrıldık.

Gerek bana verilen öç beş gazeteden ve gerekse Rasim Bey'in, Tahsin Paşa'nın, Başkâtip Bey'in kırık dökük bilgilerinden, ülkemi fena akibetlerin beklediğini anlamakta güçlük çekmedim. Bana, dua etmekten gayri yapacak iş kalmıyordu. Ben de onu yapmakla iktifa ettim.

Balkan Savaşı Günleri...

10.Nisan.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Dün iyi değildim. Sırtımda bir ağrı vardı. Nefes almama mani oluyordu. 76 yaşındaydım. Bir ara «acaba vâde (süre)

C43) O günlerin şehremini Hazım Bey'in başkanlığında kurulan bir komisyon, Mâhienvâr kalfanın Selânik'e beraberinde götürmek istediği ve içinde Abid efendiye ait mücevher ve es ham bulunan bir çantanın da olduğu iki sandığa el koymuştu.

doldu mu?» diye aklımdan geçti. Eh dolmadıysa, dolmasına da pek bir şey kalmış değildir. Fakat bugün kendimi iyi hissettim. Bir kaç söyleyecek sözüm daha var, onları da yazmış olalım.

Balkan harbi faciasını, biteceğine yakın günlerde öğrenebildim. Biraderim Sultan Reşat Hazretlerinin Selanik'e gelişleri günlerinde bir kaç gazete okumuş, bir kaç paşa ile konuşup durumun iyi olmadığım görmüştüm ama, ne olup ne bittiğini bilmiyordum. Yalnız bir ara Selanik'te askerin çoklaştığını fark ettim. Hatta bizim köşkün civarında çadır-lar bile kuruldu. Muhafız subaylardan ve Asım Beyden bir kaç kere sordum, «manevradır» dediler. Fakat gördüklerim hiç manevraya benzemiyordu. Benden bir şeyler saklad±-larım anlamıştım ama, muharebenin kiminle kimin arasında olduğunu keşf edememiştim. Hele dört Balkan Devletinin birleşip bize saldıracaklarını işitsem inanmazdım. Çünkü onların birbirlerine düşmanlıkları, hepsinin bize düşmanlıklarından ziyade idi.

Bir gün köşkün karşısındaki meydan, kışla haline geldi. Muhafızların sayısı artta ve çocuklara pancurlan açmamaları, bana da balkona çıkmamaklığım tenbih edildi. Elim-den hiç bir şey gelmediği için, gece gündüz secde-i rahmana kapanıp dua ediyordum.

«Gece Hızlı, Hızlı Kapım Vuruldu.»

Gecelerden biri uyuyordum. Hızlı hızlı kapım vuruldu. Uyandım. Kapının arkasından ikinci haznedar kalfanın sesi geliyordu. Muhafız Kumandanı Rasim bey hemen beni gör-mek istiyormuş!..

Fesuphanallah... Gecenin bu saatinde Rasim beyin bana söyleyecek nesi olabilirdi? Hemen kalkıp giyindim, biti-s.ik odaya geçip Rasim beyi kabul ettim. Mahzun ve perişan bir hali vardı.

—Hayırdır inşallah Rasim bey, ne var?.,

dedim. Üzüntü içinde konuştu:

—Zat-ı Hümayununuzu rahatsız ettim, beni mazur gö rünüz, dört düvelle harp halinde olduğumuzu söylemem ge rekiyor!..

—Dört düvelle mi?.. Kim bunlar Rasim bey, hemen Al lah orduyu Hümayuna nusret, kuvvet versin, inşallah zafer bizimdir!..

Rasim bey başım yere eğmiş, ağlayacak gibi konuşuyordu:

—Yunanistan, (Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistanla Hakanım..ve maalesef yenilmek üzereyiz!..

Kahrolmaktan daha yaman bir söz bulmam gerekli, mahvoldum!

—Dört düvel birleşir de haberimiz olmaz mı Rasim bey, dedim, bu nasıl bir gaflettir! Bu devletler birleşemez- ler ki!.. Aralarında kilise kavgaları var... Yıllar yılı süren Makedonya boğuşmasını hatırlamıyor musun?..

—Kiliseler kanununu çıkararak Meclisi mebusân ve Ayan bu ihtilâfı hâl etti. Başımıza bu işlerin açılacağını kim bilebilirdi ki?..

«Sözümü, Acı Bir Lokma Gibi Yuttum.»

«BEN» diye bağırmak geçti içimden. Acı bir lokma 'gibi sözümü yuttum. Zihnim durmuş, içime baygınlık çökmüştü. Sabaha kadar Rasim bey söyledi, ben dinledim; Ben söyledim Rasim bey dinledi. Sonunda:

—Selanik bugün yarın düşmek üzere... Sizi İstanbul'a götürecekler. Bunu hemen size haber vermek için emir aldım, dedi.

Bu söz üzerine hayatımın hiç bir devresinde tanımadığım . bir öfke içinde ayağa fırlamışım, bağırmaya başlamışım :

—Rasim bey, Rasih bey! Selanik demek, İstanbul'un anahtarı demektir! Ordumuz nerde, askerimiz nerde?.. Nasıl bırakılıp ta gidilir?.. Bırakıp gidersek, tarih ve ecdad bizim yüzümüze tükürmez mi?.. Biraderim Hazretleri buranın tahliyesine razı mı oldu?.. Hayır, ben razı değilim! Yetmiş yaşında olduğuma bakmayınız. Bana bir tüfek verin, asker evlatlarımla beraber Selânik'i ben son nefesime kadar koruyacağım!

Fena olmuşum.. Rasim bey orada, masa üstünde duran gülâbdanlıktan (44) yüzüme gül suları serpeledi, ellerimi oğdu, kendime geldim. Rasim beye:

«Buradan Benim Cenazem Gider.»

— Gidin Kumandanınıza söyleyin, buradan ben değil, benim cenazem gider!. .

Rasim bey çıktı gitti. Meğer çoluk çocuk konuşmalarımızı kapıdan dinliyorlarmış. Hepsi birden ağlaşarak odama doldular. Onlar beni, ben onları teskin etmeğe çalışıyordum. Benim için artık uyku haramdı. Bir daha yatmadım ve o sabah güneşin doğuşunu, gözyaşlarımı içime akıtarak seyrettim!

Gün ışırken, Ali Rıza Paşa ile Hadi Paşa geldiler. Kendimi toparladım ve paşaları kabul ettim. Onlar da Selanik'ten ayrılmayı zaruri görüyorlar ve bir an önce hazırlıklara başlamamızı istiyorlardı. Paşalardan muharebenin seyrini sordum. Benden bir çok şey gizleyerek bazı şeyler anlattılar... Fakat ne kadar örtülmüş olursa olsun, bizi Balkan Devletlerinin değil, orduya giren politikanın yenmiş olduğu her cihetten belli oluyordu.

—Selânik'i boşaltacak mısınız?.,

diye sordum.

(44) Damla halinde gülsuyu dökmek için yapılmış bir kap.

— Her ihtimale karşı... diye cevap verdiler...

— Daha hangi ihtimal kalmış ki diye yüzlerine bağırdım. Allah devletimi bu hale getirenleri kahretsin!.. Zat-ı Şahaneye düşmanla savaşarak son nefesimi vermek, bir Osmanlı hanedanı mensubu olarak hakkımdır. Bunu hiç kimse benim elimden alamaz!..

Paşalar, yeis ve keder içinde çıktılar. Çoluk çotuğu bir araya topladım. Hepsi ağlaşıyorlardı.

Çocuklarım: «Biz de Kalırız,» Diye Anlaşıyorlardı.

—Beni dinleyin, dedim, Devletimiz batıyor, Selanik gitti demek, İstanbul gitti demektir, imparatorluk gitti demektir. Hepinizin kaderine razı olmasını istiyorum. Çıkmak isteyen ler varsa, söylesinler, onları göndereyim. Fakat ben burada kalacağım!..

—Biz de sizinle kalırız babamız!..

diye ağlamıyorlardı. Nuri ağaya:

—Gitmek isteyenlerin isimlerini yaz, bana getir. Onların uzaklaşmalarını temin edeyim, deyip çıktım. Artık odama kimseyi kabul etmemeğe kararlıydım. Gidenlerin gidecek, kalanlar kalacak, takdiri ilâhî'yi bekleyecektim...

O geceyi dahi uyumadan, ibâdetle geçirdim. Sabah namazından sonra dürbünle limanı seyrediyordum, bir gemi gözüme ilişti. Biraz daha dikkatlice bakınca, bu geminin Alman Sefaret gemisi olduğunu anlamakta gecikmedim. Bu sırada yanıma Nuri Ağa gelmişti. O da bir geminin geldiğini bana haber verecekmiş. Meğer o, geminin bizi götürmek için geldiğini de biliyormuş! Benden sonra çoluk çocuk, ben-degân ağlaşmaya başlamışlar. Köşkteki subaylar da bende-gânı iyice korkutup kışkırtmış, herkes benim gitmeye razı

olmamı istiyormuş! Fakat geldiğinde bana bir şey söylemedi. Ben:

— Bu gemi sakın bizi götürmek için gelmiş olmasın?., deyince, «Hayırlısı ne ise o olsun efendimiz, çoluk çocuk köşkte çığrışırlar, size bir türlü kıyamazlar... Yüreğim parçalandı. Fakat madem sordunuz, ben de söyleyeyim, evet, bu gemi Zat-ı Şahane'nizi ve bendegânınızı, evlâdü iyalinizle birlikte İstanbul'a götürmek için gelmiştir. Elbette hayırlı olan karar sizin ağzınızdan çıkar,» dedi.

İrade-i Şahane...

Gemi, rıhtıma yanaştı. Az sonra da bir Landon bizim yokuşu tırmanmaya başladı. Dış kapıya geldikleri zaman, içinden Damat Hikmet Şerif Paşa ile, Kızım Naile Sultan'ın zevci Arif Hikmet Paşa'nın indiklerini gördüm. Bu kadar meyus (kederli) günümde, bu kadar da mesrur (sevinçli) olacağımı dünyada düşünemezdim. Resmî tazimden Sonra Arif Hikmet Paşa ile ve Şerif Paşa ile kucaklaştık. Çoluk çocuğumu, olüp bitenleri kendilerinden sordum. Onlar da benim kadar kahırlıydılar. Fakat Biraderim Hazretleri tarafından gönderilmişler ve Zat-ı Şahane'nin ricalarını getirmişler. Kararım ne kadar kat'i olursa olsun, bir ÂH Osman evlâdı, Padişahın iradesine karşı çıkamazdı. Boynumu büktüm. Damadımdan öğrendim ki İstanbul'a giden bütün yollar elden çıkmış, ancak bu gemi ile İstanbul'a gidebilir misiz!..

Köşktekilere hazırlanmalarını söyledim. Kadın efendi ve kalfalar ellerinden gelen çabuklukla hazırlıklarını yaparken, ben de Paşalarla dertleştim. Bu sırada kumandan Ra-sim Bey geldi. Mahzundu. Kendisine:

— Sen de bizimle gelir misin Rasim Bey?., dedim. Minnetle kabul etti. Vasfi bey diye bir arkadaşı varmış, onun

da bizimle gelmesini rica ettiği sırada, tosun gibi bir yüz başı, Rasim beye koşup geldi:

—Aman Rasim bey, Hakanımıza söyleyiniz, ne.olur be
ni de gemiye alsın!..

Rasim beye: «iBu yüzbaşıyı da (Salih Bozok) alınız, fakat maalesef öteki arkadaşlarınızı alamıyacağız, çünkü gemide yer yok. Ben hepinizi götürmek isterdim...»

«Gemi Emrinizdedir, Majesteleri.»

Köşkten çıkarken bütün subaylar ve erler karşılıklı iki sıra halinde dizilmiş bizi uğurluyorlardı. Resm-i selâm ifa ettiler!.. Ben de kendilerine: «İnşallah hepinizi sağ, salim İstanbul'da görürüm, Allaha Ismarladık,» dedim. Vah' ve Kumandan Paşalar'da uğurlamaya gelmişlerdi. Onlara da mü-nasip bir kaç söz söyledim ve landonlarla gemiye geldik.

Benim için Sefirin kamarası hazırlanmıştı. Bir ara -gemi süvarisi yalnız başına yanıma girdi ve imparatorunun mahsus selamlarını söyledikten sonra:

—Gemi emrinizdedir, Majesteleri... Nereye gitmek is
tiyorsanız, oraya hareket etmek için imparatorumdan şahsi
emir aldım!..

Bir Al-i Osman mensubu, bayrağından başka nereye gidebilir? Süvariye teşekkür ettim ve İstanbul'a hareket etmesini söyledim. Marmara'da büyük çalkantı geçirdik. Hemen -benden başka- bütün aileyi deniz tuttu. Gemi doktorunun verdiği ilâçları, birer birer elimle içirdim. Deniz biraz duruldu ve bi iznillâhi tealâ (Allahın isteği ile) Beylerbeyi Sarayı'nın önünde demirledik. Şerif Paşa, Zat-ı Şahane'ye maruzatta bulunmak için burada bizden ayrıldı. Damadım Arif Hikmet Paşa, bizimle birlikte Beylerbeyi Sarayı'na kadar geldi.

Ben, Beylerbeyi Sarayı'nda bulunmayı uygun bulmuyordum. Rutubetliydi. Romatizmalarım başlayabilirdi. Bunu Arif Hikmet Paşaya söyledim. Fakat zamanla buraya da

pekâlâ alıştım,İşte yaşıyorum. Sırtımı zaman zaman ağrılar kaplasa da hiç bir şikâyetim yok... Bütün üzüntüm, mem-leketimin içine düştüğü felâket!..

Buranın Alâtini köşkünden farkı, zavallı iyi yürekli annemin içinde yaşadığı ve öldüğü odada yatıyorum, gazete veriyorlar, ufak tefek isteklerim yapılıyor, çocuklarımdan Kumandan Rasim bey vasıtası ile haber alabiliyorum. Bunların nasıl birer nimet olduğu, ancak mahrum olanlar tarafından bilinir... Allah hiç kimseyi çoluk çocuğundan haber almaktan mahrum etmesin... Amin!..

Talat Paşa'nın Ziyareti.

ll.Nisan.1333 (1917) **Beylerbeyi**

Hareket Ordusu kahramanının şöhretinden halâs olmak ve Enver beye (Paşa) Harbiye Nazırlığı yolunu açmak için, Mahmut Şevket Paşa'yı güpegündüz kurşunlayıp öldürdüler. Bir taşla iki kuş vurmak istiyorlardı; hem ikide bir önlerine çıkan meşhur bir kumandanın gölgesinden kurtulmak, hem de ondan yanaymış gibi davranıp günün muhaliflerini bir çırpıda temizleyivermek!.. Nasıl, Avcı Taburları'nı kışkırtıp Hareket Ordusu'nu, İstanbul kapılarına getirmişler ve beni düşürmüşlerse, bu sefer de Mahmut Şevket Paşa' nın kan davası ve asayiş bahanesi ile bütün muhaliflerini as-tılar, sürdüler, birer köşeye sindirdiler!

Fakat bu defa, Talât ve Enver mihverinin yanıbaşında bir üçüncü adam peydahlandı: Cemal Paşa. Bahriye Nazırlığı Cemal Paşa'ya yetmezdi. Umumi Harb'e girince, (1914 -1918) Kanal harekâtı macerası ile ikinci Yavuz Sultan Selim olmak hevesi, onun da başını yedi. Talât ile Enver bugün de hem yanyana canciğer yaşıyorlar, hem birbirlerinin ku-

yusunu kazıp birbirlerinden kurtulmaya çalışıyorlar. Allah encamlarını (sonlarını) hayr etsin!..

İki Alman Harp gemisinin (Goben - Breslav) Boğaz'dan süzülüp Karadeniz'e çıktığı gece, sabaha kadar uyuyamadım. Bu maceranın devletime ne getireceği belli idi! Son Asır zarfında kendisile yaptığımız muharebelerin cümlesini kaybettiğimiz Rusya ile, denizlere hâkim İngiltere ve Fransa'yı karşımıza almıştık. Üstelik Devlet, ağyara (düşmana) el açacak haldeydi; Düyûn-u Umumiye'den ve Reji idaresinden tavizler karşılığı alınmış borçlarla memurların aylıkları ödeniyordu. Böyle akşamın sabahından hayır umulur mu?..

Düşman Çanakkale'ye Dayandı.

Olan oldu, muharebeye girdik. İngiliz ve Fransız donanması da Çanakkale Boğazı'na dayandı. Gerek İstanbul Bo-ğazı'nın, gerek Çanakkale Boğazı'nın tahkimi için elimden geleni yapmıştım. Zamanımda bir çok defalar büyük kumandanlarla bu mesele görüşüldü. Donanma ile düşmana karşı çıkamayacağımıza göre, Boğaz tahkimatı ve Kara Ordusu ile neye muktedir olabileceğimiz uzun uzun münakaşa edilmişti. O zaman bana söylenen, uzun menzilli toplarla donanmayı boğazlara yanaştırmamaya ve mümkün olamadığı takdirde, karaya bir çıkarma yapmasına engel olmaya çalışacaktık. Fakat güçlü bir donanmanın desteğinde bir çıkarma yapıldığı ve sahilde tutunulabildiği takdirde, vaziyet çok tehlikeli olabilirdi!

Harp başladı. Dünyanın en büyük iki deniz devletinin donanması Çanakkale önüne geldi ve çıkartmayı kolayca başardılar. Artık benim için her şey bitmişti. Kahır ve ümitsizlik içindeydim.

İşte bu günlerde Zat-ı Şahâne'nin iradesini tebliğ etmek üzere, Talât Paşa'nın beni ziyaret edeceğini bildirdiler. Geldi. İlk defa görüyordum. Hürmette kusur etmedi. Tombul-

caydı. Yüzünde, kendisine güveni olan insanların rahat gülümsemesi vardı. Bu yumuşak görünüşün altından çetin bir ruhun yattığını hemen fark ettim. Hep, o hürmetkar gülümsemesi ve yavaş sesile konuştu. Önce Biraderim Hazretlerinin Selâm-ı şahanelerini tebliğ etti, muharebe içinde olduğumuzu anlattı, Çanakkale'de kanlı harplerin devam ettiğini söyledikten sonra, ma'kûs bir netice (ters sonuç) çıktığı takdirde, payitahtın belki Konya'ya taşınabileceğini, bu se-beble de benini Bursa'da Hünkâr köşkünde ikâmet etmek zorunda kalabileceğimi söyleyerek, buna göre hazırlıklarımın yapılmasını, Zat-ı Şahane'nin irade buyurduklarını tebliğ etti.

«Sanki Bu Can, Bize Bir Daha Gerekecekmiş Gibi...»

Hayatımın en büyük öfkesi içine düştüm. Demek Payitaht düşecek, Biraderim hazretleri Konya'ya ve ben Bur-sa'ya gideceğiz!.. Sırf canımızı kurtarmak için!.. Sanki bu can bir daha bize gerekecekmiş gibi!.. Kostantin'in elde kılıç, bir nefer gibi burçlarda dövüşe dövüşe can verdiği İstanbul'dan, biz vapurlarla, trenlerle ayrılacağız!.. İşte karşımda hep gülümseyerek oturan Talât Paşa bana bunları teklif ediyordu.

— Hayır, dedim, ben Bizans İmparatoru Kostantin'den daha az haysiyetli değilim! Biraderim Hazretlerine ubudiyetlerimi (bağlılık) arz ediniz, îrade-i Şahanesi ile Selanik'ten çıktım ama, İstanbul'dan çıkmam!.. Kendisinin de çıkmamasını, ecdadımızın şerefi namına istirham ederim!..

Talât Paşa'nın yüzünde endişe alâmetleri vardı. Her" halde duyduğum kahhar heyecan yüzümü değiştirmişti ki, birden telaşlandı:

— Nezd-i Hümâyun'unuza bir ihtimâli arz ettim! dedi ve sonra masada duran levanta suyunu göstererek:

—Biraz serpeleyebilir miyim, sarardınız!..

Kendimi toparladım. Lavantadan bir kaç damla alarak ellerimi ovuşturduktan sonra:

—İşte ben de o ihtimali şahsım namına red ediyorum!

dedim. Ecdadımın huzuruna mahcup gidemem!..

Talât Paşa, beni teskin etmek için böyle bir ihtiyatın, muhalin (imkânsızın) hesabı olduğunu, cepheden iyi haberler alındığını, biiznillâhi tealâ (Allahnın yardımı ile) düşmanın denize döküleceğini uzun uzun anlattı. Müttefikimiz Almanya ve Avusturya'nın bütün cephelerde ilerlediğini, ordumuzun da Ruslara karşı muvaffakiyetle mukavemet ettiğini söyleyerek nezdimden ayrıldı.

Zafer Haberi Ulaşıyor.

Hayatımın en karanlık günlerini bu devrede yaşadım. Hakikaten gazeteler, Çanakkale'de düşmanın durdurulduğunu, büyük zayiata uğratıldığını yazıyorlardı. Ben bir türlü bu haberlere inanamıyordum. Fakat İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale Boğazı'nı zorladığı ve giremediği bir hakikatti. Çıkartma yapmaya muvaffak olmuş, ama ordumuzun karşısında mıhlanıp kalmıştı. Her vasıta ile cepheden haber almaya çalışıyordum. Muhafız Kumandanı Asım beyi sık sık Saray'a göndererek sahih malûmat almak için çırpmıyordum.

İşte bu sırada, rabbime şükürler olsun ki, ummaya bile cesaret edemediğim zafer haberi ulaştı. Düşman, tasını tarağını toplamış, askerlerinin yarısını denize, yarısını gemilerine dökerek Çanakkale önünden çekilip gitmişti. Bu büyük zaferi, Mustafa Kemal bey adında *bir* miralay (albay) kazanmış!.. Allah, devletime hizmeti geçenlerden razı olsun!

Uzun bir müddet sonra oğlum Âbit Efendi, benimle konuşurken, bu Mustafa Kemal beyle tanıştığını söyledi. Sonradan paşa olmuş... Hem de burada Beylerbeyi sarayında

tanışmışlar! teaccüp ettim. (Şaştım;. «Burada ne arıyormuş?» dedim, «Yüzbaşı Salih bey (Bozok) arkadaşı...» cevabını verdi. Ara sıra arkadaşını görmeye geliyormuş, Âbit efendi ile de bu münasebetle dost olmuşlar!.. Hatta Mustafa Kemal Paşa, kendisine iki ceylân yavrusu hediye etmiş...

Bundan memnun oldum. Devletimin yüzünü ağartmış bir Paşa'nın Âbit efendiye yakınlık göstermesi, bir şahsiyeti olduğunu anlatıyordu. Oğluma, münasip bir mukabelede bulunmasını hatırlattım. Biraz vakti hâlim olsa, «Bir Altın saat» diyecektim ama, dedikodusundan çekindiğim hem oldukça müzayeka (geçim sıkıntısı) içinde olduğum için bir şey söylemedim.

— Bir daha arkadaşına gelecek olursa, haber ver, ben de göreyim, demekle iktifa ettim.

«M. Kemal Paşa'nın Tehlikeli Bir Sükûneti Vardı...»

Gerçekten bir defa daha gelmiş, bana haber verdiler. Sırtında bir pelerin vardı ve arkadaşına veda ediyordu. Uzaktan yüzünü iyice seçemedim ama, sıradan askerlere benzemiyordu; tehlikeli bir sükûneti vardı. Enver Paşa'nın kendisinden niçin çekindiğini o zaman anladım. Bunu, Talât Paşa tutuyormuş!.. Bunlar küçük şeyler!.. Çanakkale'de İngiltere, Fransa gibi iki büyük devletin ordusunu ve donanmasını durdurdu, yüzgeri ettirdi ya, bana lâzım olan odur ! Muvaffakiyeti için dua ettim.

Sırası gelmişken, Enver Paşa ile nasıl karşılaştığımı da anlatayım. Alman İmparatoru Wilhelm üçüncü defa İstanbul'a gelmişti. Kendisile şahsen dostluğum olduğunu daha önce söylemiştim. Şeref-i teşrifine Saray'da bir ziyafet tertip edilmiş... Bu ziyafet sırasında Biraderim Hazretlerile, görüşürken, beni sormuş. Enver Paşa da bu konuşma sırasında yanlarında bulunuyormuş., imparator, Zat-ı Şaha-

ne'ye mahsus selamlarım" bana ulaştırmasını rica edince, Biraderim Hazretleri Enver Paşa'ya, hem imparator Hazretlerinin hem de kendilerinin selâm-ı mahsuslarım bana ulaştırmak ve bir arzum olup olmadığım da soruşturmak için Enver Paşayı vazifelendirmiş...

İşte bu vesile ile Enver Paşa Beylerbeyi sarayına geldi. Haber verdiler, kendisini ayakta karşıladım. Zat-ı Şahane'-yi ve İmparator hazretlerini temsil ediyordu.

Enver Paşa, Kılıcını Çıkarmıştı.

Edebli, saygılı bir askerdi, îçeri girerken kılıcım çıkarmış ve bir hükümdarın huzuruna çıkar gibi davranmıştı. Ko-nuşurken, önüne bakıyor ve hafifçe kızarıyordu. Yer gösterdim, edeble oturdu ve konuşma boyu, bir defa bile başım kaldırmadı.

Önce İmparator hazretlerinin selâmlarını bildirdikten sonra, taraf-ı Şahaneden olan selâm ve istifsarı (hatır sorma) tebliğ etti. Ben de imparator hazretlerine eski uhuvvetimizi (dostluğumuzu) hatırladıkları için teşekkür ettim. Sonra, benden vaktile deriğ buyurmadıkları (esirgemedikleri) yardımlarını, şimdi de biraderim hazretlerine tevcih etmelerinden duyduğum inşirahı (ferahlığı) anlattım. Biraderim hazretlerinin selâm-ı şahaneleri'ne ve istifsarı hatırlarına minnet ve şükranlarımı arz ettim.

Bu konuşma sırasında, beni büyük bir saygı içinde dinleyen Enver Paşa'yı tetkik ediyordum. Bu genç Paşa, şimdi benim akrabamdı. Yeğenim Naciye Sultan'la evliydi. Gençliği, melâhat-ı ve'çhiyyesi (yüzünün güzelliği) vakarına (ağır başlılık) gölge düşürmüyordu. Bütün -mahcubiyeti ve sükûnetine rağmen, hadidülmizâc (öfkeli) ve muhteris bir insan olduğunu hemen fark ettim. Tuhaftır, bana Hüseyin Avni Paşa'yı hatırlattı. Hem de hiç bir harici müşabeheti (benzerlik) olmadığı halde. Belki bir mizaç müşabehetidir. Yal-

nız. Hüseyin Avni Paşa'nın kabalığı, Enver Paşada nezakete, zekası kurnazlığa tahavvül (dönüşmek) etmişti. Bu çeşit insanlar bir yere bağlandılar mı, hele menfaatleri de besleniyorsa, sadakatlerine hudud yoktur. Alman'ların .niçin kendisini seçtiklerini ve tuttuklarım kavradım.

Cereyan etmekte olan muharebelerden konuştuk. Askerlik işlerini anlatırken, söylediklerinden hiç bir şüpheye düşmüyor, büyük bir güven içinde konuşuyordu. Böyleleri belki iyi asker olurlar, fakat pek seyrek orta halli bir kumandan olabilirler. Çünkü düşmanın asıl cephede değil, cephe gerisinde yenileceğim bile bilmiyordu. Hesaplarım yaparken, sanki her taburun başında kendisi gibi düşünen bir kumandan olduğunu sanmaktaydı. Hem de kendisi, vaktile kumandanlarından ayrı düşündüğü ve davrandığı için bugünkü yerine geldiği halde!..

Koskoca Osmanlı ülkesinin Harbiye Nazırlığı, bu veçhi melâhat (güzel yüz) sahibi olmaktan ileri bir meziyyeti olmayan Asker'in eline kalmış olması hazîn bir hakikatti! Bence, iyi bir Liva kumandam olabilirdi Enver Paşa!., îyi bir Harbiye Nazırının elinde de cidden faideli işler görebilirdi!

Enver Paşa Tekrar Ziyarete Geliyor.

Aradan bir zaman geçti; bu sefer şahsen benimle konuşmak istediğini bildirdiler. Cepheler sökülmüş, kötü haberler gelmeğe başlamıştı, İstanbul'daki eski ve köklü aileler yıkılmış, ortalığı harp zenginleri kaplamıştı. Musahiplerimin, her gün yeni bir mağlubiyet veya yeni bir rezalet haberi taşır oldukları günlerdi. Uzaktan uzağa Kabine'de ihtilâf çıktığını ve Sadrazam Talat Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa arasında görüş farklarının belirdiğini işitir olmuştum. Benimle görüşme isteğini kabul ettim, geldi.

Yine son derece edebli ve hürmetkardı. Fakat bu defa

ayrıca samimi görünüyordu. Muharebenin geçirdiği safahatı kendi görüşüne göre hülâsa ve izah etti. Ben bunları dinlerken, Sadrazamla ayrıldığı noktalarda benden fikrî mesnet (dayanak) 'beklediğini fark etmekte gecikmedim. Böylece Talât Paşa'ya karşı beni kullanacaktı.

Müttefikler arasında muharebenin kaybedilmekte olduğu noktasında beliren fikir ayrılıklarını, hemen hiç *bir* şey saklamadan söylediğini zannederim; çünkü anlattığından daha kötüsü olamazdı! Ayrıca, karşımızdaki muharip devletlerin maddi ve manevî güçleri hakkında hükümetin elinde bulunan bilgileri de sayıp döktü.

«Paşa Anlattıkça Ben Kan Ağlıyordum.»

O anlattıkça, ben devlet hesabına kan ağlıyordum. Hesaplar baştan sona yanlıştı. Devletin gücünü de düşmanların güçlerini de yanlış değerlendirmişler, böylece bugünkü feci neticeye yaklaşmışlardı. Ve daha fenası, asıl fenası, Devlet, bir kaç kişinin sözü haline gelmiş; bunların kendi aralarında ihtilâfa düşmesi yetmiyormuş gibi, bir de topu birden Alman müttefiklerimizin avucuna düşmüşlerdi!

Şimdi yeğenim Naciye Sultan'ın kocası Enver Paşa, akrabası sabık Padişah bana, akıl soruyordu: Ne yapalım?..

Her zaman ve her hâlde yapılacak bir şey vardır; fakat yapılacak şeyi yapabilecek biri de bulunmak gerektir. O gün de elbet yapılacak bir şeyler vardı. Fakat damadımız Enver Paşa ve onun arkadaşları, bunları yapabilecek ehliyet ve kiyasette insanlar değildiler. Bu yüzden kendisine hemen hiç bir şey söyleyemedim.

Söyleyemememin bir başka sebebi, yaptıkları değerlendirmelere güvenemiyordum. Sonra, eldeki istihbaratın doğruluğu da şüpheliydi. Bunlar sağlam olmadığı müddetçe, doğru bir karar almak da ayrıca mümkün olamazdı. Kendisini kırmamaya çalışarak, uzun zamandanberi fiilî politika-

dan uzak yaşadığımı, politikanın sürekli bir takip istediğini, söyledim. Fırtınaya tutulmuş bir geminin süvarisine, telsizle uzaktan akıl öğretmenin mümkün olmadığını anlatmak zorunda kaldım. Elbet, «Şevketmeap Biraderim Hazretleri bu işleri benden daha iyi bilirler» dedim. Bununla beraber şu anlattıklarına göre, münferit sulh aramanın Devletin hayrına olacağını ağzımdan kaçırdım.

Yarasına basılmış gibi irkildi. Talât Paşa ile bu hususta ihtilâfı olduğunu o zaman fark ettim. Demek, o babayani Talât Paşa, bu çakalı damadımızdan daha akıllıymış!.. Hiç ummazdım doğrusu!.

Birşey konuşmuş olmak için yeğenim Naciye Sultan'ın sıhhatini sordum, çocuğu ile ilgilendim, bir resmini istedim. Geldiği gibi hürmetkar, fakat yaralı yanımdan ayrıldığı zaman, ecdadımın elinde bugüne gelmiş Devletimin -tıpkı benim gibi- son günlerini yaşadığını anlamanın ümitsizliği içinde yapabileceğim tek şeyi yaptım: Secde-i Rahman'a kapandım ve gözlerimden kanlı yaşlar akıtarak sabaha kadar «Senden başka emânımız yok Rabbim!» diye yakardım. Ordularımız bütün serhatlarda perişandı, ricat ve bozgun halindeydiler. Bizi ancak Allah kurtarabilirdi artık... Eğer kur-tulamayacaksak, Rabbim bana, bu ölümden bin beter günleri göstermesin!.. Son niyazım budur!..

SON

1944 yılının sonbaharıydı. Bursa'daki «BOZDAĞ KİTAB-EVÎ»ne orta yaşlı bir kadın girdi. Elinde kilo ile satmak istediği kitaplar varmış... Kimden kaldığını sordum: «Osman Senaî Bey'den» dedi.

Osman Senaî Bey, Mustafa Kemâl'in hocası, Türk - Yunan Savaşı'nın plânlarını yapan yaman bir kurmay, Türk diline bir gramer kazandırmış aydındı. Son yıllarda bir Kamus üzerinde çalıştığını biliyordum. Kadınla anlaştık. Üç küfe dolusu kitap geldi.

Çoğu, askerlikle ilgili kitaplardı bunlar, îşe yararlarını eş-dost paylaşmışlar, gerisi bana gelmişti. Bunları arkadaki depoya doldurdum ve kitap meraklılarına gösterip büyük

bir bölümünü elden çıkardım. Geriye küçük bir yığın kalmıştı. Çoğu, ciltsiz, parçalanmış kitaplar, beş-on sahifelik broşürler ve bazı kitapların içinden düşmüş formalardı. Bu formalardan birinin de Şemsettin Sami'nin «Kâmus-u Türkî» sinden kopmuş olduğunu hatırlıyorum.

Demek Osman Senaî Bey'in dostları, kitapların üstüne üşüşmüşler, ortalığı karman-çorman etmişler, aldıkları kitapların tamam olup olmadıklarına bile bakmadan yağmalamışlardı.

Ehibba, şivei yağmada mebhut eyler âdâyı Hûda, göstermesin asar-ı izmihlal bir yerde.

Ben de geri kalan döküntüleri çöpe atmaya karar verdim. Son bir kez yığını karıştırıyorum; bir defter... Üst kabı kopmuş ama, formaları dağılmamış. İçinde eski harflerle bir takım yazılar... «Osman Senaî Hoca'nın notları olacak» diye oracıkta yıpranmış sahifeleri karıştırmaya başladım. Hayır, not değildi bunlar. Bazı anılar ve bazı açıklamalar vardı. Sait, Kâmil Paşalardan söz ediyor, Mithat Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi ünlü kişilerle yaptığı konuşmaları anlatıyordu!..

Bir Tarih Hazinesi

Hemen defterin ilk sahifesine döndüm. Okunamayacak kadar silik bir takım yazılar vardı. Kurşun kalemle yazılmış bu satırları okuyabilmek için aydınlığa çıktım. Şunlar yazılıydı:

«İşbu defter, Cennetmekân Sultan Abdülhamid Han-ı sânı hazretlerinin Beylerbeyi Sarayı'nda mahluğ bulunduğu 1333 senesinde dest-i mübareki ile tahrir etmiş olduğu hatıratı olup, vefatından beş sene sonra tab ve neşrolunmak üzere Leipzig'e gönderilmesini vasiyet etmişken, hemen

vefatını müteakip ahvâli hâzıra göz önünde bulundurularak mahalli maksuduna isal edilen nüsha-i asliyesinden ehhem bazı mebahisin istinsahı suretiyle vücuda getirilmiştir.»

Defteri bir solukta okuyup bitirdim. Okuduğum her satır, her sayfa.o güne kadar bildiklerimi altüst ediyordu. Çok önemli açıklamalar karşısındaydım.

Her şeyi yüzüstü bırakıp, tarih ve fikir kitapları üzerinde bilgisine güvendiğim dostum Hulusi Köymen'e koştum. Defteri beraberce baştan okuduk. O da benim gibi her sahifede heyecanlanıyor, sigara üstüne sigara yakıyordu.

Bir tarih hazinesiydi bu!.. Ancak, bu deftere ne kadar güvenilebilirdi?.. Abdülhamid gibi, gözaltında yaşamış bir padişahın hatıraları nasıl gizli kalabilirdi?.. Ölümünde, nerede saklanmıştı? Beş yıl sonra yayınlanması kime vasiyet edilmişti? Sonra, kim bu hatıraları Lâyebziğe göndermiş olabilirdi? İttihat ve Terakki ileri gelenleri, kendi aleyhlerinde olan bu vesikayı ele geçirmek istememişler miydi?..

Bu soruların karşılıklarını veremiyorduk. Ancak defterin sahibi olan Osman Senaî Bey, Askeri Ateşe olarak Almanya'da bulunmuştu. Ciddi bir insandı. Tarihe ve gerçeklere saygısı vardı. Öyleyse bu defter uydurma olamazdı. Bir kez de Bursa'daki tarihçilerle oturup konuşmayı kararlaştırdık.

«Utarit» Dergisi'nde Yayınlanmış.

Tarih öğretmeni Nazım Yücelt, Şeref ve Memduh beylerle bir araya geldik. Defter yeni baştan okundu. Şeref Bey, bu hatıraları daha önce gördüğünü ve Mütareke sırasında «UTARİT» adlı bir dergide bunların yayınlandığını söyledi. Kendisinde bu derginin bir koleksiyonu da varmış, gitti, getirdi. Gerçekten defterdeki bütün bahisler bu dergide, defter sırasıyla yayınlanmıştı; hatta defterin baş tarafındaki nota kadar, aynen...

İki ihtimal vardı: Ya Utarit dergisi, bu defterden yararlanarak yayınını yapmıştı; ya da bu defter, Utarit dergisinden kopya edilmişti. Kopya edilmiş olmasını zayıf gördüğümüz için, bu defterden yararlanılarak yayınlanmış olacağı kanısına vardık.

Nazım Yücelt, Abdülhamid'in padişah olduğu günlerde de bir musahibine bazı hatıralar yazdırdığını ve İbnülemin Mahmut Kemalİnal'ın Yıldız evrakı arasında bu notları ele geçirip yayınladığını söyleyince, kuşku bulutları biraz daha da dağıldı; ben defteri kitap halinde yayınlamaya karar verdim.

Kitap dizildi, basıldı, kapakları hazırlanıp cilde verildi. Fakat tam o günlerde ben kitapevini kapamak zorunda kaldım. Böylece «Abdülhamid'in Hatıra Defteri» de —Osman Senaî Bey'in kitapları gîbi— okka ile kesekâğıtçılara gitti. Bu baskıdan, eşe-dosta dağıtılmış onbeş-yirmi kitaptan öte bir şey kalmamıştır, sanırım.

Üstünden 14 Yıl Geçti

Gel zaman, git zaman, aradan 14 yıl geçti, dostum Sabahattin Selek bir yayınevi kurmuştu. Kendisine, bu satışa çıkamadan yok olmuş kitaptan söz ettim, ilgilendi. Bendeki son kitabı da Selek'e verdiğimi hatırlıyorum. Selek yayınevi, işe gerçekten özen gösterdi. Kitabın başına Abdülhamid'in bir biyografisini ve defterde geçen olaylarla ilgili bir araştırma yazısını koydu. Abdülhamid'in musahiplerinden Besim Bey'e not ettirdiği ve İbnülemin Mahmut Kemal Bey in Yıldız evrakı arasında bulup yayınladığı hatıralarını da kitabın sonuna ekledi. İki yüz sahifelik bu kitap 1960 yılında (Abdülhamid'in Hatıra Defteri) adile baştan yayınlandı.

Fakat talihsizliğe bakın ki, Selek yayınevi de kısa bir süre sonra kapandı, bu baskıdan ne kadarının satılabildiğini

kesinlikle bilemem. Ama hatıraların basın hayatımızdaki talihsiz hikâyesi budur...

Rahmetli Osman Senaî Bey, *Hatıralar'ın* kendisince önemli görünen bazı parçalarını kopya ettiğini yazıyordu defterin başında. Önemli görmedikleri nelerdi acaba?.. Belki de onun önemsemediği parçalarda bugün için önemli gerçekler yatmaktaydı.

1918 yılında «Hatıralar»ın Leipzig'e gönderildiğini biliyorduk. Ama Leipzig'de nereye?.. Bir basımevine mi, bir yayınevine mi, Millî Kitaplığa mı, bir dosta mı, nereye?.. Bu konuda hiç bir bilgi yoktu. Bu yüzden, aslının peşinden koşmanın yolları da kapalıydı. Üstelik bazı tarihçiler, «Böyle bir defterin aslı-faslı yoktur. Mütareke'de (biri uydurup yazmış olacak» gibi dayanaksız sözlerle beni aramaktan soğuttular; 1961 yılını bulduk.

Hikaye **Tazeleniyor.**

1961'de, Ahmet Emin Bey'le (Yalman) görüşüyorduk. Vatan Gazetesi'nden ayrılmıştı, bazı gazetelerde «konuk yazar» olarak kalemini kullanabiliyordu. Bu yüzden üzüntülüydü de.. Bana bir gazete çıkarmak istediğini söyledi. «Büyük Olay» niteliğinde bir yazı dizisi gerekliydi kendisine... «Abdülha-mid'in Hatıra Defteri» hikâyesini anlattım. Çok ilgilendi... Heyecanlandı da...

—Şunun aslını bulalım, dedi.

— Nasıl?

— Araştırarak... Sen hiç Abdülhamid'in kızlarile bu konuyu konuştun mu?..

—Hayır...

—Belki bir bilgileri vardır...

—Belki...

—Ben sorup öğrenirim...

Bir kaç gün sonra Ahmet Emin Bey büroma geldi:

—Sordum, dedi.

—Peki, ne haber?

—Kızları böyle bir hatıranın babalan tarafından yazıldığını bilmiyorlar.

— Fakat böyle bir hatıra yazılmış ve Leipzig'e gön-derilmişse, her halde KOLZE yayınevine gönderilmiştir, diyorlar.

-« E, peki?. .

—Neden Kolze?..

—Bu Kolze yayınevi bir Almanca—Türkçe lügat yayınlamış ve lüks bir baskısını da özel olarak Abdülhamid'e sunmuş. Bundan çok duygulanan Abdülhamid, Kolze'ye bir Osmanlı nişanı göndermiş. Kızı, sonradan bu Her Kolze'nin İstanbul'a geldiğini ve babası tarafından huzura kabul edildiğini hatırlıyor. Hattâ Almanya'da getirilecek bazı ufak-tefek için Berlin'deki elçiliğimize değil, Saray'dan bu Kolze'ye mektup yazılırmış!..

Elimize önemli bir ipucu geçmişti. Ahmet Emin Bey'le düşündük, taşındık! İkimizin de o sıra Almanya'ya gitmeğe durumu elverişli değildi. Gitsek de iki dünya savaşı geçirmiş, hele son savaşta yerle bir edilmiş Leipzig'de defteri ele geçirebileceğimiz çok şüpheliydi. Sonunda Ahmet Emin Bey, Almanya'daki bir dostuna mektup yazmayı ve bu yayınevi hakkında bilgi almayı düşündü ve öyle yaptı. Fakat gelen karşılık bütün ümitleri uçuracak nitelikteydi. Bu KOLZE yayınevi, 1923 yılında kapanmıştı ve sahiplerinin de nereye gitmiş olduğu bilinmiyordu.

Bunun üzerine ikimiz de işin ucunu bıraktık...

Üstünden 12 Yıl Daha Geçti.

Yine böylece yıllar aktı geçti, tam 12 yıl... Artık Abdül-hamid'i de, hatıra defterini de unutmuştum. Geçen yılın nisanında (1973) sayın Kemal Ilıcak'ı ziyarete gitmiştim. Or-dan-burdan konuşurken, söz döndü dolaştı, eski padişahlara, derken Abdülhamid'e dayandı. Kemal Bey'e de bu «hatıra defteri» hikâyesini anlattım, ilgilendi. «Çok önemli bir vesika,» dedi. «Niçin ilgilenmiyorsun?..»

İşin güçlüklerini sayıp-döktüm ve bunun denizde belli bir balığı aramak gibi bir iş olacağım anlattım. Hiç beklemediğim bir karşılık verdi:

—Sen araştırmacı değil misin?.. Araştırmacı ne demek?.. Bir ipucu elde edip gerçeğe ulaşıncaya kadar gitmek değil mi?.. Elinde bir ipucu olduğunu söylüyorsun...

—Fakat bunun maddî külfetleri var Kemal Bey... ihtimal zayıf, külfet yüklü. Böyle bir riski göze alamam!..

—Yâni, maddî durum demek istiyorsun ...Yardım ederim. Madem ki tarihimize ışık tutacak bir vesikadır, Abdül-hamid gibi üzerinde çok konuşulan b|r padişahın hatıralarıdır, bu noktada paranın hesabı yapılmaz...

Düşündüm; iki büyük savaş geçirmiş bir ülkede, 55 yıl önce gönderilmiş bir defteri, kapanmış ve iz-tozu bilinmeyen bir yayınevinden aramak akıl kârı değildi. Ama hem araştırmacı olmak, hem buna «hayır» demek de mümkün olamazdı.

—Peki Kemal Beyefendi, dedim. Öyleyse önce ihtimalleri biraz artıralım, ben ondan sonra gideyim.

—Nasıl?..

—Sizin Almanya'da teşkilâtınız var, Tercüman'ı çıkartıyorsunuz. Büronuza talimat verin, KOLZE yayınevinin sahiplerinden birini ele geçirsinler. Ben sonra gidip araştırmalara başlayayım.

—Oldu, tamam...

dedi ve Abdülhamid 'in hatıra defteri kovalamacası böylece yeniden başlamış oldu...

Kolze Bulunuyor.

Zaman zaman Kemal Bey'le görüşüyorduk. Fakat Kol-zeler bir türlü ele geçmiyordu. Aile dağılmış, her biri bir yere gitmiş, Leipzig'le olan ilişkileri kopmuştu. Ara sıra Kemal Bey'in de umudu kırılır gibi oluyor, «Galiba sen haklı çıkacaksın. Daha yayınevi sahiplerinden birini bile ele geçiremedik,» diyordu. Gülüşüyorduk. Fakat...

Evet, fakat 1974 yılının Eylül ortasında telefon çınladı, açtım, kargımda Kemal Ilıcak...

—Senin Kolze bulundu...

— Efendim?..

— Senin Kolze bulundu, diyorum. Çocuklar bu yayınevinin sahiplerinden birini bulmuşlar, adresini de tesbit etmişler...

—Bravo doğrusu... Mucize yavaş yavaş gerçekleşmeğe başlıyor galiba...

— Ne zaman gidiyorsun?..

— Ne zaman mı?.. Hemen, beş-ön güne kadar...

—« Gel de görüşelim...

Telefon kapandı. Ben, «mucize yavaş yavaş gerçekleşiyor» demiştim ama içimde hiç de ümit yoktu. Kolze yayınevinden birini bulmak ne işe yarardı? Bulunan bu kimsenin, bakalım defterden haberi var mıydı?.. Tutalım vardı. Haberi vardı da defter kendisinde mi idi? Hadi bir varsayım daha yapalım, defter de kendisîndeydi. Defter kendisinde olduğuna göre, değerini de biliyor demektir, öyleyse saklamıştır. Ama İkinci Dünya Savaşı'nın şehri yerle bir ettiği ana-baba gününde bir bomba da evine raslamışsa defterin hesabı mı aranırdı?..

Fakat, yine de bir kez gidip adamla konuşmalıydım.

Belki vereceği bilgiler bile bana yararlı olabilirdi. Hazırlığımı yaptım, yola çıktım. Frankfurt hava alanında beni Tercüman Ailesinden Çetin Süer bekliyordu. Ertesi günü Leipzig'de idik.

Her Kolze ile Karşı Karşıya.

Herr Kolze ile karşılaşmamız, gerçekten çok heyecanlı oldu. Önceleri beni kabul etmek istememişti. Kimdim, kendisini nerden tanıyordum ve ne için görüşecektim?.. Bunları soruyor, ben de bunlara doğru-dürüst karşılık veremiyor-dum. Çünkü, gerçeği söylediğim anda, «Böyle bir şeyden haberim yok,» diye kestirip atması mümkündü. Onun için Kolze yayınevinin yayınları arasındaki Türkçe-Almanca lügati aradığımı söyledim. Bunun için İstanbul'dan gelmiştim. Kendisini beş dakika için olsun görmem gerekti. Önce, «Bu lügat bende yok,» dedi, sonra; Alman Millî Kitaplığında bulabileceğimi söyledi. Fakat buna rağmen direnince, istemeye istemeye evinin kapısını açtı.

Eski bir Alman evi idi bu. Sıra sıra dikilmiş büyük apartmanların arasında sıkışıp kalmıştı. Eski eşyaların, o kendilerine has kokusu doldurmuştu ortalığı... Müzelerin sessizliği vardı. Beni, kendi çalışma odasına aldı, Herr Kolze... Ak saçlıydı. Ortadan uzun boyluydu. Yetmiş yaşlarında görünüyordu. Fakat konuşurken, «Yayınevi kapandığı zaman 23 yaşındaydım,» dediğine göre, 78 inin içindeydi. Oturduk.

Piposunu çekiştirerek konuşmaya başladı:

— Size faydalı olabileceğimi sanmıyorum. Böyle bir lügat vardı. Ama tahmin edersiniz, bunca zaman sonra benim bile ortada kalmam mucize! Savaştan önce, kitaplarımın arasında rastlıyordum. Fakat çok yıllar oldu ki görmüyorum. Her halde, ya ev değiştirirken, ya kitapları yeniden yerleştirirken bir yerlere girdi. Şimdi bulamam... Çünkü nerede olabileceğini bilmiyorum...

«Benden Ne istiyorsunuz?»

—Ben, bu lügati aramıyorum...

Dedim. Piposunu ağzından çekerek hayretle yüzüme baktı, iyice işkillendiği her hâlinden belli di. Biraz da kaslarını çatarak konuştu:

—Bana öyle söyleminiştiniz!

—Evet.

—Peki benden ne istiyorsunuz?..

Bunu söylerken alt dudağı titredi. Belli ki korkmuştu. Bir ajanla karşı karşıya olduğunu sanıyordu belki de... Doğu Almanya'da yaşayanlar için bu tehlikeli bir lâbirentti.

—Abdülhamid'in hatıra defterini...

Dedim. Hiç bir şey anlamamış gibi yüzüme bakıyordu:

— Abdülhamid'in hatıra defteri mi?.. Olanca sevimliliğimi yüzüme toplayarak konuştum:

—Evet, Abdülhamid'in hatıra defterini... Yani, baba nıza büyük Osmanlı nişanı veren, onunla dost olan Padişa hımız Abdülhamid'in hatıra defterini... Milletimizin tarihi ne yardım edeceksiniz, ışık tutacaksınız!..

Karmakarışık olmuş yüzünün çizgilerini toparlamağa ve düşünmeğe çalışıyordu. Gözünü, yerdeki eski halıya dikerek bir süre sustuktan sonra:

— Siz kimsiniz, dedi; Benimle açık konuşun?..

—Ben, araştırmacı, yakın tarih yazarıyım. Abdülha mid'in Beylerbeyi Sarayı'nda iken bir hatıra defteri düzen lediğini ve ölümünden sonra yayımlanmak üzere dostu olan babanıza gönderttiğini biliyorum. Abdülhamid için memle ketimizde çok şeyler söyleniyor. Bunların gerçekle ne ölçü de ilişiği olduğunu anlayabilmek için, kendi fikirlerini öğ renmeğe çok ihtiyacımız var. Sırf bu maksatla Türkiye'den sizi görmeğe geldim.

Babam Çok Severdi Abdülhamid Sultanı

Kuşkusu biraz dağıldı, yüzünün çizgileri biraz rahatladı. Piposunu daha geniş nefeslerle çekerek konuştu:

—Peki siz padişahınızı kovmadınız mı?.. Şimdi onlarla niye ilgileniyorsunuz?..

—Evet, Cumhuriyetle yönetiliyoruz şimdi; padişahları mızı da uzaklaştırdık. Ama tarihi değil, tabi...

Gülümsedi... Piposunu masanın üstüne bırakarak ellerini bacakları arasında kenetledikten sonra konuşmaya başladı:

—Babam çok severdi Abdülhamid Sultanı... Onun ver diği nişanı hayatının en kıymetli varlığı olarak ölümüne ka dar saklamıştır. Yazık ki, ölümünden sonra ablamda kaldı. Kaybetmişler. Ben de çok üzüldüm...

Buzlar çözülmüştü artık. Ben de ferahlamıştım.

Gülüşüyorduk. Ayağa kalkıp yazı masasının tahta ke-pengini indirdi ve bir şişe 'konyak çıkardı:

— İçer misiniz?..

Teşekkür ettim. O zamana kadar ilgilenmediği Çetin Süer'e baktı:

—Siz kimsiniz?..

—Tercüman Gazetesi'nde çalışıyorum. Şimdi 'de arka daşıma tercümanlık yapıyorum.

—İstanbul'da mı?..

—Hayır Frankfurt'ta... Gazetemiz Frankfurt'da da ba sılıyor.

—Yaa. Büyük gazete demek!

Herr Kolze, Doğu Almanya'da yaşadığı için, Batı'da olup bitenlerden haberli değildi. Konyaklarımızı yudumlarken sordu:

—Peki, beni nasıl buldunuz?..

Çetin Süer, aylar süren araştırmalar ve bir kitabevinde

çalışan yaşlı kadının kendisine nasıl yol gösterdiğim anlatınca, Herr Kolze iyice keyiflendi.

—Ahh Helga — dedi — nasıl, hâlâ güzel mi bari?..

«Hatıraları Niçin Yayınlamadınız?»

Belli ki Helga, Herr Kolze'nin eski bir gözağrısı idi. Kızıştı sohbet iyice. Ben, Herr Kolze'den pek çok şeyler öğreneceğime artık iyiden iyiye inanmıştım. Fakat söz bir türlü Abdülhamid'e gelmiyordu. Apansız bir soru doğrulttum:

—Abdülhamid'in hatıra defterini niçin yayınlamadınız?

Duraksadı. Kendisini suçlamışım gibi yüzüme alıngan baktı:

— Ben o zaman 23 yaşında genç bir mühendistim. Babama yardım etmek için yayınevine boş zamanlarımda gi-der-gelirdim, benim işim değildi bu?..

Bir kapı daha açılmış, bir ışık daha belirmişti. Demek eldeki bilgiler doğru idi ve Abdülhamid'in hatıraları Kolze yayınevine gelmişti!..

—Öyleyse, babanız neden yayınlamadı acaba?..

—Söyledim ya, babam çok severdi sizin Sultanınızı... Hattâ bizim Kayzerimiz Vilhelm'den bile fazla... Hem bili yor musunuz, bizim Kayzer, sizin Sultanınız Abdülhamid için ne söylemiştir?.. Babam bunu sık sık başını sallayarak tekrarladı. Delmiş, ki; «Ben politikayı Abdülhamid'den öğ rendim.» Büyük adam... Nasıl, bu sözü biliyor muydunuz?..

Başımı salladım.

—Biliyordum Herr Kolze. İşte zaten bunun için hatıra ları bulmak ümidi ile buralara kadar geldim ve sizi rahat sız ediyorum.

Birdenbire sordu:

—Siz Cumhuriyetçi misiniz?..

—Evet.

— Öyleyse Abdülhamid'e düşmansınız.

—Memleketimiz ellibir yıldanberi Cumhuriyetle idare ediliyor ve ben Cumhuriyetçiyim. Fakat ne Abdülhamid'e, ne de öteki padişahlara düşmanım... Onların bıraktığı im paratorluk olmasaydı, biz Cumhuriyeti nerede kuracaktık?..

—Bravo...-dedi, sonra ekledi-. Şimdi size inandım...

«Size Elimden Gelen Yardımı Yapacağım.»

Küçük kadehler yeniden doldu. Şöminede odunlar çı-tırdar, alevler duvarlarda ışıklarla oynarken, Herr Kolze hatıralarının içinden konuşmaya başladı:

—Size elimden geleni yapacağım. Fakat biliyor musu nuz ki, bu hatıraların peşine düşmüş ilk insan siz değilsiniz?

Bu kez şaşırmak sırası bana gelmişti. Demek benden önce de bu hatıraların peşine düşenler olmuştu! Kimlerdi bunlar acaba?.. Neden hatıraları bulamamışlardı?.. Yüzünün, en küçük kımıltısını bile kaçırmadan -igözlerine bakarak- susuyordum:

—Size, babama yardım etmek için yayınevine gidip - geldiğimi söylemiştim. 1918-1919 yıllarıydı. Yayınevine bir takım fesli adamlar gelip-gidiyor, babamla konuşuyorlardı. Niçin gelip gittiklerini, ne konuştuklarını bilmiyordum o za man. Sadece görüyordum. Bir gün babam hastalandı. Son günleriydi bu... Beni çağırttı. Çocukları içinde en çok güven diğinin ben olduğumu, ancak o zaman öğrenebildim. Bana dikkatle bağlanmış bir paket uzattı; «Bunu, sana emanet ediyorum,» dedi. «içinde çok değerli bir şey var, bunu iyi sakla!» Şaşırdım, fakat paketi aldım. Sonra bana şunları söyledi:

«Bak oğlum, bu sana verdiğim paketin içinde, benim büyük dostum Abdülhamid Sultan'ın hatıraları var. Ölmeden önce vasiyet etmiş ve yayınlansın diye bana göndertmiş. Dünyaya tesiri olmuş akıllı bir hükümdardır. Ben hatıraları okuttum, çok şeyler yazmış. Yayınlanması büyük akisler

yapar. Fakat hatıraların elime ulaştığı günleri biliyorsun. Yenilmiştik. Ne Almanya kalmıştı ne de Türkiye... İngilizler, Fransızlar her işimize karışıyorlardı. Üstelik Abdülhamid dostumun da düşmanıydılar. Türkiye'nin de durumu bizden kötü idi. Hâlâ da öyle... Üstelik orada da Abdülha-mid'in düşmanları var...»

Babam bunları bana güçlükle söylüyordu. Üzüldüğünü görüyordum. Susturmak istedim. «Bunları sonra konuşuruz babacığım,» demeğe kalktım, direndi ve anlatmasını zorluk çekerek de olsa sürdürdü:

«Bak oğlum, bu hatıraların peşinde çok adam var... Kendisini deviren Jön Türkler bunun peşinde. Hatıraların bana gönderildiğini haber almışlar. Geldiler gittiler, benden bu hatıraları istediler. Vermedim. «Ben de böyle bir şey yok,» dedim, inanmadılar, bir İngilizi kullanarak elde etmeğe çalıştılar. Çok şükür dostuma ihanet etmedim ve hatıralarını bugüne kadar saklamaya muvaffak oldum. O, yayınevine gidip gelen fesli adamlar, hep bu sana verdiğim pa-kedi ele geçirmek istiyorlardı.»

«Artık Sana Emanet»

Burada babamın gözleri yaşardı.

«Bak oğlum,» dedi. «Ne kadar yaşayacağım belli değil Sen gençsin, benden daha iyi günler göreceksin inşallah. Ben Dostum'un vasiyetini tutamadım. Ama sana vasiyet ediyorum. Ortalık düzelince bu hatıraları yayınla. Fakat sakın düşmanlarına kaptırayım deme!... Mezarımda kemiklerim sızlar! İşte Bana söyleyeceklerim budur. Hadi, şimdi paketi al ve git. Nereye saklayacaksan sakla!.. Bundan sonrası sana emanet!..» Evet, babam böyle söyledi ve bir kaç gün sonra öldü. Yayınevini kapattık. Ben kendi mesleğime döndüm. Babamın tek vasiyeti olduğu için, paketi gözüm gibi korudum.

Kardeşlerime bile babamın vasiyetinden söz etmedim bu güne kadar...

Bir ara, Millî Kitaplığa vermeyi düşündüm. Orada hatıralar kaybolmazdı. Fakat babam, bana bu hatıraların Millî Kitaplığa yermem için değil, yayınlamam için bırakmıştı. Dünyanın hâlini biliyorsunuz, bugün yarın derken yıllar geçti. Bir ara, o yıllar Avrupa'da olan Osmanlı prenslerinden birine vermeyi de aklımdan geçirdim. Ama yapamadım. Sonunda İkinci Dünya Savaşı geldi çattı.

Biliyorsunuz, barış olduğu zaman, Almanya'da taş üstünde taş kalmamıştı. Bu şehir en çok bombalanan şehirlerden biri... Bizim mahalle baştan aşağıya yıkıldı. Bir bomba da bu eve düştü. Ama görüyorsunuz, yansı ayakta kaldığı için hâlâ oturuyoruz. Hatıraların bulunduğu kitaplık odasına bir şey olmamış, paket de olduğu gibi duruyor.

Gözlerim yaşarmıştı. Derin ve büyük bir nefes aldım. Demek hayatta mucizeler de varmış! Ben, böyle bir ânı yaşıyordum !

Ölürsem, Hatıralar Ne Olacak?

Herr Kolze, ayağa kalktı. Bütün duvarı baştanbaşa kaplayan kitaplığına giderken durdu:

— Daha bir kaç gün önce düşünüyordum. Ben ölüp gidersem, bu paket ne olacak, iki muhterem ölünün vasiyetini benden sonra kim tutacak diye... Siz bunu benden öyle bir zamanda aradınız ki, vermemem mümkün değil! Belki daha önceleri olsaydı, söylemezdim, saklardım. Ama artık ben de babamın öldüğü yaşlardayım... Size teslim edeceğim.

Sonra birden yüzünün bütün çizgileri katılaşarak bana baktı ve şehadet parmağını yüzüme doğru sallayarak:

— Eğer Padişahınızın vasiyetini yerine getirmeyecek kadar sütsüz çıkarsanız - kendimi de onların içine katarak söylüyorum- üç ölünün ahım sırtınızda taşıyacaksınız!

Hepimiz heyecan içindeydik. Yaşadığımız, tarihin büyük ve dramatik parçalarından biriydi. Herr Kolze, kitaplığın alt sürgülerinden birini itdi, üstüste yığılmış kitaplarla dolu idi burası. Eğildi ve kitapları teker teker çıkarmaya başladı. Kendisine yardım edecek oldum, beni eliyle durdurdu. «Hayır, bu hizmeti ben yapmak istiyorum. Zaten babama verdiğim sözü tutamadım. Bari bu küçük zahmetin zevkine varayım.»

Koca koca ciltleri kaldırırken, yüzünü kan kaplıyordu. Fakat dediğini yaptım ve ayakta işini bitirmesini bekledim. On dakika ka'dar sonra en dipten bir paket çıkardı. Dört yanından hâlâ rengi solmamış bir mavi kurdelâ ile bağlı idi. Bana uzattı:

— Buyrun, aradığınız emanetlerdir.

Bir hazine uzatıyordu bana. Ne yapacağımı kestiremi-yordum. Yarı şaşkınlık içinde sordum:

—Borcumuz?..

Dünyanın en babacan yüzünü bana kaldırdı:

—Borcunuz mu?.. Evet, borcunuz... NAMUSLU OL MAK...

Eline sarılıp öptüm. Bu insanlık tablosu karşısında çocuk gibi ağlamaktan kendimi alamadığımı söylemeye mec-burum..

Köşesine giderken o babacan sesiyle konuştu:

—Ehh, şimdi birer konyak daha içeriz ya!..

Üçüncü kadehlerimizi yudumlarken konuşuyordu:

—Sizden şahsım adına tek bir şey rica ediyorum. Adı mı açıklamayınız. Gerçi benîm yaşım, hiç bir şeyden korkulmayacak bir yaştır ama, yine de sorgu karşısında kal mak istemem. Biliyorsunuz, burada bir devrim oldu. Herkesden olduğu gibi benden de kıymetli eşyalarım ve kıymet li evrakım için bir bildirge aldılar. Size samimiyetle söylü yorum, neyim varsa yazdım. Ama bu *«Hatıralar»* aklımdan çıkmıştı. Belki, 'malım saymadığım, belki kıymetli olduğunu

hatırlayamadığım için olacak, bildirgeye koymayı unutmuşum. Bunda bir suç olacağını sanmıyorum ama, yine de so-ruşturabilirler, bu yaşta karakola gitmenin hoş olmayacağını takdir edersiniz.

Adım ve adresini açıklamayacağımızı Herr Kolze'ye söz verdim. Bu sözü tutuyorum, çünkü Kolze, dünyanın bu en iyi insanlardan birinin gerçek adı değildir, takmadır. Gerçek adı, hatıraların aslı ile birlikte saklanmaktadır.

İşte, İkinci Abdülhamid Han'ın 58 yıl önce yazdırdığı ve benim tam otuz yıl peşinden koştuğum Hatıraların hikâyesi..

«Kalmasın âlemde Allahım hiç bir hakikat nihân»

İsmet Bozdağ

ABDÜLHAMİD'İN DİLEKÇESİ

Abdülhamid'in, öldürülme ve beş parasız kalma tehlikeleri içinde Devlete, Millete, Meclise ve Askere hitaben Selanik'ten gönderdiği dilekçenin tam metni.
(Sadeleştirilmiştir)

Devlet, Millet, Mebusan ve Askere Dilekçemdir.

325 senesi (1908) Nisanın dördüncü salı günü akşamı Ayan ve Mebusan tarafından seçilmiş Tebliğ Heyeti, hayatımın teminat altında olduğumu ve her türlü taarruzdan uzak bulunduğunu, oğlum Abdürrahim Efendi ve yakınlarımdan bir kısmının önünde, ailemin işitebileceği bir şekilde söylediler ve tebliğ ettiler.

Gecesi de Ferik Hüsnü Paşa, beraberindeki ordu ileri gelenleri ve subaylarla gelerek Tebliğ Heyetinin sözlerini doğruladılar; hayatımın hiç bir surette tecavüzlere ve taarruzlara hedef olmayacağını, ikinci ve üçüncü Ordu ile asker, hayatımın korunmasının kefili bulunduklarım ve bütün milletin o yolda teminatta bulunduğunu ve Selanik'te hazırlanan yerde tam bir saygı içinde oturabileceğimi söyleyerek, şayet bu noktada tereddüt edilirse, birlikte arabaya binerek ve elime rovelver vererek -Tanrı esirgesin- bir tecavüz vukuunda önce kendisini öldürmekliğimi, vallah, billah, tallah kelimelerile yemin ve Kuran-ı şerifi de getirip ona da el basacağım söylemiş ise de, «Haşa, Allah esirgesin, ben katil olamam» diyerek teminat ve yeminlerine inanılıp hususî trenle Selânik'e gelindi.

Burada gördüğüm nazik muamele ve zabitlerin korunmam hususunda gösterdikleri gayretler gerçekten takdire değer. İyi ve kötü, fakat hâlis niyetle otuzdört sene, vallahi ve billahi, geceli-gündüzlü devlet ve millete hizmet eyledim, Şeyhülislâm Efendi vasıtasiyle ettiğim yemine aykırı bir hâl ve harekette bulunmadım. Meşrutiyet aleyhine nüfuzumu kullanmadım, İstanbul'daki asker hâdisesinde vallahi malûmatım yoktur, İşte buralarını yeminle temin ederim.

Biraderim rahmetli Sultan Murad hazretleri, yirmialtı yıl ömür sürüp maiyyetlerinde bir çok harem ağaları ve rahmetli Hayreddin Paşa'ya. hizmet etmiş olan Server Ağa ve gereği kadar bendegân ve saire bulundurdu: Saray hazinesinden ve mutfağından her türlü yiyecek, içecek ve diğer gerekenler kendileri için tertip ve rahat ömür sürmeleri için her şekilde hazırlandı. Rusya askeri(nin) daha Ayastafons'ta bulunduğu bir kargaşalıkta Ali Suavi olayı çıkması üzerine Müşarünileyh hazretlerini hemen yanıma alıp, ortalık yatışınca yine eski yerine gönderildi ve vefatlarına kadar, korunması ve arkalanması noktasında ne ölçüde dikkat ve gayret harcandığı ve aileleri, benim ailem ölçüsünde aylık al-

dığı ve hasta ve illetli bir vücuda sahip oldukları halde, bunca müddet her türlü arzusuna ulaşmak suretiyle yaşadıkları apaçık ve sonra ölümleri ne yolda vuku bulduğu dahi hususi doktoru Rıza Paşa'nın raporu ile bellidir. Vefatlarından sonra, aileleri fertlerine kendi evlâdım gibi bakarak refahları ve huzurları için hiç bir şey esirgenmedi. Hattâ, müşarünileyh hazretlerinin muhterem haremi baş kadınefendi, akıllı ve dindar olup, sözü geçen Server Ağa aracılığı ile ailemle birlikte maaş aldıkça, memnuniyetlerini bildirmek için yazdığı teşekkür mektupları, hâlâ Saray'daki evrakım arasındadır.

Oğullan Selahaddin Efendi'nin aleyhimde bulunacağına inanmam; düpedüz uydurmadır.

teinde bulunduğum felâketli hâlin anlaşılabilmesi, şöylece hülâsa edilebilir: Bir çok iyâlim ve bir çok evlâdım olduğundan, İstanbul'da bulunan oğlum Nureddin Efendi, kendi annesi ile diğer yaşlı kadınlardan müteşekkil aile fertleri, bugün de bir ekmek parçasına muhtaç haldedirler. Maaşım, şimdilik burada (Selanik'te) idareye yetmekte ise de, îstanbul'dakilerin nafakalarına yardım edecek derecede değildir. Bununla beraber, bu mahrumiyetin kaldırılması hususunu Devlet ve Milletin dikkate alacağına eminim. Çünkü bütün servetim ve varlığım müsadere edildi. Perişan ve merhamet edilecek bir halde kaldım.

Bu tafsilattan maksadım şunlardır:

Önce kendimin, sonra evlât ve ayalimin hayatı her türlü tecavüz ve taarruzlardan uzak olduğu hakkında yapılan vaitler ve teahhütler, Ayan vs Mebusân ve Devlet ve Asker tarafından teminat ve karar altına alınsın; bu karar da açık bir dille, resmî ve yazılı olarak tarafımıza tebliğ edilsin.

Daha sonra, oturmakta olduğum Alâtini köşkü, namıma satın alınsın ve hayatımın sonuna kadar oturmaklığım için bana tahsis edilsin.

Ve en sonra, hizmetimde bulunanların şahsî hürriyetleri kendilerine tanınsın...

İşte dileğim şu üç şeyden ibarettir; zira, can korkusu insan için her an ölümdür. Hayat ise kutsaldır, ondan güvensizliğe düşmek gibi felâket olmaz. Bu sebeple, belirtilen üç şart karara bağlandığı ve yapıldığı takdirde, nasıl istenir ve kimin huzurunda gerekirse, bankadaki varlığımın teslimine dair kâğıdı yazmaya ve imzalamaya hazırım. Servetimin Asker için muhafaza edildiğini, bir gerçek olarak söyleyebilirim.. Varlığım, keşke daha çok bulunsaydı da, hepsim birden Ordu'ya bırakmak şerefine erişebilseydim.

Cenabı Hakka kasem ederim ki, bu geçici dünyada tek maksadım yalnız Devlet ve Millete dua etmek ve sayılı günlerimi bulunduğum yerde tamamlamaktır. Kesinlikle başka bir fikrim toktur.Arzu olunacak surette teminat vermeğe hazırım. Bu sebeple, işbu arzuhalimin Mebusan Meclisi'nde okunması ile, büyük milletimin ve meşrutiyet devletinin görünmekte olan haşmet ve atıfetine nisbetle, ehemmiyetten uzak olan sözü geçen dileklerimin kabulünü rica ederim.

17. Cemaziyelâhır, 327 ve 22 Haziran, 325
(29 Haziran 1909)
Abdülhamid

Mahmut Şevket Paşa'nın Cevabı

Sultan Abdülhamid'in dilekçesi üzerine gazaba gelen Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın Abdülhamid'e gösterilmek üzere 3. ncü ordu kumandanlığına gönderdiği ve kitabımızın 142. nci sahibesinde sadeleştirerek yayınladığımız telgrafın tam metni.

Şifre
Harbiye Dairesi
6011

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

C. 24 Haziran, sene 325.

Geçenlerde Hakan-ı Sabık'ın verdiği cevapta, nukudu mevcudesini ikinci ve üçüncü orduların ikmal-i nevakısı için ita eylediği ve Alâtini köşkânün namına mubayaası ile emr-i hak vukuunda yine hükümete terkine muvafakat olunmak için şeref ve namus-u askeriyyeye iltica eylediği beyan olunuyordu; şimdi başka şartlar temhid olunarak taallül gösteriliyor.

Hakan-ı müşarünileyhin hayatlarına Osmanlı Ordusu zâmindir, Ordunun bu zamanı mevut için, büyük kuvve-i teşriyyeden ibaret olan Meclis-i ayan ve Mebu'sân'ın zammı talep olunuyor ve kendilerinin elyevm Osmanlı Ordusunun yeddi muhafazasında bulundukları derhâtır edilmiyor. Osmanlı Ordu'su hayatlarına zâmin iken başka teahhüdât talebinde bulunmasının ordunun namus ve şeref-i askerisini muhil olacağı ve her sene tebeddül etmekte olan Meclis-i Ayan ve Mebusan reisleri tarafından bu babda verilecek varaka-i teahhüdiyyenin bir kıymet ve ehemmiyet-i hakikiyyesi olmayacağı feramuş olunuyor.

Bu hâlin ordu zabitanınca duyulduğu takdirde husule getireceği sui tesirâtın derecatı takdir olunmalıdır. Burası da ol veçh ile bilinmelidir ki, kendilerinin vefatı halinde bankalar mevduatının hükümetçe elde edilmesi asan olacaktır.

İşbu telgrafnamenin kendilerine iraesile beraber ha-kan-ı müşarünileyhe betekrar müracaat buyurunuz; Almanya'dan celp olunan banka memurları bir hayli vakit hâl-i intizarda bulunamıyacaklarından işarı sabık veçhile memurları huzuruna kabul ile kendilerine verilecek hesapnameyi imza edip etmeyeceklerini suret-i katiyyede öğreniniz; er bab-ı

namusun nasayihini ismâ etmeyerek şu hal-i felâkete duçar olmalarına sebeb olan tab'ı mütereddidânelerini terk ile hareket-i merdanede bulunmalarını kendilerine halisane arz eyleyiniz, cevabınıza muntazırım efendim.

25. Haziran. Sene 325 Hareket Ordusu Kumandanı
Birinci Ferik Mahmud Şevket

Üçüncü Ordu Komutanlığı, ertesi gün yu-kardaki telgrafa cevap vermiş olacak ki, daha ertesi gün Mahmut Şevket Paşa, *aşağıdaki telgrafla 3. ncü Ordu Komutanlığı'na yeni talimat vermektedir.*

Üçüncü Orduyu Hümâyûn Erkânı Harbiyye Dairesi

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

C. 26. Haziran. 325 (Sadeleştirilmiştir.)

Sabık Hakan tarafından Mebusan Meclisi ile Orduya hitaben yazılıp posta ile gönderilmiş bulunan dilekçenin dikkat nazarına alınacağı ve ölene kadar hayat-ı hümâyûnlarının Ordunun garanti ve kefaletinde emniyet altına alınacağı ve ömrünün sonun kadar Selânik'de bırakılıp İstanbul'a nakle'dilmeyeceği beyân ve oturmaları için Alâtini köşkünün nam-ı hümâyûnlarına satın alınması kararlaştırıldığından, bu kerre Doyçe Bank'dan alınacak paradan bedeli ödenmek üzere satış muamelesinin hemen yaptırılması rica olunur.

27. Haziran, 325

Bu Telgraf emri üzerine hazırlanan ve Sultan *Abdülhamid'e verilen «derkenar» da* aynen *şöyledir:*

Derkenar :

Sabık Hakan Abdülhamid Han hazretlerinin hayat-ı hümâyûnlarının Ordunun garanti ve kefaletinde olarak teminat altına alınmış olduğuna ve müşarünileyhin ömrünün sonuna dek Selânik'de bırakılıp İstanbul'a nakledilmeyeceği-ne dair Birinci ve İkinci Ordu Müfettişi ve İstanbul Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa hazretlerinden gelen, sureti yukarda yazılı telgrafta belirtilen teminatı pekiştirerek sunarız.

22. Cemaziyülâhır, sene 1327 ve 28 Haziran, 1325

Erkânı Harbiyye Reisi
Mirliva
Hakan-ı müşarünleyhin Muhafaza memuru
Kolağası
Rasim Celâleddin bin Fazlı

Üçüncü Orduyu Hümâyûn Kumandanı
Ferik
Mehmet Hadi

Erkânı Harbiye Birinci Şube Müdürü
Kaymakam îsmail Halil Recai Manastır.

Padişaha Bir Suikast İhbarı ve Abdülhamid'in Tutumu

Ondört yıl Mabeyin kâtipliği yapmış, daha sonra Dahiliye Nazın olmuş Reşit Bey, za-

mân zaman Abdülhamid'in gadrine de uğramıştır. Bu bakımdan yayınladığı hatıraların ciddiyetine güvenilebilir Reşit Bey, kitabında şunu anlatıyor:

«Şahit olduğum vekayiden biri de şudur: Bir perşembe sabahı Bükreş sefaretinden bir şifre geldi, açtık. Diyordu ki: *Romanyalı filân adam sefarete müracaatla önümüzdeki Cuma günü Şazlı Dergâhmdaki camiye selâmlık resmi ifası için teşrifi şahane vuku bulursa, suikasta maruz kalacağını ve camiin civarındaki mecralara dinamit konulmuş olduğunu mahremâne haber veriyor.*

Mesuliyeti, muhbire aitolmak üzere arz-ı malumat ediyorum.»

Bu telgrafı yazan,, eski Mabeyn kâtiplerinden Kâzım Beydi. Bu zat, şahsının, memuriyetinin namus ve haysiyetini tamamile takdir ile icabına ihtimam eder, doğru sözlü, doğru özlü bir insandı. Bu Jurnalin isaline (ulaştırılmasına) tavassuta (aracılığı) da mazur idi. Çünkü evvela tavassuttan intinkâfı (vaz geçmesi) muin (Koruyucu) sıfatile cürme iştirak demek olurdu. Saniyen, dünyanın hiç bir tarafında hiç bir memur, aynı halde başka türlü hareket edemezdi. Nitekim, jurnalin ne maksatla ve ne taraftan haber verildiği açıkça anlaşılmakla beraber, Başkâtip Süreyya Paşa da derhal arza mecbur oldu. Padişah, Cuma gecesi camiin civarındaki su ve hela yollarında bir tahariyat (araştırma) icra ettirdikten sonra, ertesi cuma günü selâmlık resmini orada icra ve cuma namazını o camide eda etti.

Fakat bir daha sazlı camiine gitmedi.

Sazlı şeyhi Zafir efendi, kimseye zarar vermez, devlet işlerine karışmaktan çekinir ve gerçekten mutekit bir âdemdi. Sultan Hamid'in bu zatı nasıl tanıdığını bilmiyorum. Efen-

diliği zamanındaki züht ve salâhına ve duasına müstecap olacağına itimat etmiş olması ihtimalidir. Senede bir iki defa o camiye Selâmlık eder, Şeyh'in bu suretle de duasını alırdı. Serencebey yokuşunda, fakat aradaki boş bir arsadan dolayı, Sazlı dergâhının karşısına yerleşmiş olan Ebül Hûda, Şeyh Zafiri'nin bu iltifatı seniyyesine alenî haset ederdi. Kendisinin mazhar olmadığı şereften onun da mahrum kalması için tertip ettiği bu yalancı jurnali, Hariciyye Nezaretinde bilmem ne işle muvazzaf ve her halde kendisine müntesip Vais efendi isminde serseri bir levanten vasıtasile Bükreş'e göndererek oradan takdimine Sefareti mecbur ettiğini ve bu dolambaçlı yolu ihtiyar etmesindeki külfetin uydurduğu jurnalin sahibini korkutarak Padişah nazarında düşürmek emeline müstenit bulunduğunu, hâle vakıf olanların hepsi derhal anladılar; Padişahın da bu meyanda bulunduğuna inanmak isterim. Lâkin telâkkinin mahiyeti ne olursa olsun, her şeye rağmen Ebül Hûda'nın maksa'dı hasıl oldu.»

Cemal Kutay: Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, sayfa: 5558

Yayına hazırlayanın notu:

Bu belge, bir çok bakımdan Abdülhamid'in hatıra defteri ile ilişkilidir. Özellikle Abdülhamid'in en çok üstünde birleşilen noktalarından birisi, onun vehimli ve korkak olduğudur. Oysa, güvenilir bir kaynak olan Reşit Bey'in anlattığına göre, bu olaydaki tutumu ile ne korkaktır, ne de vehimlidir. Üstelik akıllıdır da. Çünkü ihbarı değerlendirmiş, camiye giden yolların üstündeki su yollarında bir arama yaptırdıktan sonra, ertesi günü pervasızca bu camiye gide-

rek Cuma Namazım kılmıştır. Eğer vehimli ve korkak ol-saydı,Cuma Selâmlığını başka bir camide yaptırması pek kolay ve tabii idi.

Bir daha bu camiye gitmemesi ve Şeyh Zâfir Efendiye ve Şazlı camiine bir daha uğramaması sebebine gelince: Hatırlanacağı gibi Abdülhamid hatıralarında Ebül Hûda'dan çok yararlandığını, onun yolu ile Hindistan ve Türkistan'a dervişler göndererek Rus ve İngilizleri tedirgin ettiğini, kendisini bir istihbarat ajanı olarak kullandığını, hatta İngilizlerle gizli müzakerelerde aracılığını kabul ettiğini yazmaktadır. Kendisi için böylesine gerekli bir kimseyi kıskançlığa sürüklediğini fark edince, bir daha Sazlı Camiine gitmemesi ve Şeyh Zâfir Efendi ile ilişkilerini gevşetmesi dikkatli bir devlet adamı politikası gütdüğü fikrini kuvvetlendirir.

Reşit Beyin Hatıraları

Eski Dahiliye Nazın Reşit Bey (Rey) hatıralarında Sultan Hamid için şunları anlatıyor.

(Sadeleştirilmiştir.)

«Osmanlı Padişahları içinde, Sultan Abdülhamid kadar şahsen namuslu, afif ve devlet hazinesine değer vereni azdır. İkinci Abdülhamid tahta geçmeden önce kendi siyasetine karşı olacaklarını tahmin ettiği adamları bile okşamış, tahtına merdiven yapmış, padişah olduktan sonra da onları bir müddet iyi tutmuş, fakat sonra birer bahane ile birer tarafa uzaklaştırmıştı. Meşrutiyet inkılâbından sonra Abdülha-mid'i kötüleyenler, onun kibirli, azametli, kimden gelirse gelsin hiç bir itirazı dinlemeyen bir adam olduğunu da söylüyorlardı. Fakat gizli kalan birçok hakikatler, acele verilen bu hükümlerin birçoklarını değiştireceğe benziyor. Abdülhamid, kendisine bağlılıklarından, sadakatlerinden emin ol-

duklarının mütalâalarına ve itirazlarına değer verir, onları dikkat ve alâka ile dinlerdi. Makûl bulduklarını yerine getirmekten adeta haz duyar, onları takdir ve taltif ederdi.

Abdülhamid'e itirazlarını pervasızca yapanlardan biri de hazine kâhyası Hasan Şevki Beydi.

1318 (1902) Ramazanının 15. nci günü Topkapı Sarayı'n-da Hırka-i Saadeti ziyaret töreninden sonra Sultan Abdül-hamid Hazine-i Hümayun'da mahfuz bulunan Üçüncü Sultan Mehmet'in muhteşem ve murassa sorgucunu istemişti.

Yavuz Sultan Selim'in kurduğu geleneğe uyarak Hasan Şevki Bey, mutâd kimselerle beraber sorgucu hazineden çıkarmış, gümüş bir tepsi içine koyarak Bağdat Köşkü'nde Abdülhamid'e sunmuştur. Hazine kâhya'sı huzurdan çıktıktan sonra, baş mabeyinci Hacı Ali Paşa'ya demiş ki:

— Efendimizin ulu ecdadı Hazine-i Hümâyûnlarına bir çok şeyler koymuşlar, vermişler, fakat buradan bir habbe bile çıkarmamışlar ve almamışlardır. Eğer Şevketmap efendimiz bu sorgucu götüreceklerse, doğrusu ben kullarını çok mahzun edecekler!..

Baş mabeyinci bunu Sultan Hamid'e arzedince O: — Ben bunu muvakkaten alıyorum, kızım Ayşe'ye yaptıracağım taca örnek tutacağım. Bayramın birinci günü iade ederim, demiş ve yazdığı bir senedi de uzatarak ilâve etmiş:

— Şunu da kendisine ver.

Abdülhamid zamanında muayede merasimi (Bayram töreni) bazen Dolmabahçe Sarayı'nda, çok kere de Yıldız Sarayı'nda yapılırdı. Bu yıl da Yıldız Sarayı'nda yapılacaktı. Hazine-i Hümâyûnda kadife torba içiride muhafaza edilen altın taht, her yıl olduğu gibi arife günü, yerinden hususî merasimle çıkarılmış, Saraydan gelen kapalı bir arabaya konarak hazine kâhyası tarafından yanında beş, altı kişi olduğu halde, Yıldız Sarayı'na götürülmüştür. Muayede töreni bit-

tikten sonra Hasan Şevki Bey Abdülhamid'in senedini Hacı Ali Paşaya vererek:

— Lütfen sorgucun iadesini temin 'buyurunuz! Demiş. Başmabeyinci huzura girmiş, münasip bir dille sorgucu hatırlatmak isteyince Abdülhamid:

—Senedimi getirmiş mi? demiş ve:

—Evet Şevketmeap efendimiz buyurunuz!

Diye takdim etmiştir. Abdülhamid sorgucu iade ederken:

—Hasan Şevki Bey'e selâmı şahanemi söyle ve kendi sinin vazifeşinaslığından memnun olduğumu da tebliğ et. Şu yüz altını da ver, bayram harçlığı yapsın! demiştir. Hazine kâhyası sorgucu ve ihsanı şahaneyi alıp şükranlarını Padi şahın ayağına yüz sürerek belirttikten sonra, Topkapı Sa-rayı'na gelmiş, yüz altını beraberinde bulunan arkadaşları na dağıtmıştır.

Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi yazan Cemal Kutay, tarihinin 6176 sayılı sayfasında Namık Kemal'i beraat ettiren mahkeme kararından bahsederken şöyle diyor :

«— Cinayet mahkemesi reisi Abdüllâtif Suphi Paşa, Kemal (Namık Kemal) hakkında beraat (yahut vazife dışı) kararı verdi. O gün cinayet mahkemesi bir dağ kadar büyük-tü ve mahkeme reisi bir dağ tepesi kadar yüksekti.

Bu sırada bir büyük adam ve bir yüksek adam daha vardı: Sultan Hamid! Kemal hakkında beraat (yahut vazife dışı) kararı veren mahkemenin reisine, Abdülhamid, kin beslemiyecek kadar büyük ve yüksek oldu ve bu karardan

CEMAL KUTAY: Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi Sahife 6324 - 30 - 31

sonra Abdüllâtif Suphi Paşa'yı, üç defa Evkaf ,iki kere Maliye ve bir kere de Ticaret Nazırı yaptı.

Bu beraat kararını veren mahkemenin azasından Lebib Efendi de, yine Abdülhamid, zamanında resmî yerlerin **en** yükseği olan Temyiz mahkemesi baş Müddeiumumiliğine geçti ve Bâlâ rütbesi aldı ve kendisine birinci rütbeden Os-manî ve Mecîdî nişanları altın ve gümüş, imtiyaz madalyaları verildi.

Abdülhamid Devrinin Ünlü Bankerlerinden Zarifi Anlatıyor:

«Osmanlı Şehzadeleri içinde Hamid efendi kadar tutumlu, hesabını bilen, sermaye ve sermayeyi değerlendirme hesaplarında bilgili bir zat tanımadım. Bu özelliği daha fazla hasbî idi. Fevkalâde zeki, hızlı bir anlayışa sahip, her şeyin püf noktasından bilgili olmak için gayret eden, karşısındakini sükûnetle dinleyen bir şahsiyettir. Yüzünden ne düşündüğünü anlamak imkânsızdır.

Fakat, Şehzadeliği zamanından beri saplandığı fikirler vardır. Çok geç güvenir, fakat güvencini basit hadiseler karşısında bile duraksamadan geri alırdı. Kendisi ile'sürekli ve kopmayan münasebetler sağlanmasının çok zor olduğuna inanmışımdır. Bir noktada tereddüt ettiği ve şüphelendiği zaman, konuyu ustalıkla o noktaya getirir, şüphe ve endişelerini pekiştirmeye çalışırdı. Bu duygusunun, peşin verilmiş kararlarda bir çeşit mantık ve vicdan huzurunu sağlamak için kendisini etkilemek anlamında olduğunu söyleyebilirim.

Mithat Paşa'nın memleketten uzaklaştırılması olayını duyduğum zaman çok endişelenmiştim. Memlekette bir ka-

Not: Cemal Kutay genellikle Abdülhamid'e muhabbeti olmayan tarihçiler arasında bilinir.

rışıklık çıkabilirdi. Bu his ve düşüncelerimi mabeyin müşiri Sait Paşa'ya açıkça Söyledim:

— Paşanın (Mithat Paşa) üç ayda yaptığını üç saatte yıktınız. Neticelerden çekinmiyor musunuz? Dedim. Bu sözlerimi Sait Paşa Hünkâr'a arz etmiş olacak ki, aradan uzun zaman geçtikten sonra bir gün bana, şu sitemli sözleri söyledi:

— Üç ayda yapılanları üç saatte yıksak bile, neticelerini idrak ederek bu kararları aldığımız anlaşılmalıdır. Bu bizim saltanat hukukumuzdur.

Ve, benim bir şey söylememe fırsat bırakmadan konuyu ustalıkla değiştirdi.

KAYNAK:
CEMAL KUTAY
«Türkiye İstiklâl ve Hürriyet
Mücadeleleri» tarihi
Sayfa: 6266-67

Abdülhamid ve Kolera

Dr. Osman Şevki Uludağ (Vakit-Yeni Gazete) nin l Kasım 1974 tarihli sayısında 1892 kolera salgınından bahsederken Sultan Abdülhamid hakkında (intak-ı hak) kabilinden şöyle yazıyor:

Hastalık yine Mısır'dan atlayarak İzmir'de yayılmıştı. Oradan memleketin başka taraflarına ve İstanbul'a bulaşmıştı, İstanbul doktorları arasında kolerayı tanıyanlar çok-tu. Ancak, sarayda bulunan doktorlar kolera bahsinde ikiye ayrılmıştı. Bunlardan bir kısmı hastalığın kolera olmadığını söylüyordu. Saray mensubu doktorlar arasında (mik-

rop) a inanmayanlar bile vardı. Bunlar padişaha yakın bulunmalarından istifade ederek fikirlerini tek bir surette yayıyorlardı ve bu yüzden mücadele tedbirleri alınamıyordu.

Bizzat padişah Abdülhamid sarayın çeşme ve musluklarından aldığı sularla muhtelif şişeleri doldurarak ayrı ayrı kimyagerlere (bakteriologlara değil) gönderiyordu. Aldığı raporları karşılaştırınca muhtelif ayrılıklar görüyordu. Bütün bunlar onun vehmim arttırdıkça arttırıyordu. Bir taraftan hekimlerin birbirini tutmayan sözleri, bir taraftan ölümlerin artışı Sultan Hamid'i pek sinirlendirmişti. Padişaha en yakın bulunan hekimler, sadece onun vehmini gidermek için sözler söylüyorlardı.

Bu esnada ortaya genç bir hekim çıktı. Bıyıkları büyü-memiş olan bu hekim Avrupa'dan henüz gelmişti. Kendisi cild ve firengi mütehassısı idi ama, çok cevval ve girgin olduğu nispette pervasızdı. Babası, eskiden Askerî Tıbbiye Mektebinde başkâtip Muhtar Efendinin tesiri henüz unutul-madığı için saraya girebiliyordu. Bu adam, geçenlerde kaybettiğimiz Doktor Celâl Muhtardır. Celâl Muhtar o vakit hastalığın kolera olduğunu celâdetle söyleyen ve bu hususta en ileri giden bir zattır. Bu zat davası tahakkuk etmediği takdirde her türlü fedakârlığa razı olduğunu söylerken, sarayda ona dudak bükenler vardı.

Padişah birbirine aykırı olan hekim fikirleri arasında şaşırmış olmakla beraber, Celâl Muhtar'ın iddiasına kıymet verdi ve işi ecnebi mütehassıslara bırakmayı kararlaştırdı. (Pastör) ile muhabereye geçti. Ondan yardım istedi. Daha evvel (Pastör) müessesesinin kurulması için onbin altın gönderen Türkiye (Pastör) tarafından seviliyordu. Padişah da ona ayrıca birinci rütbeden murassa Osmani nişanı göndermişti. (Pastör), padişahın müracaatı üzerine, kendi adamlarından en değerlisi olan (Şantimes)i İstanbul'a gönderdi ve onun sayesinde hastalığın kolera olduğunu öğrenince tavsiyelerini tatbik etti. Az zamanda kolera mağlup edildi.

Baş düşmanları arasında tıbbiyeliler bulunmakla beraber, O, tıbbiyeye hizmet etmekten geri durmamıştır. Abdüî-hamid, eline geçirdiği (Şantimes)i iltifatlara boğmuştur. Ona hediyeler, ihsanlar vermiştir. Hattâ ona Bâlâ rütbesi bile tevcih etmiştir. Zamane şairleri bu vak'ayı şöyle hicvederler :

Tertemiz şapkayla gelmişken bu şehre (Şantimes)
Rütbe-i bâlâ ile giydirdiler bir yağlı fes!

Padişah Abdülhamid, ortalıkta kolera hafifleyince artık işlerin yoluna girdiğini gören (Şantimes) e daha çok vaad-lerde bulunarak Türkiye'de kalmasını ondan rica etmiş olmakla beraber, o Paris'te yapacağı şeyler olduğundan bahsederek dönmekte ısrar etmiştir. Bunun üzerine padişah yine bizzat (Pastör)e müracaat ederek (Şantimes) i Türkiye'ye vermesini rica etmiş (Pastör)den de onu kendisinden istememesini sağ kolundan mahrum edilmemesini rica ederek, Türkiye için onun kadar faydalı olabilecek bir hekim seçip göndereceği vaadini alınca artık ısrardan vazgeçmiştir. Meşhur (Nikol)ün Türkiye'ye gelip yerleşmesi ve uzun müddet de çalışması bu hadisenin eseridir ki, Türkiye, bakteriyoloji ilmini ona borçludur.

Saray Nasıl Çalışırdı?

«Hiç aldanmamış olmaksızın iddia ederim ki, o zaman Başkitabet Dairesi, intizam, inzibat, muamelâtta sadelik ve sür'at itibariyle Babıâali'ye ve diğer Nezaretlere faik idi. Burada hiç bir kâğıt parçasının kaybolmasına hiç bir muamelenin kontroldan kaçmasına imkân olmadığı gibi, işlerin sürüncemede kaldığı da vaki değildir. Çünkü Başkitabet Dairesine girip çıkan mesaili bizzat Abdülhamid kontrol ederdi. Daire-i kitabete gönderilen herhangi birkaç tezkere ve arizayı vürudu akabinde Hünkâr'a başka taraflardan ha-

ber verirlerdi. Daire-i kitabet vasıtasiyle tebliğ olunan iradeler hakkında günü gününe Abdülhamid'e hesap vermek mecburiyeti de vardı. Bu itibarla, bir taraftan Padişahın sıkı murakabesi, diğer taraftan kâtip beylerin samimî vazifeşinaslıkları, daire muamelâtını makine gibi işletmekte idi.

Başkitabet dairesinin vazifesi hükümdar ile, devair-î resmiye arasında tebliğ ve tebellüğa vasıta olmaktan ibaretti. İkinci kâtip, Baş mabeynci, mabeynciler, hususî şifre kalemi vasıtalarıyla Hünkâra arzolunan bazı muamelât ile bendeğan ismini taşıyan kimselerin vasıta oldukları jurnaller müstesna olmak üzere, bütün maruzat-ı resmiye, Başkitabet kanalından geçer, burada kayd olunarak Hünkâr'a takdim olunur, gerek bunların cevapları, gerek re'sen sâdır olan irade-i seniyeler bu daireden lâzım gelenlere tebliğ edilirdi.

Maruzat şu suretle Saraya gelir idi: Mülki işleri Sadrazam, ilmiyyeye müteallik umuru Şeyhülislâm, Bahriyyeye bu kâğıtları. Bahriye Nâzın, umuru askeriyyeye taalluk eden maruzatı Serasker, Tophaneye ve Mekâtib-i askeriyyeye ait olan evrakı Tophane Müşiri, Hazine-i Hassaya ait umuru Hazine-i Hassa Nazırı takdim ederdi. Padişaha resmî tezkere göndermek, yâni, büyük kâğıda yazılı resmî maruzatta bulunmak hakkı bu Nezaretlere mahsus idi. Bunlardan maada diğer Nezaretlerin kâffesi maruzatta bulunabilirse de, bu maruzatın adına «hususî» derlerdi.

Sultan Hamid Babıâli ve diğer Nezaretlerden gelip torba içinde kendisine takdim olunan tezkerelerden kabul ettiklerini, her birinin arkasına tarih koyarak,gene Daire-i Kitabet'e iade ettiği zaman bunları bir zarf içinde gönderirdi. Sultan Hamid, zarf içinde kaç tezkere varsa, zarfın üstüne bunu ve saat kaçta teslim olduğunu işaret eder, zarfın arkasına da imza yerine (malûm)- kelimesini yazardı. Bu zarfı getiren adamın vazifesi bir makbuz senedi almaktır. Bu makbuz senedine zarftan çıkan tezkerelerin adedi ve her-

birinin numarası ve kimin getirdiği yazılır, altına Başkâtib imza ederdi. Sultan Hamit bu makbuz senedine o kadar ehemmiyet verirdi ki, behemehal eline teslim olunmasını isterdi.»

Sultan Hamid'in Ruhaniyetinden İstimdat

Mabeyn Başkâtibi TAHSİN PAŞA'nın Hatıratından.

Nerdesin, şevketli Sultan Hamid Han,
Feryadım varır mı bârigâhına?
Ölüm uykusundan bir lâhza uyan,
Şu nankör. bak günahına!

Tarihler ismini andığı zaman, Sana hak verecek, hey koca Sultan; Bizdik utanmadan iftira atan Asrın en siyasi Padişahına!

Divâne sen değil, meğer bizmişiz! Bir çürük ipliğe hülya dizmişiz! Sade deli değil, edepsizmişiz! Tükürdük atalar kıblegâhına.

Sonra, cinsi bozuk, ahlâkı fena, Bir sürü türedi, girdi meydana. Nerden çıktı bunca veled-i zina? Yuh olsun bunların ham ervahına!

Rıza Tevfik

Mithat Paşa'ya İngiliz Sefirinden Gelen Mektup

Mithat Paşa, henüz Türkiye'ye dönmeden, Girit adasında bulunduğu günlerde İngiliz Sefiri Sor Austin Layard'ın bir mutemedinden 3 Ekim 1878 tarihli aşağıdaki mektubu almıştı.

Altes;

Sefir Sor Austin Layard bana dedi ki: Sadarette bulunduğunuz sıralarda her gün sofranıza oturan adamlardan birinin, Rus Generali İgnatiyef'e para mukabilimde casusluk ettiğine dair eline gayet kesin deliller geçmiş. Sadık bir adamınız olduğunu zannettiğiniz bu casus, safranızda konuşulan şeyler hakkında her gün Rusya Sefirine muntazaman raporlar vermekteymiş.

Sefir cenapları bundan başka Padişahın etrafında para almakta olan adamların bulunduğunu da haber almış. Altesiniz hakkında Abdülhamid'in vehmini tahrik edenler ve bunun sonucu olarak uzaklaştırılmanıza sebep olanlar da bunlarmış... Bu sebeple Sefir hazretleri, Abdülhamid'e sizden bahsederken, çok ihtiyatlı bir dil kullanmak zorunluğunda kalıyormuş ve söylediğine göre, Viyana'da bulunduğunuz bir sırada, Padişahın ihsanını reddetmiş olmanız da fena tesir yaratmış.

Sefir cenaplarından aldığını talimat üzerine, Altesinize şunu da bildirmek isterim ki, Abdülhamid, her ne kadar sizi bir aralık Girit'e Vali tayin etmeyi düşünmüş ise de, Sefir, elinden geldiği kadar buna engel olmaya çalışmış. Zira, Girit'deki hoşnutsuzluk azalmayacağı için, ne yapılsa beyhude olacak ve büyümekte devam edecekmiş. Zaten, memleketinize faideli olabilmeniz için, mutlaka bundan daha

yüksek bir makama geçmeniz icap ediyormuş... Sefir, Altesinizle bir yerde buluşup görüşmeyi çok arzu ediyorsa da, buna, şimdilik imkân görememektedir. Kendisi ile gizli olarak yazışmak istediğiniz takdirde, Sefiri çok memnun edersiniz.

Sefir, sizin şahsî iştirakiniz olmadan, Türkiye'de devam edilecek İslâhatın büyük güçlüklerle karşılaşacağına kanidir, İngiltere'nin Doğu'da takip etmesi en uygun olacak politika ile, Türkiye'de yapılması lâzım gelecek İslâhat hakkında vereceğiniz fikirler, Sefir tarafından büyük bir ehemmiyet ve alâka ile telâkki edileceğinden şüphe etmeyiniz. Sefire, doğrudan doğruya yazmayı daha muvafık gördüğünüz takdirde, benim vasıtamdan büyük bir güven içinde faydalanabilirsiniz. Sizi şerefimle temin ederim ki, Sor Austin Layard ile yapacağınız yazışmadan kimsenin asla haberi olmayacaktır.

Hürmetlerimle...

İngilizlerin ünlü Başvekili Disraeli, Lord Salisbury'e Abdülhamid için şunları yazıyor:

«Avam Kamarasının 'Mavi Kitap'ını çevirtmiş.

Foster'in Bulgar sorunu üzerindeki söylevlerini de okumuş! Hem de bir tek karısı var. Bir Roxalana! Acaba bir muhteşem Süleyman olabilir mi?..

BLAK, 598

Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat, hatıralarında aynen şunları yazıyor:

«Mithat Paşa İzmir'de tevkif olunduğu zaman, mahrem bir vasıta ile kışladan haremine bir mektup göndermişti. Bunda şöyle diyordu:

Siyah kaplı çanta içinde bir mektup var. Bu mektubu, Londra'da 6 avenue İndia'da Mr. Meyer'e gönderiniz; olmadığı surette ise, mahvediniz.

Gönderilmeğe vakit ve imkân bulunmadığı için, mektup validem tarafından imha edilmişti.

Şehadet haberi geldikten sonra, Validem beni yanına çağırarak mahvedilen mektuptan maada diğer evrakı, mezkûr siyah çantadan çıkardı ve Fransızca yazılmış oldukları için birer birer hepsini bana okuttu. Bunların içinde meşhur Gambeta'nın Mithat Paşa'ya hitaben yazdığı mektuplara da tesadüf ettim. Cumhuriyet idaresinden birçok bahisler vardı. Fakat o zaman yaşım, bu mektupları tam manasiyle anlamama müsait olmadığından, Valideme sadece tercüme etmekle iktifa ettim. Validem mektupları hemen elimden alarak, kimseye buna dair bir §ey söylemememi tenbih ettikten sonra yaktı.»

Namık Kemal'in tutuklu bulunduğu sırada babasına gönderdiği istintak pusulasının 3 *numaralısında aynen şöyle denmektedir:*

Mustantikler : Sen başına birkaç adam toplayacak da Sultan Murad'ı arayacakmışsın. Sen «Padişaha, verilen maaş çoktur, yüzbin kuruş maaşla Şerife biat e'delim,» demişsin.

Kemal : Lâkırdıların beyninde tenâkkuz var. Sultan Murad tarafdarı isem, Şerife biati terviç etmem. Şerife biat fikrindeysem, Sultan Murad'ı aramaya ne hacet? Ben padişahın inayet - didelerindenim. Hukukunu hem bilir, hem de muhafaza ederim. Hattâ Kanun-u Esasî'den hükuk-u saltanata müteallik olan bendleri kaldırıp da .... ettikleri zaman, huzur-u hümayuna

en evvel ben feryatnameleri yetiştirmiştim. Bu hezeyanları kim ihtiyar ediyor?..

Süleyman Paşa hatıralarında; Mithat Paşa ve yakınlarının «Hediye-i askeriyye» cemiyeti ile, «Asakiri milliyye» cemiyetlerinin kurulduğunu, bu cemiyetlerden Mithat Pa-şa'nın Saray'a malûmat vermediğini öğrenmesi üzerine, Cemiyetin başkam Ziya Paşa (şair) ya:

«— Bu millet askeri teşkili hususunda, Zat-ı Şahane'ye malûmat verilmiş midir? diye sual ettim. Ziya Paşa cevaben :

— Bilmiyorum, fakat zannederim ki o yolda bir muamele cereyan etmemiştir, dedi. Onun üzerine:

— Benim evde misafirlerim var, gidemem. Fakat siz doğruca Mithat Paşa hazretlerine gidiniz; ve Asâkiri Milliye teşkili meselesini Zat-ı Şahane'ye arz ve istizan etmesini ve Avrupa'da bile Asâkiri Milliyye, İmparator ve Kralların emriyle teşkil ve kuşat olunageldiğini benim lisanımdan olarak arz ediniz.

Dedim. Doğrusu Ziya Paşa dahi:

— Re'yiniz makul ve mülahazanız becâdır. Şimdi gider söylerim, dedi. Ziya Paşa o akşam (Mithat Paşa'nın) devlethanelerine giderek takrir etmesi üzerine, intibah ve kabul etmeleri iktiza ederken, katiyen ehemmiyet vermemiş ve Zat-ı Şahane'ye de arz etmemiş oldukları muahharan anlaşıldı. Hattâ Hediyei Askeriye Cemiyetinin ve Asâkiri Milliye Patır-dılarının katiyen ref'u ilgası hakkında sadır olan iradei se-niyyei takdirâmız üzerine müşarünileyh hazretlerine (Mithat Paşa'ya).

— Bendeniz Ziya Paşa ile, âkibetin bu hale müncer ola

cağım ve Asâkiri Milliyye meselesinin, hak-i pây-i şahaneye lüzum-ı arzını ihtar etmiştim. Size 'söylemedi mi?.. Diye vaki olan istizahıma karşı:

—Hayır, bana böyle bir şey söylemedi.

Buyurmuşlardı. O sırada Köse Raif Efendi dâhi hazır idi.
Paşa'nın yanından çıktıktan sonra Raif Efendi yanıma gelerek:

—Paşa yalan söyledi! Ziya Paşa, ihtaratı şaibenizi teb
liğ etmişti. Hattâ ben de hazır idim. Lâkin paşa mühimsemedi,» dedi.

Namık Kemal'in sürgün gittiği Midilli'den gönderdiği mektuplardan parçalar.

Midilli'ye varır varmaz, kızı Feride Hanım'a gönderdiği mektuptan :

«Selâmetle Midilli'ye vasıl olduk. Amma görsen, ne kadar güzel yer. Seni düşünmesem, hiç buradan ayrılmasını is-temiyeceğim.»

Türk Tarih Kurumu Kitaplığı 499 numaralı dosya

Namık Kemal'in arkadaşı Manastırlı Rıfat'a gönderdiği mektuptan :

«Rakip ölsün de Allah cenneti âlâda yer versin, sırrına mazhar olduk. Yani İstanbul'dan def ol da, maaşını da al, harcırahını da veririz, mülkün içinde nereye canın isterse oraya git, dediler. Biz de Midilli'yi intihap ettik. Burası, cennetten ayrılmış da âdem olanları istikbâl için yeryüzüne inmiş zannolunacak kadar güzel bir yer... Yalnız bir fenalık

var: Ahlâkımı bozacak... Meğer devlete hiç bir hizmet etmeden maaş almak ne tatlı bir şeymiş...»

Süleyman Nazif: «İki Dost»

Oğlu Ali Ekrem Bolayır el yazısıyla yazılmış hatıratında Babası Namık Kemal'in Midilli'ye gidişini şöyle anlatıyor:

«Sultan Hamid hapishaneye bir adam göndererek (1) her ne kadar mahkeme beraatine karar vermişse de İstanbul'da kalması, aleyhinde yine birçok kıl-ü-kâller çıkarır. *Benim hatırım için,* ya Girit, ya Midilli adasına gitsin demiş. Babam Midilli'ye gitmeyi tercih etmiş. Padişah Kemal'e Hazi-ne-i hassa'dan beş bin kuruş maaş tahsis ettiği gibi, iki yüz kayme harcerah da vermiş...»

Namık Kemal'in Oğlu Ali Ekrem Bolayır, babasının Midilli sürgününde oturduğu evi anlatıyor :

«Ev mi?.. Hayır. Koca bir konak!.. Uzun, ucu bucağı görünmez gibi uzun bir sofa ki, İstanbul evleri gibi geniş, dar tahtalarla döşeli... Bu tahtalar da simsiyah... Üzerlerine basıldıkça oynuyorlar. Sofanın iki ucunda, dar, uzun iki sed yahut kerevet. Ortasında ve sağ tarafta hayli geniş bir sed daha. İki tarafında odalar, odalar... Geniş sed döşeliydi, oraya çıkarak oturduk...»

(1) Hapishaneye padişahın ricasını götüren, Müşir Ahmet Haindi Paşadır

Namık Kemal, Abdülhamid tarafından Midilli mutasarrıfı tayin edildikten sonraki durumu, oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın kaleminden :

«Namık Kemal köşkünde gecelik entarisi ile oturuyor, bir gün bile giyinip te hükümet konağına gittiği yok. Sancağın bütün umuru, işte bu gecelik entarili Mutasarrıf Bey tarafından idare olunup duruyor!.. Memurlar, birer ikişer hükümet konağının merdivenlerinden inerek köşk'e geliyorlar, müsveddeleri tashih ettiriyorlar, emirleri alıyorlar.

Ehemmiyetli işleri Kemal, önce tahrirat kâtiplerinden Hüseyin Efendi'ye (Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa) sonraları yine kâtiplerinden Baha Bey'e dikte ettirerek yazdırıyor, Konsoloslar da Mutasarrıf Bey'i bu köşkünde ziyaret ediyorlar ve Kemal'in alaturka gecelik entarisi ile, donunun paçaları sarkarak, ayaklarında terlikler, göğsü bağrı açık olarak kabul etmesini hoş görüyorlar...»

Ali Ekrem Bolayır'ın Türk Tarih Kurumu'nun basılmamış eserinden.

Kiliseler Kanunu

«Mebusân Meclisi»nde «Kiliseler Kanunu» müzakere edilirken, İzmir Mebus'u Seyyit Bey'in (Seyyit Çelebi) Meclis kürsüsünden söyledikleri...

Sultan Abdülhamid, Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti aleyhine anlaşabilmelerinin sebebini bu kanuna bağlar ve çıkarılmasını büyük hata sayar.

Seyyit Bey (îzmir) — Arkadaşlar... Huzurunuza münhasıran Yüce Meclisi gafil damgasından kurtarmış olmak için çıkıyorum. (O... O... Ne demek sesleri) Evet, Honeos Efendi... Tekrar ediyorum: Yüce Meclis'i gafil damgasından kurtarmak için!.. Bu bir perdedir ki, bunun arkasında, yâ-

ni din perdesi altında dil perdesi altında, kavmiyyet ve milliyet oyunu oynanıyor. Etniki - Eterya'nın yaptığı ve yapmakta olduğu uğursuz oyunun, bu sefer Bulgarlara da bulaşması isteniyor. Oyuncular da aynı, yalnız sahneler başka. (Bravo sesleri, alkışlar, soldan gürültüler, kapak sesleri) Müsaade ediniz. Bu kadar yüzyıl, kiliseye, manastıra, sinagoga hahamhaneye kesinlikle dokunmamış «La ikrah-ı fid-din» dinde zorlama yoktur demiş, bir vicdan hürriyetinin muhteşem eseri olan islâmiyet, ne için şimdi kalksın da Sırpların, Ulahların, Bulgarların, Rumların kilise ve okullarına karışmak için o dinin devletine kanun çıkarsın?.. Hayır efendim, hayır... Bütün mesele, kilise ve okulları öne sürerek, politika olarak şimdilik konuşulmasını istemedikleri gizli maksadlarının oluşmasına imkân hazırlamak, sonra yüzler indeki maskeyi düşürmektir!

Biz, devlet olarak, huzur ve sükûnu yaratmak için bu kanunu çıkaracağız, fakat bu kanunu kabul etmekle hiç bir şeyin bitmediğini ve belki de yeni gelişmeler göstereceğini unutmayacağız. Bu esası kabul etmezsek, yâni bu gerçeği şimdiden görmezsek, yakın gelecekte kilisenin arkasına saklanmış olan çeteciler, komitacılar, devletin birliğini allak bullak etmeğe ahd etmiş ihtilâlciler, Rumeli'yi kana boya-yacaklardır. Bunu, şu kürsüde konuşanların büyük çoğunluğu da biliyorlar, fakat ne bileyim efendim, bu kürsüden gerçek niyetlerini saklamak için bu iki yüzlülük, affedersiniz, bir siyaset gereği diyeyim, âdet hükmüne gelmiş oluyor.

Onun için rica ederim, şimdi «Kilise uyuşmazlığı» adını taşımak suretiyle, daha ismiyle gerçeğe uymayan bu kanunu, işin gereği olarak kabul edelim, amma aldığımız bu tedbirin gerçek içyüzünü de bilelim. (O sırada, salona girmiş olan Kozmidi Efendiye bakarak) Hah, işte Kozmidi efendi hazretleri de gelmişler... Bir daha tekrar edeyim: Bu kanunu kabul etmekle, hükümetin kiliseler ve okullar sebebleri ile-

ri sürülerek dökmekte oldukları kanların ve ustalıkla saklanmış olan maksatların hükümetçe de bilindiğini ilân etmiş olacağız. Bundan sonraki gelişmelerin ise, nasıl belirleneceğine dikkat etmeyi bir mukaddes vazife sayacağız; çünkü, hiç kimsenin kiliseler uyuşmazlığım hükümetin kendi haline bırakarak bundan faydalanılmış olduğunu zannetmesine izin vermeyeceğiz...» (Alkışlar.)

«İkinci Meşrutiyet Meclisi Zabıtlarından

Mithat Paşa'nın Avrupa'dan Türkiye'deki Arkadaşlarına Gönderdiği Paralar

Mithat Paşa'nın Sadaret Mühürdarı olan Hamdi Bey anlatıyor :

«Paşa sürgün edilirken İzzettin vapuruna Bâb-ı Âlî'ce memurmuşum gibi giderek, kendine veda edip mübarek elini öptüğüm için, Bursa'ya sürülmüştüm. Biraderim, daha sonra Suriye Valisi olan İbrahim Şükrü Paşa'ya meclûp (bağlı) ve hürmetkar olan mefruşat fabrikatörü Narlıyan Efendi'den, benim için her ay beş yüz kuruş alır, Bursa'ya elden gönderir, onunla yaşardım.

Biraderim daha sonra anlattı ki, kendisi, Narlıyan Efendiye her ay başı gittiği zaman, orada bazı kimseleri görürmüş. Bunlardan tehaşî (ürkmek) edermiş. Narlıyan Efendi bir gün demiş ki:

— Çekinmeyiniz!.. Sizden önce çıkan zat, Kayazade Reşat beydir. Mithat Paşa hazretlerinin yetiştirmesidir. Kendisi, mahpus, olan şair Namık Kemal Bey'in aylığını götürür. Diğeri ise, Teodor Kasap'ın yeğenidir. O da Mithat Paşa'nın Avrupa'dan gönderdiği parayı mahpus olan amcasına götürür.»

Cemal Kutay, Türkiye Hürriyet ve
İstiklâl Mücadeleleri Tarihi
Cilt: XII.

Namık Kemal'in yazdığı (Osmanlı Tarihi) adlı eserinin başına konmak için yine Namık Kemal tarafından yazılmış olan bu şiir, bazı yorumculara göre güya, kitabının basılabil-mesi için Abdülhamid'e şirin görünmek sebe-bile yazılmıştır. Bunları, (Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi)nin 15. cilt ve 8804 sahifesinden alıyorum:

«Senâ-vü hamd o sultan-ı cihan-ârâ-ya şayandır.
Ki, her vak'a nizamül adline bir başka burhandır.
Tevarihi cihanın mekteb-i ibretde her bahsi,
Fünün-i hikmetinden bir mükemmel ders-i irfandır.
Resul-i ekreme sâyestedir enva-ı teslimat
Ki, şehrâb-ı selamet şer'i pâkinden nümayândır;
Mukaddes hulk-ı rabbanisine ins-ü melek meftun
Mübarek zat-ı nur anîsine mevlâ senâhandır.
Hûda razîdir elbet tnahremân-ı bezm-i feyzinden
Kimi âl-i mutahhardır, kimi esahâb-ı rıdvandır;
Cihanın nısfını gark ettiler envar-ı îmana,
O ferr-ü-tâb halâ hire-bahş-i ehl-i hüsrandır.
Duası hazreti sultan Hamidin farzdır, zira,
Hilâfet mesnedinde muktedâ'yı ehl-i imandır.
Hûda bir rütbe mamur eylemesin, devrindekim
mülkü Desinler: şimdi dünya cennet-i adn ile yeksandır.

Namık Kemal'in 2. nci Abdülhamid için yazılmış bir başka şiiri...

Namık Kemal'in damadı
Menemenlizade Rıfat **Bey'in**
Yazma Mecmuasından alınmıştır-.
Sayı: 63

Şad hamd o hüda-yı lâyezâle Kim, kudret-i hakim-i cihandır. Tarih-i tahavvülât-ı kevnin Her bahsi kemaline nişandır. Şad tesliye f ahr-i kâinata Kim, zübde-i hükm-i kün - fekândır. Şer'indeki rahmet-ü adalet Hakdan bize hüccet-i emandır. Ashabına, Al'ine demâdem Şad tarziye vird-ü arifândır. Kim, her biri evc-i ihtidada Bir sabite-i ziya feşandır. Her lâhza dua-i padişahî İhlâs ile ziver-i zebandır, İkbal-ü kemal ile denilsin Eyyamına: zînet-i cihandır.

Metinde geçen bazı kelimelerin Türkçe karşılıkları:

Şad : sayı olarak yüz (100)
Hamd : Yücelterek meth etmek (Allah için kullanılır)
Lâyezel : Ölümsüz.
Kevn: Vücut bulmak, olmak
Tesliye : Teselli vermek, teselli verici
Zübde : Öz, hülâsa
Kün : Oluş, yaradılış
Hüccet : Kuvvetli vesika
Al : Soy
Vird : Sık sık tekrarlamak
Eve : En yüksek, zirve
îhtida : Hakkı bulmak

Feşan : Saçıcı
Ihlâs : Temiz kalp, doğruluk
Zeban : Dil
Sena : Meth etmek
Burhan : Kuvvetli delil
Fünun : Bilgiler
Hikmet: Felsefe
îrfan : Tanrı vergisi olgunluk
Şayeste : Lâyık.
Teslimat : Burada «itaat» anlamınadır
Şehrab-ı selamet : Allaha çıkan yol
Şer'i pâkinden : Aydınlık ilahî kanunundan
Hulk-i rabbani: Tanrı güzelliği
Senahan : Övücü, yüceltici
Al'-i mutahhar : akpak soy
Rıdvan : Cennetin bekçisi olan melek
Envar-ı iman : îman nuru
Ferr-ü tab : Güçsüz mahlûklar
Hire bahş : Bulanık, şaşkın
Mukteda : Örnek tutulan
Rehl : Tutan, birleştiren,
Yeksan : Her zaman, ebedî.

Rusya'da Osmanlılara Karşı Savaş Nasıl İlân Edildi?

(Sadeleştirilmiştir)

Rus Çarı ikinci Aleksandır, Londra protokolünün reddini haber aldığı zaman Norovoski'de bulunuyordu. Hemen Petersburg'a döndü ve sarayında hususi, fevkalâde bir meclis topladı. Hariciye Nazırı'nın mütalâsından sonra, İmparator ayağa kalktı ve göğsündeki salibi (Haç) çıkararak kutsadı:

— Harp edeceğiz ve Türkleri Avrupa topraklarından ebediyen kovacağız, dedi. Genç grandükler, heyecan için-

de «savaş... savaş...» diye bağırışmaya başladılar, îleri gelenler arasında savaşı istemeyen sadece Maliye Nazırı idi. Fakat Başvekil Prens Gorçakof, şu sözlerle Çarı destekledi:

—İki yıldır ortalığı velveleye veren bu mücadele, Rus ya'ya, Balkan Slavlığını tehlikeden korumazsa, Devletimi zin geref ve itibarı mahvolur. Kaldı ki, Osmanlı Devletinin en zayıf zamanıdır. Bu devlet, kurtuluş için ve Avrupa me deni devletleri arasında yerini alabilmesi için, eline geçen son fırsatı da kaybetmiştir. Bu hareketiyle Dünyada itibar ve sevgisini büsbütün yitirmiştir. Onun bu zayıflığı ve çökü şü halinden yararlanmak, bizim için yüz yıllardır beklediği miz kutsal bir andır.

Başvekilin bu sözleri, meclisin bilhassa san ve şöhret peşinde olan genç generalleri tarafından uzun uzun alkışlandı. Çar, şu sözlerle toplantıya son verdi:

—Balkan meselesi, bizim için şeref ve namus mesele si halini almıştır. Ruh-ül Kudüs, elbette bizi himayesine ala cak ve Ayasofya'nın nazenin burcu, hilâl'in tasallutundan kurtarılacaktır. Allah, bu mutlu günü bize vadetmiştir. Va zife başına!..

Meclis dağıldıktan sonra savaş dışı kalmakta direnen Maliye Nazırı Gospodin Golovin istifa etti ve Çar, yerine savaştan yana olan Nersekski'yi tayin etti.

Cemal Kutay

Türkiye Hürriyet ve İstiklâl Mücadeleleri Tarihi

93 Savaşı Münasebetiyle Birinci Meşrutiyet Meclisi Mabusanında Yapılan Mükazerelerde Söz Alan Halep Mebusu Ermeni Manok Karaca Efendi Şunları Söylüyor :

— Dünkü okunan, Petersburg'dan maslahat güzarımız tarafından çekilen telgraftan anlaşıldığına göre, Rusya dev-

letinin verdiği notasında, ulu Osmanlı Devletine karşı muharebeye hazırlanmış ve hattâ kendisini savaşçı olarak ortaya koymuştur. Bu devlet, devletimize hücum etmek için uzun yıllardan beri hazırlanmakta ve vesileler aramaktadır. Özellikle, Rumeli kıt'asında Hıristiyan vatandaşlarımıza son defa olarak bulduğu vesile, îslâv himayesi maddesi idi. Şimdi, telgraftan anlaşılıyor ki, umum hıristiyanları dahi himayeye kalkışmış. Ben, hıristiyan ve Osmanlı mülkünde bulunan hıristiyanların büyük kısmı olan Ermeni milletinden bulunduğum için, umum hıristiyanlara da dahilim. Ve bu sebeple, bu konuda fikrimi söylemeye hakkım vardır. Ermeni milleti, beşyüz seneden beri ulu Osmanlı Devleti'nin yanı başında olup, her vakit aramakta olduğu hukuka devlet sayesinde nail olmuştur. Gerçi bazı eyâletlerce uygunsuz durumlar çıkarılmış ise de, bu konuda oluşan eğilimlerin devletimiz tarafından zamanın şartlarına göre gereğine bakılmıştır.

Biz, Ermeni ve hıristiyan bulunduğumuz münasebetiyle ilân ederim ki, Rusya devletinin himayesine muhtaç değiliz. Bu sözüm milletim ve özellikle Halep vilâyeti dahilinde bulunan bütün milletler namına duyurulmasını ve yayınlanmasını isterim. Rusya'nın iddia eylediği himayeyi, hiçbir zaman ve hiçbir suretle kabul etmeyiz vene de muhtacız ve onun hukuk dışı müdahalesi aleyhine mal ve canımızla, ha-sıh her türlü fedakârlıkla dünyanın sonuna kadar çalışıp reddederiz. Ve en evvel yüzüne patlayacak silâh, özel maksatlı fitneleri için sahte olarak himayesini talep ettiği hıristiyan dindaşlarımızın silâhıdır. Biz, hiçbir zaman müslüman arkadaşlarımızdan ayrılmadık ve ayrılmayız, (olağanüstü alkışlar)

«Birinci Meşrutiyet Meclisi Zabıtları» ndan

93 Savaşı Münasebetiyle Birinci Meşrutiyet Meclisi Mebusanında Yapılan Müzakerelerde Söz Alan Suriye Mebusu Hacı Hüseyin Efendi Konuşuyor.

(Sadeleştirilmiştir)

— Bendeniz lâyıkiyle Türkçe söylemiyorsam da özrüm makbuldür. Efendilerim, bendeniz Suriye mebusuyum. Her yerden ziyade Suriye'de çeşitli milletler vardır; Bahusus hıristiyanların her çeşidi vardır. Fakat şeriat sayesinde ve saltanat sayesinde kardeş gibi yaşamaktayız. Öteki Osmanlı vilâyetlerinde dahi böyle olduğunu anladım. İslâv himayesi, Hıristiyan himayesi gibi bahaneler birbuçuk yıldan beri görülüyor. Bunun ne maksat üzerine uydurulmuş olduğunu Suriye Hıristiyanları bilirler. Diyorlar ki, biz himaye istemeyiz; Bizim Padişahımız vardır, şeriatımız vardır, ka-nunlarımız vardır. Rahatsız olursak bunlardan himaye isteriz ve bu himayeye ulaşırız.

Buraya geldim, gördüm ki Allaha şükür Osmanlı mülkünün hepsi bu fikirdedir, îşte bugün muhterem mebuslar bu yüksek hey'ette içlerini döktüler. Teşekkür ederim. Padişa-hımız, Devlet büyüklerimiz, askerimiz sayesinde İstiklâlimizi muhafaza edebiliriz.

Canım efendim, hıristiyanlar tarafından Rusya'ya bir dilekçe mi gitti, bir mebus mu gönderildi, himaye mi istenildi ki, şu Ruslar bu davaya kalkışıyor? Söylendiğine göre birkaç fesatçı gitmişlermiş; Fakat Fransa, İngiltere, Almanya gibi büyük devletlerin hepsi hamiyetsiz de yalnız bir Rusya mı hamiyetlidir? Evvelâ, o kendi evini temizlesin de sonra dışarıya baksın.

«Birinci Meşrutiyet Meclisi **Zabıtları» ndan**

Abdulhamid İle Bir Görüşme

Birinci Dünya Savaşı içinde Memleketimize gelen Gazete de Lausanne muhabiri Jean Felixe'in Sultan Abdülhamid'le Beylerbeyi Sarayı'nda yaptığı mülakat:

«İstanbul karlar altındaydı. Savaş felâketi, Osmanlı îm-paratorluğu'nun tarihî başkentinde **şiddetle** duyuluyordu. O gün çok erken kalktım, içimde, mesleğe yeni başlayan ve o ana kadar tarihe yön vermeğe çalışmış hiç bir insanı görmemiş tecrübesizlerin heyecanı vardı. Gerçi benim birkaç saat sonra karşılaşacağım insan, şüphesiz ki, görebildiklerimden bambaşka bir insandı. Jön - Türkler'in uzun ve çetin mücadelelerden sonra tahttan indirmeğe muvaffak olabildikleri ikinci Abdülhamid'i ziyarete gidiyordum.

Buna on yıla yakın bir süre içinde ulaşabilmiş tek yabancı tarihçi idim. Tahttan indirilen Sultan evvelâ Selanik'te Âlâ tini köşküne gönderilmiş, sonra Balkan Harbi dolayısiyle Selanik tehlikeye girince, İstanbul'a getirilmişti. Yanında, sadece haremleri (Eşleri) ve hükümet tarafından yanında bulunmaya memur bir kaç adam vardı. Onun, ne iki selefinden birincisi Abdülaziz gibi hayatına kıymasından korkulurdu, ne de kısa bir zaman tahtta kalmış olan Beşinci Murat gibi içkiye ve vehme düşkün olarak ruhî ve bedenî zaafından endişe edilirdi.

İkinci Abdülhamid 1844 yılında dünyaya gelmişti. Su anda 74 yaşındaydı. Geçirdiği hareketli - mücadeleli, heyecan verici maceraya rağmen aklî ve bedenî kudretinin yerinde olduğu söyleniyordu. Hattâ misafir edildiğim Tokatlıyan otelinde tanıştığım Arap Milliyetçilerine bağlı ve Veliaht Vahidettin Efendi'nin yakını olduğu için hayatını güç-belâ

kurtarabilmiş, Fransızcayı saşılacak bir açıklık ve rahatlıkla konuşan münevver bir Osmanlı, bana gizlice, o günkü hükümet ileri gelenlerinin bazı önemli meselelerde, Abdülha-mid'in fikrini aracı kullanarak öğrenmek istediklerini açıklamıştı.

İttihat ve Terakki ileri gelenleri, İsviçre'nin, memleketleri hakkındaki fikir ve kanaatlerine büyük bir ehemmiyet veriyorlardı. İsviçre Maliyecilerinden M. Possard'ın aracılığı ile tanıdığım Cavit Bey, çağdaş Maliye konularını hak-kıyle bilen, zeki ve cerbezeli bir zattı. Osmanlı İmparatorlu-ğu'nun Maliyesini düzeltmek ve geliştirmek gayretindeydi. Fakat her inkılâp memleketinde olduğu gibi, askerler karşısına büyük engellerle çıkmışlar, özellikle savaşa girme kararına karşı olması, Enver Paşa ile arasını açmış, vaziyeti güçleştirmişti. Cavit Bey'in, Fransız kültürünün tesiri altında ve Memleketinin kurtuluşu için tarafsız kalmayı istediğine, hattâ bu uğurda pek çok çalıştığına inanmaktaydı. Abdülhamid'le görüşmek hususunda direnişimin sebebini bile öğrenmek istemedi:

— Bu mülkâkat arzunuz sadece meraktan gelmese gerektir. Bununla beraber, aleyhimizde de olsa, tarihe hizmet edebilecek tesbitlere elimden gelen yardımı yapmakla kendimi görevli sayarım. Fakat size hatırlatmak isterim ki, muhatabınız, emsaline devrimizde az rastlanan zekî ve tecrübeli bir Devlet başıdır. Benliğine hâkim, vehimden istibdat ve korkunun yarattığı zulüm hevesi olmasa, kendisi, zekâ ve bilgi bakımından Avrupa hükümdarları arasında parlayacak bir insan olabilirdi. Sanıyorum ki sizi de tesiri altında bırakacaktır.

Daha sonra öğrendim ki, Cavit Bey bana bu konuşma müsaadesini büyük güçlüklerle elde edebilmişti. Hattâ Sadrazam Talât Paşa'ya, benim, bu tahttan indirilmiş Sulta-nın şahsına ait ve İsviçreli bir müessese ile ilgili konuyu görüşeceğimi söylemişti. Çünkü Padişah Sultan Beşinci

Mehmet Reşat, şehzadeliği zamanında uğradığı baskıların hâlâ tesiri altındaydı ve bütün Osmanlı Hanedanı mensuplarında, Abdülhamid'e karşı hürmetle karışık korku ve nefret müşahede ediliyordu.

Beraberimde Hariciye Nezaretinden bir zat olduğu halde, evvelâ Üsküdar'a geçtik ve oradan bir araba ile Beylerbeyi Sarayı'na doğru yola çıktık. 1917 senesi bitmek üzereydi. Harbin mukadderatı da, Osmanlı Devletinin bağlı olduğu Merkezî Devletler aleyhine gelişmekteydi. Fransa, tamamen işgal edilememişti, İngiltere, gün geçtikçe kuvvetleniyor, Amerikan müdahalesi tesirli bir hale geliyor du. Memlekette kaygı ve ümitsizlik başlamıştı. Savasın sefaleti yolardan geçen insanların zayıf ve solgun yüzlerinde bile görülebiliyordu.

Bakışlarıyla Düşünceleri Okuyan Adam...

Saray muhafaza altındaydı. Bizi karşılayan muhafız subay, bir yabancının Abdülhamid'i ziyarete gelmiş olduğunu görünce hayretini gizlemedi. Sabık padişahın rahatsız olduğunu, bu yüzden odasından pek çıkmadığım, hattâ tahttan indirilmesinden sonra da bırakmadığı marangozluk çalışmalarım odasında sürdürdüğünü söyledi. Sahiden heyecanlanmıştım. Onbeş dakikalık beklemeden sonra, oldukça ısıtılmış büyük ve geniş bir odada, beni ayakta karşılayan, sakalları aklaşmış, beli bükük, fakat gözleri zekâ ve merakla ışıldayan yaşlı adama bakınca ilk hükmüm şu oldu: «Bu adam, bakışlariyle düşünceleri okuyabilen bir adamdır.» Nitekim üç saate yakın süren konuşmadan dönerken, ilk müşahedemin haklı olduğunu anladım ve bundan gurur duydum.

Sabık Sultan, bana nezaketle yer gösterdi, ne zaman geldiğimi, ne iş ile uğraştığımı sordu. Gerçeği öğrenince hay

retini gizlemedi, şüphe ile yüzüme baktı.. Hakkı vardı.. Kendisinin tarafsız bir memlekete bağlı bir (Sivil Hariciyeci) ile görüşmesine nasıl müsaade edebildiklerini anlayamamıştı. Bunda, şahsı için tertiplenmiş gizli maksatlar olup olmadığını gözlerimden ve halimden anlamaya çalıştığını hissettim. Yine şayanı hayret bir hoşgörüyle - ki bunun Cavit bey'in aracılığı ile ve şahsının tesiri ile olduğuna inanırım - gelen Hariciye memuru, bizi yalnız bırakmıştı. Muhatabımla samimi hasbıhalde bulunduktan sonra kendisine teminat vermek ihtiyacını duydum. Cavit Bey'in dostu olduğumu, Hükümet ileri gelenlerinin, bu ziyareti geçmişe ait ve bir İsviçre müessesesini ilgilendiren ticarî bir konuya bağlı olduğunu zannettiklerini söyledim. Sabık Sultanın elinde siyah, iri taşlı kehribar bir teşbih vardı. Sesi tok, konuşması düzgündü. Kelimeleri düşünerek söylüyor, fakat düşüncelerini anlatmakta hiç güçlük çekmiyordu. Arzumu öğrendiği zaman, dudaklarında acı bir gülümseme dolaştı :

—Benden ne öğrenebilirsiniz? Seneler var ki, kendi kö şemde, terkedilmiş yaşamaktayım. Hakkımda neler söylendi ğini duymuş, okumuşsunuzdur.

Sıkıcı bir sessizlik başlamıştı. Sabık Sultan, konuyu değiştirmek isterken, benim kendisine sormak istediğimi bana sordu :

—Siz Avrupa'dan yeni geldiniz. Savaşın sonuçlanması özerinde kanaatiniz nedir? Tarafsız bir memlekete mensup olduğunuz için fikrinizi söyleyebilirsiniz.

Kanaatimi, savaşın İtilâf devletleri lehine biteceği şeklinde arzettim, Sessizce dinledi. Doğrular gibi bir hali vardı Sözlerim tamamlanınca kendisinin ne düşündüğünü sordum. Dudaklarında yine o acı gülümseme, cevap verdi:

—Bu sualin muhatabı ben değilim. Onu bu gün sorumlu luk yerinde olanlara sormanız gerekir.

Asabi hareketlerle teşbihi ile oynuyordu. Dedi ki:

— Osmanlı Mülkünün bekası, büyük devletler arasındaki

uyuşmalar ve çatışmalarla çok yakından ilgilidir. Bu mülkün emniyeti, bir harp halinde, denizlerde hâkim olan cephe ile müşterek olmakla kabildir. Savaştan kaçınmak imkânsız hale geldiği zaman, hiç olmazsa, donanması kesin surette hâkim olan devletlerin safında mücadeleyi kabule çalışılmalıdır. Çünkü Osmanlı mülkü, üç tarafı denizle çevrili bir yarımadadır. Denizler güven altında olduğu zaman, Rusya ve İran ile olan sınırlar üzerinde daha emniyetle savaşmak mümkün olur.

Sabık Hakan bu sözleriyle, harbin kaderi üzerindeki fikrini dolayısiyle söylemiş oluyordu. Gerçekten o, otuzüç yıllık saltanatı sırasında, daima büyük devletler arasındaki çatışmalara dayanarak varlığım korumanın sırrını araştırmıştı. Bunda da muvaffak olduğu söylenebilir.

Hürriyet ve Meşrutiyet...

Fakat benim Sabık Hükümdardan öğrenmek istediğim mevzu, onun hürriyet ve Meşrutiyet hakkındaki fikirleri idi. Murassa fincanlar içinde kahveler gelmişti. İtiraf etmeliyim ki, karşımdaki ihtiyarda, muhatabı kim olursa olsun ona tesir ve nüfuz edebilmek hassası fazlasıyla vardı. Araya giren fasıladan yararlanarak sualimi sordum :

—Majestelerinin şahsiyeti üzerinde iddialar malûmu şa haneleridir. Hürriyet ve Meşrutiyet yerine, ferdi saltanatı üs tün tutmanızın gerekçesini bu gün de aynı kuvvet ve doğru lukta buluyor musunuz?

Sabık Hakan bu sualim üzerine ve tahminime ayrıkı olarak, asla irkilmedi, tereddüt etmedi, sadece bir an gözlerini kapadı, dedi ki :

—Meşrutiyet idaresi kurmak, halkın bilgi ve idrakinin bir muhassalasıdır. Bu tevcih veya lütfedilmez. İhkak edilir. Bütün sun'î hâdiseler gibi, sun'î hürriyetler de felâket getirir, ilk Mebusan Meclisi'nin çalışmalarını, ben, büyük dikkat ve

hassasiyetle takip ettim. Devletin karşılaştığı tehlikeli olayların gereği ne ise onu yaptım.

Abdülhamid ve İdaresi

Sabık Padişahın, saltanatı süresinde tenkit konusu olan, hafiyelik, casusluk, kanunsuz baskı gibi hususlar üzerinde fikrini söylemek istemediği ve ancak siyasetinin ana çizgilerini savunmaya kararlı olduğu anlaşılıyordu. O, halkın seviye ve irfan bakımından temsil ettiği idareye ulaşacağına işaret etmek suretiyle, her şeyi halletmek istiyordu. Fakat halka Hürriyet için liyakat kesbedeceği seviyeyi vermek de, memleketin kaderini tek başına idare etmiş olan kendisine ait temel görev değil miydi?

Bu sualimi mümkün olduğu kadar yumuşatarak kendisine sorunca, sabık Hükümdar, yine tereddütsüz cevap verdi:

— «Ben vazifemi yaptım, dedi. Osmanı Ülkesinde hiçbir ceddimin devrinde, benim padişahlığım müddetinde olduğu kadar mektep açılmamıştır. Benim saltanatım zamanında ve benden sonra yapılmış olanlar meydandadır. Siz, Hürriyeti kimlerin ilân ettiğine dikkat ettiniz mi? Bunların hepsi, benim saltanat günlerimde kurulmuş yüksek mekteplerde bilgi sahibi olmuş gençlerdir. Ben, Devletin çökmesi ihtimaliyle yüzyüze olduğum anlarda, hürriyeti kullanacak seviyeye gelmemiş bir karmakarışık yığını idareye ortak etseydim, netice maazzallah ne olurdu? Benim için en büyük suçlama, memlekete hizmet edebilecek kişileri iş başından uzaklaştırmış olmamdır. Fakat ne kadar gariptir ki, yeni idare de benim zamanımda Sadrazamlığa layık gördüğüm aynı kişilerin eline memleketin mukadderatını verdiler. Eğer bugünkü hükümette benim yetiştirdiğim devlet adamları yoksa, ya mevcutlarının kalmadığından, yahut da,

artık onların böyle bir sorumluluğa yanaşmayacak kadar ileriyi emniyet içinde görmediklerindendir.

Kâmil Paşalar, Sait Paşalar, Hüseyin Hilmi Paşalar, fevfik Paşalar, Ferit Paşalar, bunların hepsi, benim saltâ-lat zamanım içinde vazife yapmış devlet ileri gelenleridir. Ben ilk zamanlarda, devletin idaresini aynı kişilere verdiklerine şahit olunca, doğrusu çok hayret içinde kaldım. Demek ki onlarla benim aramda hiçbir fark yoktu. Eğer bu aynı zevat, benim zamanımda başka türlü hizmet yapmışlarsa, bu hal, benden fazla onları ilgilendirir. Bu günlerde sık sık sözü edilen vatan aşkı ise, bir insana, memleketine en fazla nasıl faydalı olacaksa, her hal ve şart içinde o şekilde hizmet görmeyi ister ve emreder. Sizde böyle değil midir? Her medenî millette böyle değil midir? Ben, çeyrek asrı aşan saltanatım günlerinde, halef ve seleflerime bakarak, en az kan dökülmesine yol açmışımdır. Bazı olaylar da, benim elimde olmadan hattâ istemediğim halde oluşmuştur. Bu cümlemi ciddiye almazsanız haksızlık edersiniz. Bünyesi, tamamen merkeziyet üzerine kurulmuş bir devleti, bu tarzın Dünya içinde yaşamasını kaybettiği günlerde muhafaza edebilmek, dışardan görüldüğü kadar basit değildir.»

Sabık Hünkârın istikbal üzerine konuşmak istemediğini anlamıştım. Sözleri açıklıkla gösteriyordu ki yapmış olduklarından hiçbir pişmanlık ve nedamet duymuyordu. Ve farzımual Memleketin mukadderatı üzerinde yeniden söz sahibi olabilmek fırsatını ele geçirmiş olsa, otuzüç yıl süre ile uyguladığı politikaya devam edecekti. Abdülhamid'de, yapılmaması kendisi için kader kaynağı olabilmiş nedametin izlerine asla rastlamadım.

Sabık Hakan oldukça geniş bir hürriyet içindeydi, istediğini okuyabiliyor, hattâ hususi müsaadelerle istedikleriy-le görüşebiliyordu.Oturduğumuz mükellef döşenmiş oda-

da kitap, gazete mecmua koleksiyonları vardı. Benim onlara baktığımı görünce, dedi ki :

— «Bunlar özel hayatımı düşünüp kendi kendime daldığım sıralarda en vefalı dostlardır. Onlarla vakit geçirmek elbette ki saadettir.»

Milletler ve Gelecekleri

Şayanı hayret bir hafızası vardı. Olayları birbirine büyük bir açıklıkla bağlıyor ve itimada şayan hükümler çıkarıyordu. Bana içinde bulunduğumuz Dünya savaşının en az yirmibeş yıl önce hazırlandığını söyledi :

— «Dünya dengesini bozan olaylar, bu dengeyi kuran olaylar gibi, bir anda doğmazlar. Muvaffakiyet, gelecek teki olayların gelişmelerini isabetle tahmin edebilmektir. Po litikaya hâkim olan insanlar, gerek doğuştan getirdikleri güçleri ve gerekse yaşayarak elde ettikleri özelliklerini is ter istemez günlük olaylara da aksettirirler. Bu, kaçınılmaz bir. haldir. Bu sebeple, bir ülkede politikanın değiştiğini id dia edebilmek için, özellikle başta bulunanın veya bulunan ların değişmesi yetmez idarede söz ve fiil sahibi olanların da maziden kopmuş olmaları gerekir. Bu günkü Dünya Sa vaşından sonra Milletlerin mukadderatını aynı zihniyete sa hip kimseler tayin edecekse, savaşların aralıklarla birbirini takip etmesini beklemek icabeder.»

Sabık Hakana, bazı meselelerde kendisinden fikir alınıp alınmadığını sormak istediğim halde, buna cesaret edemedim. Böyle bir sualin karşılığı müsbet bile olsa söyleyemeyeceğini, daha doğrusu soruma cevap vermeyeceğini anlamıştım. Bütün Türklerde olduğu gibi Abdülhamid'de de, insanı tesir altında bırakan derin ve köklü haysiyet duygusu vardı. Savaşın seb'ebini şöyle izah etti :

— «Bazı memleketlerin diğerlerine göre, tabii kaynaklan-

nı kullanarak vardıkları medeniyet seviyesi bu seviyeye varmamış olan ülkelere karşı tamah hissi doğurur. Ortada, nâzım bir kuvvette olmadığından şöyle bir bahane bularak zayıf telâkki ettiğinin üzerine atılıyor.»

Abdülhamid, şu son cümlesiyle, ne bahasına olursa olsun, saltanatlı günlerinde, - Rus ve Yunan savaşı hariç - savaştan neden kaçındığını anlatmak istiyordu. Vakit epey ilerlemişti. Kendisinden müsaade istediğim zaman, artık sabık Hakanın bakışlarında şüphe yoktu. Milletinin hakkındaki kararıyle, bu hali arasında muazzam fark vardı. Karşımdaki Hükümdar, ya hislerine ve fikirlerine çok hâkim bir insandı, yahut da iktidardan düşdükten sonra doğru yolu aramıştı.

Elini uzatmadığı için mukabil hiçbir harekette bulunmadım, önünde eğildim. Başıyla mukabelede bulundu, Ayağa kalktığı zaman, sol omuzunun daha eğik ve hafif kambur olduğu görülüyordu. Fakat ilk görünüşte, hükmetmeye alışmış ve bu halini mezara kadar muhafazaya ahdetmiş bir insanın, kimseyle mukayese edilmez tesirini bırakıyordu.

Koridorda, bana merakla bakan bir haremağası gördüm. Alt katta benimle beraber gelmiş olan Hariciye memuru muhafız kumandanının yanında oturuyordu. Yine beraberce çıktık. Yol arkadaşım düzgün ve açık bir Fransızcayla mülakatın çok uzun sürdüğünü söylediği zaman hayret ettim. Çünki yolda gelirken hiçbir şey konuşmamış, hep önüne bakmıştı.

O akşam otelde notlarımı gözden geçirirken bunları Tür-kiye halkının okuyamayacağını biliyordum.

Hünkâr bana çeyrek aşırı geçmiş olan hükümranlık devrinin müdafaası mahiyetinde hiçbir şey söylememişti. Ertesi akşam yemeğini beraberce yediğimiz Cavit Bey, merak ve tecessüsle intibaımı sorduğu zaman, bu kanaatimi Türk Nazırına açıkça söyledim. Biraz düşündü :

—Vicdan azabı çekiyor...

Dedi ve fikrini izah etti:

—Görüştüğünüz kimse, memlekete meşrutî idareyi ge-

tirmek vaadiyle Padişah olmuştur. Elde, bugünkünün aynı olan Kanuni Esasî vardı. Size otuzdokuz sene önce toplanmış olan birinci Mebusan Meclisi'mizin çalışmalarını izah etmek imkânsızlığı içinde, fikirlerimi belki hissî bulursunuz. Fakat ben diyebilirim ki bizdeki bu Meclis, meselâ Fransa'daki Kon-vansionla mukayese edilemeyecek kadar tatminkârdı. Fakat Abdülhamid, bu meclisten saltanatının daha ilk günlerinde kurtulmak istiyordu. Bu gaye ile, önündeki bütün engelleri kaldırmakla işe başladı. Bu sebeple memleket vazife ve hizmetlerini unuttu.

Rusya ile olan savaşı, münhasıran vehmi ve her işe müdahalesi sebebiyle bu kadar fecî şekilde kaybettik. Kendisinden önce Kırım muharebesinde müttefikimiz olan İngiltere, Fransa ve italya, bu muharebede de bize pekâlâ yardım edebilirlerdi. Fakat onun takip ettiği siyasetin neticesi olarak, bu savaşın gayrı kabili içtinap olması halinde ister istemez merkezî devletler manzumesiyle birlikte harbe girmek zorunda kaldık. Nitekim bu günkü vaziyetimiz de, onun otuzüç yıl takibettiği siyasetinin neticesidir.

ı Tahtından indirilmiş padişahın bana anlattıklarının, kendi yakınları tarafından nasıl telâkki edileceğini cidden merak ediyordum. Bu yakınlar, Hünkârın tahttan indirilmesini takipeden günler içinde kısmen tasfiye edilmişlerdi. Türkiye'de tamamen Abdülhamid'e bağlanan reaksiyoner bir hareket olmuş ve askerî kuvvetle bastırılan gericilik hareketini müteakip, eski devre mensup olanlar ağır şekilde cezalandırılmıştı. Fakat ben, daha çok şehirden uzak, büyük ahşap konaklara yerleşmiş olan bu eski devlet adamlarından bazılarını bulabildim, içlerinde bilhassa Fransız kültürüyle yoğurulmuş bulunan bu yaşlılar geçmiş günler-

lendiren belli - başlı hâdise, Jön - Türklerin savaşa katılmalarıydı ve savaşın İtilâf devletleri lehine gösterdiği gelişmeydi.

Öğrendim ki, kulağıma fısıldanan hâdise doğrudur: Ab-dülhamid'in bazı mühim hadiselerde fikri alınmıştır. Hattâ, kendisinin çok yakınlarından «bir sabık sadrazam» bu işle vazifeli olarak eski mevki ve itibarına da kavuşmuştur.

Birkaç gün sonra, soğuk fakat güneşli bir havada, Beylerbeyi Sarayı'nın önünden sandalla geçtim. Gözlerim gayri ihtiyari, Sultan Abdülhamid'in nafiz bakışlarını aradı. O, adamakıllı yaşlanmıştı. Hakkında hâlâ ağır suçlamalar vardı. Nimetini görenler meydanda yoktu. Kimbilir nice günleri, içinde otuzüç yıllık hükümdarlığını geçirdiği Yıldız Sa-rayı'nı saklayan sisli yamaçlara bakarak geçiriyor ve belki ömrünün muhasebesini de yapıyordu. Düşüncemin bu devresinde bir sual zihnimi tırmaladı: Hatıratını yazıp yazmadığını neden sormamıştım?.